

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

ADNAN MENDERES'İN ATATÜRKÇÜLÜK ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İKRA NUR KARAGÖZ

TEZ DANIŐMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ GÖKHAN MURAT ÜSTÜNDAĞ

BİLECİK, 2025

10597460

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
KAMU YÖNETİMİ PROGRAMI

ADNAN MENDERES'İN ATATÜRKÇÜLÜK ANLAYIŞI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İKRA NUR KARAGÖZ

TEZ DANIŐMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ GÖKHAN MURAT ÜSTÜNDAĞ

BİLECİK, 2025

10597460

BEYAN

Adnan Menderes'in Atatürkçülük Anlayışı adlı yüksek lisans tezi hazırlık ve yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığımı, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte, ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.		
DESTEK ALINMIŞTIR	☐	DESTEK ALINMAMIŞTIR
☒		
Destek alındı ise;		
Destekleyen kurum;		
Desteğin Türü	Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)		
2- TÜBİTAK		
Diğer;.....		
ETİK KURUL onayı var ise;		
ETİK KURUL karar tarih/sayı:/.....	

İKRA NUR KARAGÖZ

.././2025

İmza:

ÖN SÖZ

Bu çalışma, Türk siyasal tarihinin önemli figürlerinden biri olan Adnan Menderes'in Atatürkçülük düşüncesine yaklaşımını sistematik biçimde inceleme amacı taşımaktadır. Literatürde, Demokrat Parti dönemi sıklıkla siyasi, toplumsal ya da ekonomik dönüşümler çerçevesinde değerlendirilmiş; ancak Menderes'in Atatürk ilke ve inkılaplarına bakışı, çoğunlukla dolaylı olarak ele alınmış ve kapsamlı bir analizden uzak kalmıştır. Mevcut akademik kaynaklarda "Atatürkçülük" kavramı genel siyasal ideolojiler içinde tartışılırken, Adnan Menderes'in bu ideolojiye yaklaşımı çoğunlukla söylem düzeyinde değerlendirilmiştir. Buna karşın, doğrudan Menderes'in Atatürkçülük düşüncesini konu edinen, hipotez temelli, ilkeler üzerinden yapılan sistemli analizlere rastlanmamaktadır. Bu bağlamda söz konusu tez, literatürdeki bu boşluğu doldurmayı ve Atatürkçülük kavramının Menderes döneminde nasıl yeniden tanımlandığını, desteklendiğini ya da sorgulandığını ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu tez çalışmam süresince bilgi birikimi, engin sabrı ve sürekli desteğiyle çalışmama yön veren saygıdeğer danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Gökhan Murat Üstündağ'a en içten teşekkürlerimi sunarım. Yüksek lisans eğitimim de değerli öneri ve destekleriyle beni yönlendiren, akademik gelişimime katkı sağlayan saygıdeğer Arş. Gör. Afra Akgül'e yürekten teşekkür ederim. Ayrıca, lisans ve yüksek lisans eğitimlerim boyunca bilgi ve tecrübeleriyle bana rehberlik eden Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi'nin kıymetli öğretim üyelerine şükranlarımı arz ederim. Hayatımdaki en büyük destekçilerim olan; her kararında duran, sevgisi ve fedakârlığıyla güç veren annem saygıdeğer Yıldız Karagöz'e, hayata bakışımı şekillendiren, daima öğrenmeye teşvik eden, eğitim yolculuğumun ilk ışığı olan saygıdeğer babam Mehmet Ali Karagöz'e, her zaman yanımda olan, moral ve desteğiyle güç veren gülen yüzüm kıymetli kız kardeşim İrem Nur Karagöz'e gönülden teşekkürlerimi sunarım. Çalışmanın ilerleyen aşamalarında sağladığı katkılar ve desteği için sayın Sinan Okcu'ya en içten teşekkürlerimi iletirim. Yüksek lisans sürecinde tanışma imkânı bulduğum, dostluğuyla her zaman yanımda olan Eda Nur Doğan ile desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen değerli arkadaşım Yeliz Akdeniz'e yürekten teşekkür ederim.

ÖZET

ADNAN MENDERES'İN ATATÜRKÇÜLÜK ANLAYIŞI

Bu tez çalışması, 1950-1960 yılları arasında Başvekil Adnan Menderes'in Atatürkçülük anlayışını; ilkelere yönelik tutumları, uygulamaları ve söylemleri doğrultusunda, Atatürk ilke ve inkılaplarıyla karşılaştırmalı bir bakış açısıyla incelemektedir. Tezin amacı, Menderes döneminde uygulanan stratejilerin Atatürk ilke ve inkılaplarıyla ne ölçüde örtüştüğünü ya da onlardan ne derece sapma gösterdiğini analiz etmektir. Adnan Menderes'in Atatürkçülük anlayışına yönelik söylem ve uygulamalarını, dönemin siyasal gelişmeleri ve akademik literatür ışığında kapsamlı biçimde incelemektedir. Literatürde Adnan Menderes dönemi ağırlıklı olarak ekonomik kalkınma, siyasi dönüşümler ve demokratikleşme-otoriterleşme tartışmaları ekseninde incelenmiştir. Ancak Menderes'in Atatürkçülük düşüncesine yaklaşımı, çoğu çalışmada yalnızca belirli olaylar veya söylemler bağlamında yüzeysel biçimde ele alınmış; Atatürkçülük anlayışı yönelik sistemli ve kapsamlı bir analiz büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Bu durum, Menderes döneminin Atatürkçülük bağlamında derinlemesine anlaşılmasını güçleştirmektedir. Oysa Atatürkçülük, Cumhuriyet rejiminin temel ideolojik dayanaklarından biri olması bakımından, bu dönemdeki siyasal pratiklerle birlikte değerlendirilmesi gereken bir çerçevedir. Bu çalışma, literatürdeki bu boşluğu doldurmayı amaçlamakta; Menderes'in Atatürk ilkelerine yönelik tutumunu, dönemin koşulları bağlamında yeniden yorumlayarak analiz etmektedir. Araştırma, literatür taraması yöntemiyle gerçekleştirilmiş ve farklı akademik yaklaşımlar karşılaştırmalı biçimde ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Adnan Menderes, Atatürk İlkeleri, Atatürkçülük, Demokrat Parti, dönem analizi

ABSTRACT

ADNAN MENDERES'S UNDERSTANDING OF ATATÜRKİSM

This thesis examines the relationship between the Democratic Party government under Adnan Menderes (1950-1960) and the Kemalist ideology from a multifaceted and comparative perspective. The aim is to analyze the extent to which the policies implemented during Menderes' era aligned with or diverged from Atatürk's principles and reforms. It provides a comprehensive investigation of Menderes' discourse and practices regarding Kemalism in the context of political developments and academic literature of the period. Existing literature primarily focuses on economic development, political transformations, and the debates surrounding democratization and authoritarianism during Menderes' tenure. However, Menderes' approach to Kemalism has mostly been addressed superficially and in relation to specific events or speeches, with a systematic and thorough analysis of adherence to Atatürk's principles largely overlooked. This gap complicates a deep understanding of the Menderes era within the framework of Kemalism. Given that Kemalism constitutes one of the foundational ideological pillars of the Republic, it is essential to evaluate this period's political practices alongside it. This study aims to fill this lacuna by reinterpreting Menderes' stance toward Atatürk's principles within the historical context. The research is conducted through a literature review method and comparatively examines various academic perspectives.

Keywords: Adnan Menderes, Atatürk's Principles, Democratic Party, Kemalism, period analysis

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	vi
1.GİRİŞ.....	1
2.ADNAN MENDERES DÖNEMİNE KADAR ATATÜRKÇÜLÜK DÜŞÜNCESİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ (1923-1938)	3
2.1. Atatürkçülük Düşüncesi.....	3
2.2. Atatürk İlkeleri.....	5
2.2.1 Cumhuriyetçilik Düşüncesi.....	5
2.2.2. Milliyetçilik Düşüncesi.....	6
2.2.3. Halkçılık Düşüncesi.....	9
2.2.4. Laiklik Düşüncesi.....	11
2.2.5. Devletçilik Düşüncesi.....	13
2.2.6. İnkılapçılık Düşüncesi.....	15
2.3. Atatürk'ün Nutuk ve Konuşmalarında İlkeler	17
3.ADNAN MENDERES DÖNEMİNDE ATATÜRKÇÜLÜK DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİNİ ETKİLEYEN BAĞLAM (1950-1960)	23
3.1. Menderes'in 1950-1954 Dönemi İç Siyaseti.....	23
3.2. Menderes'in 1950-1954 Dönemi Dış Siyaseti.....	39
3.3. Menderes'in 1954-1960 Dönemi İç Siyaseti.....	45
3.4. Menderes'in 1954-1960 Dönemi Dış Siyaseti.....	56

4.ADNAN MENDERES'İN ATATÜRKÇÜLÜK ANLAYIŞI HAKKINDA LİTERATÜRDEKİ FARKLI BAKIŞ AÇILARI.....	64
4.1. Adnan Menderes'in Atatürkçülüğe Bağlılığını Savunan Görüşler.....	64
4.2. Adnan Menderes'in Atatürkçülüğe Karşıtlığını Savunan Görüşler.....	69
4.3. Adnan Menderes'in Atatürk İlkeleri ile Uygulama Arasındaki Uyum Arayışında Olduğunu Savunan Görüşler.....	82
5. ADNAN MENDERES'İN ATATÜRKÇÜLÜK DÜŞÜNCESİ.....	91
5.1. Cumhuriyetçilik Düşüncesi.....	92
5.2. Milliyetçilik Düşüncesi.....	95
5.3. Halkçılık Düşüncesi.....	100
5.4. Laiklik Düşüncesi.....	104
5.5. Devletçilik Düşüncesi.....	112
5.6. İnkılapçılık Düşüncesi.....	117
6.SONUÇ.....	124
KAYNAKÇA.....	127

KISALTMALAR LİSTESİ

DP: Demokrat Parti

DPMG: Demokrat Parti Merkez Grubu

TBMM: Türkiye Büyük Millet Meclisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

MP: Millet Partisi

ABD: Amerika Birleşik Devletler

NATO: Kuzey Atlantik Savunma Paktı

KİT: Kamu İktisadî Teşebbüsleri

BM: Birleşmiş Milletler

HP: Hürriyet Partisi

IMF: Uluslararası Para Fonu

MBK: Milli Birlik Komitesi

1. GİRİŞ

Bu tez, 1950-1960 yılları arasında Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti iktidarının Atatürkçülük düşüncesiyle olan ilişkisini çok yönlü ve karşılaştırmalı bir bakış açısıyla ele almayı amaçlamaktadır. Çalışmanın temel hedefi, Menderes döneminde uygulanan uygulamaların Atatürk ilke ve inkılaplarıyla ne ölçüde örtüştüğünü ya da onlardan ne derece sapma gösterdiğini analiz etmektir. Çalışma, Adnan Menderes'in Atatürkçülük anlayışına yönelik söylem ve uygulamalarını, dönemin siyasal gelişmeleri ve akademik literatür ışığında kapsamlı biçimde incelemektedir. Bu bağlamda, Atatürk'ün altı ilkesi (Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Devletçilik, Laiklik ve İnkılapçılık) temel alınarak, Menderes dönemindeki tutumların bu ilkelerle olan ilişkisi değerlendirilmiştir. Araştırma, Adnan Menderes'in Atatürkçülük düşüncesine yaklaşımını ve bu yaklaşımın dönemin uygulamalarıyla nasıl şekillendiğini incelemektedir. Bu çerçevede, Menderes'in söylemleri, uygulamaları ve dönemin siyasal atmosferi dikkate alınarak Atatürkçülükle olan ilişkisi analiz edilmiştir.

Mevcut literatürde Adnan Menderes dönemi genellikle ekonomik kalkınma, siyasi dönüşümler ve demokratikleşme-otoriterleşme tartışmaları ekseninde incelenmiştir. Ancak Menderes'in Atatürkçülük düşüncesine yaklaşımı, çoğu çalışmada yalnızca belirli olaylar veya söylemler bağlamında yüzeysel biçimde ele alınmış; Atatürk ilkelere ve inkılapları yönelik sistemli ve kapsamlı bir analiz büyük ölçüde ihmal edilmiştir. Bu durum, Menderes döneminin Atatürkçülük bağlamında derinlemesine anlaşılmasını güçleştirmektedir. Bu çalışma, literatür taraması yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Tarihî belgeler, Meclis tutanakları, dönem basını, siyasi söylemler ve akademik literatürden yararlanılarak, Adnan Menderes'in Atatürkçülük anlayışı kapsamlı bir şekilde analiz edilmiştir. Literatürde, Adnan Menderes'in Atatürkçülük düşüncesine yönelik sistematik ve kapsamlı analizlerin eksikliği dikkat çekmektedir. Bu çalışma, bu boşluğu doldurmayı ve Menderes'in Atatürk ilkelerine yönelik tutumunu, dönemin koşulları bağlamında yeniden yorumlayarak literatüre katkı sağlamayı hedeflemektedir.

Çalışma, 1950-1960 yılları arasındaki dönemi kapsamaktadır. Bu bağlamda, Adnan Menderes'in Atatürkçülük anlayışı bu dönemle sınırlı olarak incelenmiştir. Ayrıca çalışmada, literatür taraması yöntemi esas alınmış; elde edilen bulgular, Atatürk'ün söylem ve nutuklarıyla karşılaştırmalı olarak analiz edilmiştir.

Bu tez çalışmasının temel araştırma sorusu, "Adnan Menderes'in Atatürkçülük düşüncesi nedir?" şeklinde belirlenmiştir. Bu soruya yanıt aramak amacıyla çalışma dört

bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde, Atatürk'ün düşünce sistemi Atatürkçülük başlığı altında ele alınmış, her bir ilke tarihî bağlamı ve Atatürk'ün kendi söylemleri çerçevesinde değerlendirilmiştir. İkinci bölümde ise 1950-1960 yılları arasındaki Menderes dönemine ilişkin iç ve dış siyaseti analiz edilerek, dönemin koşulları aktarılmıştır. Üçüncü bölümde, literatürde Adnan Menderes'in Atatürkçülük anlayışına yönelik olarak ortaya konan üç farklı yaklaşım incelenmiştir: Menderes'i Atatürk ilkelerine bağlı bir lider olarak değerlendiren görüşler, onu bu ilkelere karşı bir siyaset izlemiş olarak eleştiren yaklaşımlar ve Menderes'in gerçekleştirdiği düzenlemelerin, dönemin siyasal ve toplumsal dinamikleri çerçevesinde, dengeli bir değerlendirme süreciyle hayata geçirildiğine ilişkin çeşitli akademik çalışmalar literatürde yer almaktadır. Dördüncü bölümde, Adnan Menderes'in Atatürk ilke ve inkılaplarına ilişkin yaklaşımı, ilgili akademik literatür ışığında sistematik olarak değerlendirilmiştir. Bu bölümde, Menderes döneminde uygulamaya konulan yaklaşımlar, Atatürk'ün temel ilkeleri doğrultusunda incelenmiş; söz konusu uygulamaların Atatürk döneminin siyasal anlayışıyla olan uyum düzeyi ile ortaya çıkan farklılıklar ayrıntılı biçimde değerlendirilmiştir.

Adnan Menderes'in Atatürkçülük düşüncesine yaklaşımı ne tamamen sadık bir devamlılık ne de mutlak bir kopuş olarak değerlendirilebilir. Dönemin siyasal, ekonomik ve uluslararası koşulları göz önüne alındığında, Menderes'in Atatürk ilkelerini dönemin gereksinimlerine göre yeniden yorumladığı ve uygulamalarını bu çerçevede şekillendirdiği söylenebilir. Bu bağlamda, Menderes'in Atatürkçülüğe yaklaşımı, yer yer ilkelere uygunluk göstermesine rağmen özellikle ekonomik bağımsızlık, laiklik ve devletçilik gibi alanlarda bazı sapmalar içermiştir. Ancak bu sapmalar, çoğu zaman dönemin pragmatik zorunluluklarıyla açıklanabilecek niteliktedir. Bu çalışma, Menderes'in Atatürkçülük anlayışının, literatürdeki bazı yorumların aksine tek yönlü değil, çok boyutlu ve bağlamsal olarak değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koyarak, döneme ilişkin daha dengeli bir bakış açısı sunmayı amaçlamaktadır.

2. ADNAN MENDERES DÖNEMİNE KADAR ATATÜRKÇÜLÜK DÜŞÜNCEİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ (1923-1938)

2.1. Atatürkçülük Düşüncesi

Atatürk ilkelerine bağlılık düşüncesi, Türk milletinin varlık mücadelesi ve geleceğini şekillendirme sürecinde karşılaşılan zorluklara verilen yanıtları temsil eder (Özçetin, 2005: 65). Atatürk'ü yalnızca bir tarihi figür ya da belirgin bir olay olarak görmek eksik bir yaklaşım olacaktır. Atatürk reformları, günümüzde de etkisini sürdüren bir düşünsel miras olarak değerlendirilmelidir; bu, Türkiye'nin güncel sorunlarına çözüm üretmek için başvurulabilecek bir ideolojik çerçeve, hareket planı ve yöntem setidir (2005: 65). Atatürk'ün ilkeleri, Türk milletinin tarihsel deneyimlerinden, millî değerlerinden ve çağdaşlaşma hedefine yönelik vizyonundan doğmuş olup, Türkiye'nin modernleşme sürecinde yol gösterici olmuştur.

Toplumsal dinamikler çerçevesinde Atatürk ilke ve inkılaplarını yorumlayan Demirtürk, toplumsal ve siyasi gerginlikler, Atatürk'ün altı ilkesinin bütüncül şekilde benimsenmemesinden kaynaklanmıştır (2016: 157). Halkçılık, milliyetçilik ya da laiklik gibi ilkeler, dönem dönem araçsallaştırılarak dar ideolojik çerçevelerde kullanılmış; bu da toplumda kutuplaşmalara yol açmıştır. Oysa Atatürk ilkeleri birbirinden bağımsız değil, bir bütünün parçalarıdır ve birlikte uygulandıklarında toplumsal bütünlük ve istikrar sağlarlar. Bu dönemde siyasal partilerin de ilkeleri parçalayıcı biçimde kullanmaları, demokratik süreci zayıflatmış, toplumsal yapının birlik anlayışını sarsmıştır. Oysa çoğulcu demokrasinin gereği, halkı ayırtırmadan bütüncül bir yaklaşımla hareket etmektir (2016: 157).

Atatürk çizgisi, esasen Mustafa Kemal Atatürk'ün düşünsel sistemi ve ilke bütünlüğü çerçevesinde şekillenmiş bir yönelim olarak tanımlanmaktadır (Uca, 2017: 153). Onu daha iyi anlayabilmek için bu ilkelerin derinlemesine kavranması gerekmektedir. Cumhuriyetçilik ilkesiyle Mustafa Kemal Atatürk, Türk milletini cumhuriyetle tanıştırmış ve bu kavramı demokrasiyle pekiştirmiştir. Milliyetçilik anlayışı ise millete, kendi kültürel değerlerini tanıma ve ulusal kimlik bilinci kazandırmıştır. Laiklik ilkesiyle, din ve vicdan özgürlüğünü, aynı zamanda hoşgörü kültürünü ön plana çıkarmıştır. Halkçılık ilkesiyle, toplumda sınıf ayrımı yapmaksızın eşitlikçi bir yapı kurarak sosyal devlet anlayışını yerleştirmiştir. Devletçilik ilkesiyle, devletin ve halkın birlikte hareket etmesini sağlayarak ulusal birliği güçlendirmiştir. İnkılâpçılık ilkesi ise, millete çağdaş bir hedef belirleyerek, uygarlık yolunda ilerlemenin önemini vurgulamıştır. Bu ilkeler sayesinde Milli önder, Türk milletinin birliğini güçlendirmiş

ve Türkiye Cumhuriyeti'ni dünyada barışa katkı sağlayan güçlü bir devlet haline getirmiştir (2017: 159).

Cumhuriyetin öncüsünün, Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Halkçılık, Laiklik, Devletçilik ve İnkılapçılık ilkeleri, Atatürk'ün gösterdiği yolun ideolojik temel taşlarını oluşturur. Bu ilkeler, sadece bir yönetim biçimi sunmakla kalmaz, aynı zamanda Türk toplumunun sosyal, kültürel ve ekonomik yapılarında köklü bir dönüşüm gerçekleştirilmesini sağlamıştır (Kocatürk, 1999: 19). Cumhuriyetçilik, halkın egemenliğine dayalı bir yönetim anlayışını benimsemiş; Milliyetçilik, ulusal özgürlük ve ortak aidiyet duygusunu güçlendirmiştir. Halkçılık ilkesi, toplumsal eşitliği ve adaleti savunarak, halkın her kesimi için eşit fırsatlar yaratmayı hedeflemiştir. Laiklik, ilkelerin en önemli adımlarından biri olarak, din ile devletin ayrılmasını sağlamış ve bireylerin özgürce yaşamalarını temin etmiştir. Bu ilke, eğitim, hukuk ve toplumsal yaşamda köklü bir yeniden yapılanmayı tetiklemiştir. Devletçilik ilkesi ise ekonomik kalkınmayı hızlandırmak amacıyla devletin aktif bir aktör olarak ekonomiye müdahil olmasını sağlamış; İnkılapçılık ise değişim ve ilerlemeyi temel almıştır (1999: 19-20).

Atatürkçülük düşüncesi, Türk milletinin çağdaşlaşma hedefleri doğrultusunda şekillenen bir ideoloji olup; milli bağımsızlık, egemenlik ve modernleşme ilkelerini temel almaktadır (Kayıran ve Metintaş, 2018: 3). Bu kavram, bireysel özgürlük ve toplumsal refahı ön planda tutarken, halkın mutluluğunu sağlamak amacıyla bilim ve akıl doğrultusunda şekillenir. Ulusun rehberi, bu ilkeleri oluştururken tarihsel ve kültürel gerçekliklerden hareket etmiş, Türk milletinin ihtiyaçlarına uygun bir çerçeve oluşturmuştur (2018: 2).

Atatürk'ün düşünsel sisteminin özgün ve belirleyici unsurlarından biri de millî birlik ve beraberlik ilkesidir. Bu bağlamda, toplumun farklı kesimlerini ortak hedefler doğrultusunda bir araya getiren bir yapıya sahiptir. Bu durum, Atatürkçülüğün sadece bir liderin idealleriyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda bir milletin ortak iradesini temsil ettiğini göstermektedir (Meral ve Püren, 2012: 54).

Atatürk rehberliğinde gelişen düşünce, bir ulusun bağımsızlık mücadelesi ve kalkınma çabaları doğrultusunda şekillenen, çağdaşlaşmayı amaçlayan bir düşünce sistemidir. Bu düşünce, başlıca bir yönetim biçimi olarak değil, aynı zamanda toplumsal gelişim ve bireysel özgürlükleri güvence altına alan bir yaşam tarzını ifade eder. Kavramsal çerçevesi, hem ulusal kimlik ve egemenlik değerlerini hem de evrensel insani ilkeleri harmanlayarak, sadece dönemin

gereksinimlerine değil, geleceğin toplumsal ve kültürel yapısına da ışık tutan bir rehber işlevi görmektedir. Bu bağlamda, Atatürk ilke ve değerleri, yalnızca geçmişin izlerini taşımakla kalmaz, aynı zamanda değişen dünya koşullarında da geçerliliğini koruyan bir vizyon oluşturur.

2.2. Atatürk İlkeleri

2.2.1. Cumhuriyetçilik Düşüncesi

Cumhuriyetçilik, Atatürk'ün temel ilkeleri arasında en önemli yerlerden birine sahip olup, halk iradesine dayanan bir yönetim biçimi olarak tanımlanır (Çetinoğlu, 2003: 807). Cumhuriyet, halkın egemenliğini esas alır ve bireylerin eşit haklara sahip olduğu bir yönetim anlayışını ifade eder. Atatürk için Cumhuriyetçilik, salt bir yönetim modeli değil, aynı zamanda çağdaş bir yaşam biçimidir. Bu bağlamda, Atatürk'ün cumhuriyet anlayışı, milli iradenin mutlak üstünlüğüne dayanır ve bireyin özgürlüğünü temel alır (2003: 807).

Ecer'e göre Atatürk'ün Cumhuriyet anlayışına yaklaşımı, halk egemenliğini esas alan ve demokratik değerlerle şekillenen bir yönetim biçimini ifade eder (1988, 132). Bu ilke, bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına almayı, halkın kendi temsilcileri aracılığıyla ülkeyi yönetmesini sağlamayı hedefler. Cumhuriyetin mimarı Atatürk, Cumhuriyeti "demokrasi sistemiyle devlet şekli" olarak tanımlamış ve onu "yüksek ahlâkî değer ve niteliklere dayanan bir idare" olarak nitelendirmiştir. Cumhuriyet rejiminde egemenlik, kayıtsız şartsız millete aittir ve bu egemenlik, halkın seçtiği temsilciler aracılığıyla kullanılır. Atatürk, bu durumu "Artık hükümet ile millet arasında geçmişteki ayrılık kalmamıştır. Hükümet millet ve millet hükümettir" sözleriyle ifade etmiştir. Ayrıca, Atatürk'ün cumhuriyet anlayışı, bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına almayı ve halkın kendi temsilcileri aracılığıyla ülkeyi yönetmesini sağlamayı hedefler. Bu bağlamda, cumhuriyet, sadece bir yönetim biçimi değil, aynı zamanda bir erdem ve fazilet rejimi olarak görülmektedir (1988: 131).

Cumhuriyetçilik, halk egemenliğini temel alan bir yönetim anlayışını esas alır; siyasi iktidarın meşruiyetinin, halkın bağımsız iradesiyle belirlenmesi gerektiğini savunur. (Tunaya, 2023: 308). Ancak Meclis'te çoğunluğu elinde tutan parti veya grupların tüm siyasi ve toplumsal yaşam üzerinde hâkimiyet kurması, bu ilkenin ruhuna aykırı bir durum yaratmaktadır. Seçim sisteminin adil ve temsili esaslara göre yapılandırılmaması durumunda, siyasi iktidarın toplumun çeşitli kesimlerini dışlayarak yönetimde tekelleşme eğilimi göstermesi, Cumhuriyet rejiminin çoğulcu ve katılımcı demokratik yapısını zedelemektedir.

Ulusal egemenliğin salt teorik bir kavram olarak kalmayıp, halkın yönetime doğrudan ve etkin katılımını mümkün kılacak biçimde güçlendirilmesi gerekmektedir. Aksi takdirde, Cumhuriyetçilik ilkesi, otoriter eğilimleri gizleyen biçimsel bir anlayışa indirgenme riski taşımaktadır (2023: 308).

Cumhuriyetçilik ilkesi, halkın kendi kaderini tayin etme hakkını ve demokratik süreçler aracılığıyla yönetime katılımını esas alır (Kutlu, 2023: 477). Bu yönüyle, monarşi gibi tek bir bireyin ya da otoritenin mutlak gücünü reddeder. Atatürk'ün cumhuriyet anlayışı, bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına almayı, halkın kendi temsilcileri aracılığıyla ülkeyi yönetmesini sağlamayı hedefler. Bu bağlamda, Atatürk, cumhuriyetin erdemlerini "*en ideal yönetim biçimi*" olarak nitelendirmiştir (2023: 477).

Kayıran ve Metintaş'ın görüşlerine göre, siyasal alandaki tüm dönüşümlerin ve ilerlemelerin temel gücünü cumhuriyetçilik ilkesi oluşturmaktadır. Halkçılık anlayışının temel referans noktaları, 'Milliyetçilik' ve 'Cumhuriyetçilik' ilkeleridir. Devletçilik ilkesi, devletin ekonomik alandaki rolünü, demokrasi ve cumhuriyetçilik ilkeleri çerçevesinde belirli sınırlar içine alacak şekilde şekillenmiştir (2018: 14).

Atatürk'ün cumhuriyet anlayışı, halkın iradesine dayalı, bireylerin hak ve özgürlüklerini garanti altına alan, eşitlik ve adaleti esas alan bir yönetim biçimidir. Bu ilke, sadece siyasi bir kavram olarak değil, aynı zamanda toplumsal bir ideal olarak Türkiye'nin çağdaşlaşma sürecinin temelini oluşturmuştur. Atatürk'ün cumhuriyetçilik ilkesi, geçmişten günümüze, modern bir toplum inşasında önemli bir rehber olmuştur.

2.2.2. Milliyetçilik Düşüncesi

Turan'ın görüşüne göre, Mustafa Kemal, Millî Mücadele'nin ilk adımlarını atarken, Türklük duygusunu kendisine rehber olarak görmüş ve bu hedef doğrultusunda hareket etmiştir. Milliyetçilik anlayışını da Türk milletinin bağımsızlık mücadelesi ve ulusal birliğini sağlaması için bir araç olarak görmüştür (1988: 850). Bu bağlamda, Kurtuluş Savaşı, Türk milletinin milli benliklerini keşfederek, bağımsızlık ve özgürlük yolunda birleşip harekete geçmelerini simgeler. Kurtuluş Savaşı, sadece bir toprak mücadelesi değil, aynı zamanda milliyetçilik temelli bir direnişin ve ulusal kimliğin yeniden şekillenmesinin mücadelesiydi (1988: 855). Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, ulusal bağımsızlık, egemenlik ve birlik gibi kavramlarla şekillenmiş ve bu ilkeler, Cumhuriyetin kuruluşunda belirleyici olmuştur. Atatürk'ün

milliyetçilik anlayışı, Türk ulusunun ortak değerleri etrafında birleşmesini sağlamış ve Cumhuriyet'in temellerini atarken, ulus devlet anlayışını güçlendirmiştir (1988: 862).

Türk milletinin bağımsızlık mücadelesi ile Cumhuriyetin inşa sürecinde, bu düşünce sisteminin temel dayanaklardan biri olduğu belirtilmektedir (Atalay, 2021: 398). Atalay, millî mücadelenin ardından kurulan Cumhuriyet'in en önemli özelliklerinden biri olan ulus-devlet yapısının, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışının somut bir yansıması olduğunu vurgular (2021: 400). Bu anlayış, Türk milletinin bağımsızlık, egemenlik ve birlik bilincine dayalı bir devlet yapısının temellerini atmıştır. Atatürk'ün milliyetçilik perspektifi, Türk milletinin ortak kültürü, geçmişi ve geleceği üzerine inşa edilen bir toplumsal yapıyı hedef alırken, aynı zamanda ulus devlet anlayışını pekiştiren bir perspektif sunar. Bu ilke ile Atatürk'ün siyasi, toplumsal ve ekonomik görüşlerinde en açık biçimde görülür ve Cumhuriyet'in temel yapı taşlarından biri olarak Türk milletinin egemenlik haklarını güvence altına alır (2021: 401).

Mustafa Kemal'in milli kimlik yaklaşımı, Atatürk'ün temel ilkelerinden biri olup, bireyin mensubu olduğu milleti sevmesi, onu yüceltme ve geliştirme bilinciyle hareket etmesini esas alır. (Taşkiran, 2002: 928). Bu ilke, yalnızca Türk inkılâbının temel dayanaklarından biri değil, aynı zamanda Türk milletinin kaderini tayin eden yönlendirici bir ülkü ve toplumu refaha taşıyan güçlü bir bağ niteliğindedir. Türk inkılabının öncüsünün ulusçuluk anlayışı; birleştirici, kapsayıcı ve milletin bütünlüğünü esas alan bir yaklaşıma sahiptir (2002: 928). Bu anlayış, milletin ortak değerlerini korumayı temel alırken, Türk milletinin birlik ve beraberliğine özel bir önem atfetmektedir. Atatürk'ün milliyetçiliği, ırk temelli değil; dil, kültür, tarih ve ülkü birliği çerçevesinde tanımlanan toplumsal gerçeklikten beslenir. Bu yönüyle, Türk milletinin çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma idealini ifade eden, ilerlemeyi ve toplumsal dayanışmayı hedefleyen bir ilkedir (2002: 928).

Erenel ve Gedik'in Türk milliyetçiliğinin serüveni ve Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı çalışmasında Atatürk'ün ulusal birliğe dair düşünceleri, Batı'daki etnik temelli milliyetçilik akımlarından farklı olarak, kültürel bir milliyetçilik anlayışına dayandığını ifade edilmektedir (2024: 94). Bu bağlamda, Türk milliyetçiliği, tarihi, kültürel ve coğrafi ortaklıkları esas alır ve kapsayıcı bir yapı sergiler. Bu anlayış, Türk milletinin bağımsızlık ve egemenlik mücadelesinde, özellikle Kurtuluş Savaşı yıllarında belirleyici olmuştur. Atatürk, Türk milletini bir bütün olarak ele almış ve milletin iradesinin üstünlüğünü esas almıştır (2024: 96).

Atatürk'ün manevi torunu olarak anılan ve bu alandaki çalışmalarıyla tanınan Ülger, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, etnik köken, din veya mezhep farkı gözetmeksizin, Türkiye

Cumhuriyeti sınırları içinde yaşayan ve "Türküm" diyen herkesi kapsayan bir birlik ve beraberlik ilkesine dayandığını belirtir. Bu yaklaşım, ulusal kimliği ortak dil, kültür ve tarih bilinci çerçevesinde şekillendirirken; toplumsal birlik ve dayanışmayı da temel ilke olarak benimser (2015: 82).

1924 Anayasası'nın 88. maddesinde, "Türkiye'de din ve ırk ayır edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese 'Türk' denir". ifadesiyle, vatandaşlık temelinde kapsayıcı bir milliyetçilik anlayışı benimsenmiştir. Bu hüküm, Atatürk milliyetçiliğinin ırkçı veya ayrımcı bir temele dayanmadığını açıkça ortaya koyar. Aynı anayasanın 3. maddesinde yer alan "Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir" ifadesi, halkın iradesinin devlet yönetimindeki mutlak üstünlüğünü vurgular. Bu ilke, bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına alarak, demokratik bir toplum yapısının temelini oluşturur. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, sadece bir yönetim biçimi değil, aynı zamanda toplumsal bir dönüşüm projesidir. Bu anlayış, halkın egemenliğini esas alan, özgürlük, eşitlik ve adalet gibi evrensel değerlere dayanan bir yönetim anlayışını ifade eder (Ülger, 2015: 83).

Atatürk'ün Cumhuriyetçilik ve Milliyetçilik ilkeleri, milli bağımsızlık mücadelesinin temel dayanakları olarak öne çıkmakta ve bu ilkeler doğrultusunda şekillenen yönetim anlayışı, modern Türkiye'nin kuruluş sürecine yön vermiştir (Çelik, 2023: 117). Halkın kendi kaderini tayin etmesi düşüncesi cumhuriyetçilik ilkesine dayanırken, dışa bağımlılıktan uzak, ulusal çıkarları esas alan bir duruş ise milliyetçilik anlayışının bir yansımasıdır (2023: 117). Bu ilke, aynı zamanda Atatürk'ün dış tedbirlerinin temel taşlarından biridir. Atatürk, Millî Mücadele döneminden itibaren dış ilişkilerde tam bağımsızlığın korunması gerektiğini savunmuş ve bu anlayışı Cumhuriyet dönemine taşımıştır. Türkiye, büyük devletlerin etkisinden uzak durarak, ulusal egemenliği esas alan bir dış siyaset yürütmüştür (2023: 118). Atatürk'e göre dış yardım, ancak Türkiye'nin ilke ve çıkarlarıyla uyumluysa anlam taşır. Onun dış yardıma yaklaşımı nettir: Araç olan dış yardım, asla amaç olan tam bağımsızlığın önüne geçmemelidir. Türkiye, tüm ülkelerle siyasi ilişkiler geliştirebilir. Ancak bu ilişkilerin temelinde millî bağımsızlık ilkesi bulunmalıdır. Dış yardımın, himaye veya baskı aracı haline gelmemesi için gerekli tüm önlemlerin alınması gerektiğini savunmuştur (2023: 122).

Atatürk'ün ulus devlet modeline bakışı, Türk milletinin birliğini, bağımsızlığını ve çağdaşlaşmasını temel alan; din, mezhep ve etnik köken ayrımı gözetmeyen, kapsayıcı bir ilke olarak benimsenmiştir (Turan, 2002: 128). Bu anlayış, halk egemenliğini ve sosyal adaleti temel alarak, bireylerin hak ve özgürlüklerini güvence altına almayı hedefler. Atatürk milliyetçiliği, ırkçılığı ve emperyalizmi reddeden, barışçıl ve ilerlemeci bir ideolojidir. Aynı zamanda, milli kültürün korunması ve geliştirilmesiyle birlikte, evrensel değerlere açık bir duruş sergiler (2002: 128). Bu yönüyle, Atatürk'ün milliyetçilik ilkesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin temel taşlarından biri olarak, toplumsal bütünlüğü ve demokratik yapıyı güçlendirmeyi amaçlar.

Mustafa Kemal Atatürk'ün milliyetçilik ilkesi, Türk milletinin bağımsızlık ve egemenlik mücadelesi ile şekillenen, ulusal birliğin ve beraberliğin teminatı olan bir anlayıştır. Bu ilke, Atatürk'ün Türk milletinin ortak değerleri, geçmişi ve geleceği üzerine inşa ettiği bir toplumsal yapıyı ifade eder. Bir ulus-devlet inşa etmenin ötesinde, milletin bağımsızlık ve özgürlük mücadelesine yön veren temel dayanak olmuştur. Bu ilke, Türk milletinin ulus olarak bir arada yaşama arzusunu pekiştirirken, aynı zamanda sosyal, kültürel ve ekonomik kalkınmayı da hedef alır.

2.2.3. Halkçılık Düşüncesi

Atatürk'ün halkçılık anlayışı, toplumsal eşitlik ve adaletin sağlanmasını hedefleyen bir düşünce sistemidir. Bu anlayış, siyasal, ekonomik ve toplumsal alanlarda halkın çıkarlarının ön planda tutulmasını ve her bireyin eşit haklara sahip olmasını öngörür (Dinç, 2008: 2). Atatürk, halkçılığı özellikle siyasal eşitlik bağlamında ele almış ve halkın, devletin yönetiminde söz sahibi olabilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ona göre halkçılık, seçme ve seçilme hakları da dahil olmak üzere ulusu oluşturan bireylerin siyasal eşitliğini savunur. Bu ilke, aynı zamanda hukuk önünde eşitlik ilkesine dayanır ve hiçbir sınıfın, bireyin veya grubun ayrıcalıklı bir konumda olamayacağını ifade eder (2008: 2). Halkçılık, sadece siyasi iktidarın halkın iradesine dayalı olmasını değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik adaletin sağlanmasını da içerir (2008: 6). Atatürk'ün halkçılık anlayışı, eşitlikçi ve adil bir toplum inşa etmenin temel ilkelerinden biridir ve bu ilke, onun toplumsal dönüşüm ve modernleşme hedeflerinin merkezinde yer almaktadır.

Atatürk'ün halkla kurduğu siyasal ilişki biçimi, onun milli hâkimiyet anlayışına olan güçlü bağlılığını yansıtmakta olup, bu bağlılık Türk milletine duyduğu sevgi, saygı ve güvene dayanmaktadır (Giritli, 1991: 183). Atatürkçülüğün başarısı, Atatürk'ün Türk milletine

duyduğu derin inanç ve güvenle daha iyi açıklanabilir (1991: 183). Bu inanç, bir siyasi görüşün ötesinde, Türk milletinin güçlü bir toplumsal yapıya sahip olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Bu yaklaşım, halkın ortak yararını merkeze alan bir yönetim anlayışının temelini oluşturmaktadır. Bu çerçevede, eğitim reformları da bu anlayışın en belirgin örneklerinden biri olarak görülmektedir. Toplumun ilerlemesini hedefleyen bu reformlar, bireylerin bilinçli ve sorumlu yurttaşlar olarak yetişmesine katkı sağlamakta; halk odaklı yönetim anlayışının uygulamadaki karşılığını yansıtmaktadır. Gülcü'ye göre, eğitim reformlarını, toplum yararını esas alan yönetim anlayışı somut bir yansıması olarak ifade etmektedir (2022: 151). Halk eğitim merkezleri, köy okulları ve köy enstitüleri gibi kurumlar, eğitim reformlarının kırsal kesimde yaygınlaşmasını sağlamıştır. Halk eğitim merkezleri, özellikle kırsal kesimde yaşayan bireylerin kültürel kalkınmasını sağlamak amacıyla kurulmuş; bu doğrultuda, okuma-yazma öğretimi, mesleki becerilerin kazandırılması ve modern tarım tekniklerinin öğretilmesi yoluyla toplumsal dönüşüme uyum sağlamaları hedeflenmiştir (2022: 152). Bu merkezler, toplumu çağdaş bilgi ve becerilerle donatmayı hedefleyen bir sistemin temel yapı taşlarından biri olmuştur.

Giritli'nin İdare Hukuku çalışmasında, Millî Mücadele'nin dış ilişkileri şekillendiren milliyetçilik anlayışı, iç siyasette "Halkçılık" ilkesi olarak somutlaştırdığını ifade eder (1985: 77). Millî Mücadele'nin temelini oluşturan halkçılık anlayışını şu şekilde özetlemektedir: İktidar, yalnızca halkın iradesiyle belirlenir (1985: 77). İktidar sahiplerinin görevi, milletin hem iç hem de dış alanlardaki özgürlüğünü sağlamak ve savunmaktır. Milletin refahı ve mutluluğu, medeniyet düzeyinin yükselmesi ancak özgürlük aracılığıyla mümkün olabilir. Devlet görevlilerinin sorumluluğu, bu özgürlüğü koruyarak halka hizmet etmektir (1985: 77).

Atatürk, halkçılık ilkesinin bir yansıması olarak, toplumun tüm kesimlerini oluşturan köylü, işçi, esnaf, tüccar ve diğer meslek gruplarını, aynı millî yapının eşit ve vazgeçilmez unsurları olarak görmüştür (Saraç, 2006: 89). Bu gruplar arasında sosyal adalet ilkelerine dayalı bir denge ve iş birliğinin sağlanmasını hedeflemiş; olası çıkar çatışmalarının ise milletin ortak yararı doğrultusunda uzlaştırılmasını esas almıştır. Bu yaklaşım, halkın her kesiminin yönetime katılımını ve eşitlikçi bir toplumsal yapının inşasını öngören halkçılık anlayışının temelini oluşturmaktadır.

Atatürk'ün halkçılık ilkesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal ve siyasi yapısının temel taşlarından biridir. Bu ilke, toplumsal eşitliği sağlamayı, bireylerin refahını artırmayı ve halkın yönetime katılımını teşvik etmeyi amaçlar. Atatürk'ün halkçılık anlayışı, tek başına bir siyasi

ilke değil, aynı zamanda sosyal adaleti ve dayanışmayı esas alan bir yaşam biçimini ifade eder. Türkiye'nin modernleşme sürecinde halkçılık ilkesi, toplumsal kalkınmanın ve demokratikleşmenin en önemli dayanaklarından biri olmuştur.

2.2.4. Laiklik Düşüncesi

Laiklik, farklı din ve mezheplere mensup bireylerin eşit koşullarda tabi olduğu bir hukuk sistemine dayanan toplumsal düzeni ifade eder (Özbudun, 1992: 432). Laiklik ilkesi, sanılanın aksine yalnızca din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını değil, aynı zamanda toplumun tüm bireyleri için din özgürlüğünü güvence altına almayı amaçlar. Bu özgürlük hem vicdan (inanç) özgürlüğünü hem de ibadet özgürlüğünü kapsamaktadır (1992: 434). Laik bir devlette, herhangi bir resmi dinin kabul edilmesi mümkün değildir; zira bu durum, belirli inanç sistemlerine dayalı zorunlu kuralların topluma dayatılması anlamına gelir. Laiklik, devletin dini kurallara bağlı olmadan, akılcı ve bilimsel ilkelere dayanan bir yönetim anlayışını benimsemesini ifade eder. Bu bağlamda, laiklik dinsizlik değil, devletin tüm inançlara karşı eşit mesafede durduğu uyumlu bir tutumu temsil eder (1992: 435-438).

Aynı doğrultuda Şahin, laikliği din ile devlet işlerinin ayrımını esas alan bir yapıdan öte; bireylerin inanç özgürlüğünü güvence altına alırken, kamu düzenini koruma amacıyla devletin din alanına sınırlı ve düzenleyici girişimlerde bulunabilmesini mümkün kılan, çok yönlü ve dengeli bir ilke olarak değerlendirmektedir. Laiklik görüşünde, dinin bireysel bir inanç meselesi olarak kalmasını öngörürken, devletin hukuki, idari ve siyasi düzenlemelerde tamamen laikliğe dayalı bir yaklaşımı benimsemesi gerektiğini savunur (2012: 38). Bu doğrultuda, Diyanet İşleri Başkanlığı gibi kurumlar oluşturularak dini faaliyetlerin kontrol altında tutulması sağlanmış ve toplumsal birliği tehdit eden olası dini çatışmaların önüne geçilmiştir (2012: 36).

Atatürk ilke ve düşüncelerinde laiklik ilkesi, toplum ve devlet hayatının siyasetten hukuka, eğitimden ekonomiye kadar uzanan çeşitli alanlarında, dinin ve dini kuralların etkisinden bağımsız bir düzeni esas almaktadır (Kayıran & Metintaş, 2013: 603). Batı medeniyetinin temel ilkelerinden olan özgür düşünce, akıl, bilim ve bireysel haklar gibi değerlerin Türkiye'de de benimsenmesini gerekli kılmaktaydı. Atatürk'e göre:

"Türkiye Cumhuriyeti'nin resmi dini yoktur. Devlet yönetiminde bütün yasalar, kurallar, bilimin çağdaş medeniyetin sağladığı esas ve şekillerine, dünya ihtiyaçlarına göre yapılır ve uygulanır. Din anlayışı vicdanî bir

mesele olduğundan, Cumhuriyet, dinî fikirlerin devlet işlerinden ve siyasetten ayrı tutulmasını, milletimizin çağdaş ilerleyişinde başlıca başarı faktörü olarak görür.”¹

Atatürk'ün bu sözleri, laikliğin ve bilimsel akıl ile çağdaşlaşmanın Türkiye Cumhuriyeti'nin temel ilkelerinden biri olarak kabul edildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Bu konuşma Atatürk'ün laiklik anlayışının özüdür ve toplumsal düzenin, bireylerin inançlarına etki etmeden, ancak dini dogmalardan bağımsız olarak düzenlenmesini savunur. Atatürk, düşünce ve vicdan özgürlüğünü temel bir hak olarak kabul etmiş ve yurttaşların bu haklarına müdahale edilmesini kesin bir biçimde reddetmiştir (2013: 603).

Sertel'e göre, Atatürk temelde laiklik ilkesi ile dinin kendisine karşı değil, dinin istismar edilmesine yönelik bir duruş sergilemiştir (2009: 102). İlkenin temel mantığı, dini, onu kendi çıkarları doğrultusunda kullananların elinden alarak, bireylerin özgürce bilinçlenebilmesini sağlamaktır. Böylelikle Atatürk, dinin toplumsal ilerlemeye engel olmadan, çağdaşlaşma süreciyle uyumlu bir şekilde toplumun gelişimine katkı sunmasını amaçlamıştır. Dini, ülkenin gelişimi ile uyumlu bir şekilde yönlendirilmesi gerektiğini savunmuş ve dinin toplumun ilerlemesine engel değil, destekleyici bir unsur olmasını hedeflemiştir. Dinin doğru anlaşılabilmesi ve halkın dini istismar edenlerden korunabilmesi için çağdaş din adamlarının yetiştirilmesini gerekli görmüştür. Bu din adamları, dini toplumda eğitilmiş ve bilinçli bir şekilde temsil edebilecek, aynı zamanda toplumsal kalkınmayı engellemeyen bir anlayışla halkı yönlendirebilecektir. Atatürk'e göre, dinin özünü doğru bir şekilde öğretmek ve dinsel bilinçlenme sağlamak, sadece bireylerin vicdanî özgürlüklerini güvence altına almakla kalmayacak, aynı zamanda dinî istismarın önüne geçilmesine de olanak tanıyacaktır (2009: 102).

Cumhuriyetçi laiklik anlayışı, Türkiye Cumhuriyeti'nin demokratik ve çağdaş bir devlet yapısını sürdürebilmesi için vazgeçilmez bir ilkedir. Bu ilke, bireylerin din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına alırken, toplumsal huzurun ve devletin tarafsızlığının teminatı olmuştur. Atatürk'ün laiklik esasları, din ile devlet işlerinin ayrılmasının yanısıra; bireylerin inanç özgürlüğünü güvence altına alan, akıl ve bilimin rehberliğinde toplumsal düzeni temel alan kapsamlı bir yönetim ilkesidir. Bununla birlikte, dinî değerlerin özüne sadık bir şekilde

¹ Ayşe Afet İnan, Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 56.

öğretilip toplumsal hayata entegre edilmesi için çağdaş bir din eğitimi almış din adamlarının yetiştirilmesi gerekli belirtmektedir.

2.2.5. Devletçilik Düşüncesi

Bolat'a göre devletçilik, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında yaşanan ekonomik sorunlara çözüm üretmek amacıyla benimsenmiştir (2023: 316). Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan borçlar, sanayinin zayıf olması ve altyapı eksiklikleri, Türkiye'nin kalkınma hamlelerini yönlendiren temel faktörlerdir. Bu bağlamda, Atatürk, devletin ekonomik faaliyetlerde aktif bir rol alarak ulusal kalkınmayı hızlandırmasını öngörmüştür. Devletçiliğin sadece ekonomik kalkınma değil, aynı zamanda toplumsal refahın artırılması için de bir araç olarak görülmüştür. Türkiye'nin kurucu değer sistemi ve devletin düzenleyici rolü sayesinde kaynakların adil dağıtımı ve sosyal adaletin sağlanması mümkün olmuştur. Bu çerçevede eğitim, sağlık ve altyapı gibi kamu hizmetlerinde belirleyici bir rol üstlenmiştir (2023: 316).

Atatürk'ün ekonomik devlet modeli devletçilik ilkesi, devletin ekonomideki etkinliğini artırarak, ulusal bağımsızlık ve kalkınma için gerekli altyapıyı oluşturmayı hedefler. Atatürk, dış ekonomik ilişkilerde devletin aktif rol oynamasını, sadece ulusal prestiji artırmakla kalmayıp, ekonomik bağımsızlık yolunda önemli bir adım olarak görmektedir. Devletin, yabancı ülkelere karşı sorumluluklarını yerine getirmesi, ekonomik güç kazandırarak, Türkiye'nin bağımsızlığını pekiştiren bir politika olarak değerlendirilebilir (1986: 641). Atatürk'ün dış ekonomik uygulama yöntemleri, milliyetçilik ve devletçilik ilkelerinin birleşimini yansıtır. Milliyetçilik, ulusal bağımsızlık ve egemenliği savunurken, devletçilik ilkesi ekonomik bağımsızlık için devletin etkin rolünü vurgular. Bu iki ilke, Türkiye'nin kalkınma ve dışa bağımlılıktan kurtulma hedeflerine ulaşmasını sağlayan temel unsurlardır.

Ekonomik devlet modeli, Atatürk'ün ekonomik kalkınma ve toplumsal eşitlik hedefleri doğrultusunda şekillenmiş olup, özellikle 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve yabancı pazarların daralması gibi olumsuz ekonomik koşulların etkisiyle gelişmiştir (Yıldırım, 2021: 201) Bu ilke, Türkiye'nin ekonomik bağımsızlığını sağlamak, kalkınmayı hızlandırmak ve toplumsal eşitsizlikleri ortadan kaldırmak amacıyla benimsenmiştir. Ayrıca, devletçilik ilkesinin benimsenmesinde, Atatürk'ün halkçılık fikri de önemli bir etken olmuştur. Atatürk'ün halkçılık anlayışının temel amacı olan "sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum" oluşturma hedefi, devletçi ekonomik kalkınma modelinin uygulanmasında önemli bir rol oynamıştır (2021: 210). Bu

bağlamda, halkçılıkla paralel olarak devletçilik ilkesinin, toplumsal eşitlik ve kalkınma hedeflerine ulaşmak için kritik bir araç olarak işlev gördüğünü söylemek mümkündür.

Devletçilik ilkesi, Atatürk'ün temel ilkeleri arasında yer alır ve ekonomik bağımsızlık ile kalkınmayı hedefleyen bir anlayış olarak, devletin ekonomide düzenleyici ve denetleyici bir rol üstlenmesi gerektiği görüşüne dayanır (Baytal, 2007: 546). Atatürk, ekonomik kalkınmanın yalnızca özel sektörün çabalarıyla gerçekleştirilemeyeceğini, bu sürecin devletin yönlendirmesiyle desteklenmesi gerektiğini savunmuştur.

Cumhuriyet dönemi boyunca siyasal gündemde önemli bir yer tutan devletçilik hem ekonomik hem de siyasal boyutlarıyla ele alınmaktadır (Uzun, 2009: 25). Ekonomik devletçilik, devletin ekonomik faaliyetleri düzenlemesi, teşvik etmesi ve gerektiğinde doğrudan müdahil olması şeklinde tanımlanırken; siyasal devletçilik, otoriter bir yönetim anlayışını içeren daha geniş kapsamlı bir yaklaşımdır. Bu anlayış, yalnızca ekonomik kalkınmanın aracı olarak değil, aynı zamanda siyasal yapının biçimlenmesinde etkili bir unsur olarak değerlendirilmelidir. Uygulamada, ekonomideki devlet katılımı siyasal alanda otoriter uygulamalara dönüşmüş; halkçılık ilkesiyle birleşerek muhalefeti dışlayan ve homojen bir toplum yapısı oluşturmayı hedefleyen bir siyasi anlayışı beslemiştir. Devletçilik ilkesini dönemin ekonomik gereklilikleriyle sınırlamak yerine, ekonomik ve siyasal açıdan bilinçli ve stratejik bir tercih olarak değerlendirmek gerekmektedir (2009: 25).

Kanca devletçilik anlayışının, özellikle kamu yatırımları ve sanayileşme modelleri aracılığıyla ekonomik bağımsızlığı sağlamayı hedeflediği belirtmektedir (2012: 52). Devletin öncülüğünde kurulan Sümerbank, Etibank gibi kurumlar, sanayi altyapısının güçlendirilmesinde önemli rol oynamıştır. Bu kurumlar, ülkenin doğal kaynaklarının değerlendirilmesi ve sanayi üretiminin artırılması için hayati bir işlev görmüştür (2012: 52).

Atatürk'ün devletin ekonomik ve sosyal sorumluluklarına ilişkin yaklaşımı, Türkiye'nin ekonomik özerkliğini güvence altına almayı ve sosyal devlet ilkelerinin güçlendirilmesini hedefleyen pragmatik ve dengeli bir çerçevede gelişmiştir (Şur, 2015: 150). 1930'lu yıllarda uygulanan devletçilik kararını, milli ekonomiyi güçlendirerek Türkiye'yi dışa bağımlılıktan kurtarmayı hedeflemiştir. Afet İnan'a göre, Atatürk'ün devletçilik anlayışı, Türk milletinin yabancı fabrikaların ürettiği mallara bağımlı hale gelmesini engellemek ve yerli kaynakların daha verimli kullanılmasını sağlamak üzerine kurulmuştur (2015: 150). Bu doğrultuda, Atatürk döneminde devlet eliyle sanayi ve ticaretin geliştirilmesine yönelik adımlar atılmış, yerli

Üretim desteklenmesi ve hammaddelerin ekonomik değerinin korunması öncelik haline gelmiştir. Devletçilik yalnızca ekonomik bir faaliyet olarak değil, aynı zamanda sosyal devlet anlayışının bir gereği olarak da benimsenmiştir (2015: 150). Eğitim, sağlık ve sosyal yardım hizmetleri devletin temel sorumlulukları arasında görülmüş, bu çerçevede devlet işletmeleri sadece üretim yapan kurumlar olmanın ötesinde, vatandaşların eğitildiği ve sosyal haklardan yararlandığı merkezler haline getirilmiştir.

Atatürk'ün ekonomik yapıya dair ilkesi, ekonomik bağımsızlık ve kalkınma hedeflerinin bir yansımasıdır. Bu ilke, devletin ekonomik ve toplumsal alanlarda düzenleyici bir g olarak hareket etmesini savunurken, aynı zamanda ulusal çıkarların korunmasını ve toplumsal refahın artırılmasını amaçlar. Devletçilik anlayışı, Cumhuriyet Türkiye'sinin kalkınma sürecinde merkezi bir rol oynamış ve ulusal ekonominin temellerini güçlendirmiştir.

2.2.6. İnkılapçılık Düşüncesi

Türk inkılâbı, Atatürk'ün tarihi bir süreç içinde adım adım geliştirdiği ve hayata geçirdiği altı temel ilkenin bir bütünüdür (Aybars, 1992: s. 8). Bu ilkeler, sadece bir yönetim değişikliği değil, aynı zamanda Türk milletinin toplumsal, siyasal ve kültürel anlamda ağdaşlaşma yolunda gerçekleştirdiği köklü dönüşümü ifade etmektedir. Atatürk'ün bu inkılâbı gerçekleştirme süreci, onun hem düşünür hem de uygulayıcı olarak liderliğini göstermektedir. Türk inkılâbı, Atatürk'ün geleceğe yönelik düşünsel hedeflerinin ve bu hedefleri gerçeğe dönüştürme kararlılığının bir sonucudur. Bu inkılâbın temel ilkeleri ise, birbirini tamamlayan bir bütün olarak Cumhuriyetçilik, Milliyetçilik, Laiklik, Halkçılık, Devletçilik ve İnkılapılıktan oluşmaktadır. Bu ilkeler, Türk milletinin modernleşme ve ağdaşlaşma sürecindeki yönünü belirlemiş ve Atatürk'ün ideallerini somutlaştırmıştır. İnkılâpçılık, yapılan köklü dönüşümlerin yalnızca korunmasıyla yetinmeyip, toplumun ve çağın değişen ihtiyaçlarına göre sürekli evrilmesini ve gelişmesini öngören bir anlayıştır. Bu ilke, statükoyu korumak yerine, toplumun gerisinde kalmamak adına mevcut yapıları sürekli olarak gözden geçirmeyi ve zamanın gereksinimlerine uygun olarak yenilikçi ve dinamik bir dönüşüm gerçekleştirmeyi savunur. Başka bir ifadeyle, inkılâpılık, sabit ve işlevsiz hale gelen yapıların yerine, toplumsal gelişimi sürdürülebilir kılacak, değişime açık ve ağdaş bir sistem inşa etmeyi hedefler. Bu anlayış, toplumun ilerlemesini sağlayacak esnek bir değişim süreci olarak tanımlanabilir (Aybars, 1992, s. 8).

Arslan inkılapçılık ilkesinin, Türkiye'nin modernleşme sürecinde en belirgin şekilde eğitim, hukuk, ekonomi ve toplumsal yapıdaki reformlarla kendini gösterdiğini belirtmektedir. Atatürk'ün liderliğinde gerçekleştirilen Türk Harf Devrimi, eğitimde laik bir düzenin benimsenmesi ve kadınlara siyasi hakların tanınması gibi reformlar, inkılapçılık anlayışının somut örnekleridir. Bu reformlar, yalnızca mevcut koşulları iyileştirmekle kalmamış, aynı zamanda Türk milletinin zihniyetini de değiştirmeyi amaçlamıştır (Arslan, 2010, s. 163).

Tünay, Atatürkçü Düşünce Sistemi'nde inkılâpçılığı, milliyetçilik temelli bir anlayışa dayandırmakta ve bu anlayışı, kültür ve medeniyetle derin bağlar kurduğunu ifade etmektedir (1987: 671). İnkılâpçılık, sadece toplumsal yapının değiştirilmesi değil, aynı zamanda toplumun sürekli bir yenilik ve ilerleme içinde olması gerektiğini savunur. Bu ilke, Atatürk'ün düşüncelerinin temel itici gücü olup, toplumun dinamizmini sağlayan ve çağdaşlaşma yolunda sürekli olarak gelişmesini yönlendiren bir kuvvet olarak işlev görür. İnkılâpçılık, Cumhuriyet'in güçlendirilmesi ve korunması amacı taşırken, aynı zamanda dünya medeniyetinin gidişatına uyum sağlama ve toplumun evrimini sürdürme çabalarını da içerir. Devletin ve toplumun sürekli olarak değişime açık ve yenilikçi bir yapıda evrilmesini sağlayan, dinamik bir düşünce sistemi olarak kabul edilir (1987: 671).

İnan, Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler eserinde Milli Liderin, inkılâbı şu şekilde tanımladığını aktarmıştır:

“1) İnkılap mevcut müesseseleri zorla değiştirmek demektir.

2) Türk Milletini son asırlarda geri bırakmış olan müesseseleri yıkarak yerlerine, milletin en yüksek medeni icaplara göre ilerlemesini temin edecek yeni müesseseleri koymuş olmaktır.”

Öncelikle ilk maddede inkılâp tanımı, toplumun geçmişteki geleneksel ve köhnemiş yapılarını yıkmayı, eskiyi terk etmeyi ve bu süreçte toplumun ilerlemesine engel olan unsurları ortadan kaldırmayı ifade eder. İkinci maddedeki açıklamada, Atatürk'ün inkılâpçılığını, çağdaşlaşma ve medeniyetin gereksinimlerine ayak uydurma amacına yönelik bir süreç olarak tanımladığı görülmektedir. Atatürk, Türk milletini geri bırakmış olan eski düzeni ve kurumları yıkarak, yerlerine yenilikçi, çağdaş ve ilerlemeyi sağlayacak yapılar inşa etmeyi hedeflemiştir.

İnkılapçılık ilkesi, Türkiye'nin modernleşme sürecinin dinamiklerini oluşturan ve sürekli yeniliği teşvik eden bir anlayış olarak, Atatürk'ün vizyonunun temel taşlarından biridir. Bu ilke, toplumsal ve bireysel düzeyde yenilikçi bir zihniyetin yerleşmesini sağlamış ve Türkiye Cumhuriyeti'ni çağdaş medeniyetler seviyesine taşıma hedefinin bir parçası olmuştur. Atatürk'ün inkılapçılık anlayışı, değişimin ve ilerlemenin sürekliliğini esas alarak, Türkiye'nin gelişim sürecine yön vermeye devam etmektedir.

2.3. Mustafa Kemal Atatürk'ün Nutuk ve Konuşmalarında İlkeler

Sülün' e göre, Mustafa Kemal Paşa, Cumhuriyet Halk Fırkasının (CHF) İkinci Büyük Kongresi'nde Nutuk'u sunma amacını, yıllar boyunca gerçekleştirdiği faaliyetlerin ve aldığı kararların halk tarafından doğru bir şekilde anlaşılmasını sağlamak olarak belirtmiştir. Bu açıklamanın, kendisi için bir sorumluluk olduğunu ifade etmiştir. Bu nedenle, Nutuk, özellikle Kurtuluş Savaşı ve sonrasındaki dönemdeki eylemlerini pekiştirmek ve Türk halkına yaptığı işleri anlatmak için bir fırsat olarak değerlendirilebilir. Kısacası, Mustafa Kemal Paşa, Nutuk'ta, hangi adımları neden attığını detaylı bir şekilde açıklamayı istemiştir. Böylelikle halkı doğru şekilde bilgilendirme ve yanlış anlaşılmaların önüne geçme amacını gütmüştür (2024: 60).

Mustafa Kemal Atatürk, Türk Milleti'nin demokrasi ve Cumhuriyet konusundaki görüşünü şu şekilde dile getirmiştir: "Türk milletinin tabiat ve çıkarına en mutabık olan idare Cumhuriyet idaresidir." Buradan da şu önemli sonucu çıkarabiliriz: "Türk Milletinin yaradılış ve anlayışına en uygun yönetim Cumhuriyet yönetimidir." Bu söylemiyle, Cumhuriyetçilik ilkesinin Türk milletinin toplumsal yapısına, değerlerine ve tarihi birikimine uygunluğunu vurgular. Kurucu önder, Cumhuriyetin, halk egemenliği ve demokratik değerler çerçevesinde, Türk milletinin özgürlük ve bağımsızlık arzusu ile uyumlu bir yönetim biçimi olduğunu belirtmiştir. Cumhuriyetin sadece bir yönetim şekli değil, aynı zamanda bir toplumsal dönüşüm ve medeniyet yolunda ilerleme projesi olduğunu da gösterir. Bu bağlamda, Cumhuriyetçilik, halkın egemenliğini esas alan, özgürlük, eşitlik ve adalet gibi evrensel değerlere dayanan bir yönetim anlayışdır ve Türk milletinin yaradılışı ve anlayışı ile tam uyumludur.

Mustafa Kemal, Cumhuriyet'in kuruluşunun ardından gerçekleştirdiği reformlar ve ilkelerle, etkili konuşmaları aracılığıyla bu dönüşümü güçlendirmiştir. Bu konuşmalar, yalnızca Türk milletinin geleceğini belirlemekle kalmamış, aynı zamanda Türkiye'nin çağdaşlaşma ve ilerleme yolundaki azmini uluslararası alanda da sergilemiştir.

Nutuk'ta 1919 yılında geçen "Milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır" söylemi, Cumhuriyetçilik ilkesinin milli irade ve ulusal bağımsızlık kavramlarını nasıl içselleştirdiğini gösteren güçlü bir ifadedir. Bu söz, halkın kendi kaderini belirleme hakkına sahip olduğunu ve bağımsızlık mücadelesinin, yalnızca halkın kararlılığı ve iradesiyle mümkün olacağını vurgular. Cumhuriyetin kurucusu bu anlayışla, Cumhuriyet'in temel taşlarını oluşturan halk egemenliği ve bağımsızlık kavramlarını bir arada sunmakta ve Türk milletinin kendi geleceğini özgürce şekillendireceği bir yönetim işaret etmektedir.

Nutuk'ta yer alan bir diğer Cumhuriyetçilik ve Milliyetçilik anlayışı, milli egemenliğin ve bağımsızlığın savunulması biçiminde şu şekilde ifade edilmiştir:

“Tam bağımsızlık denildiği zaman, elbette siyasî, malî, iktisadî, adlî, askerî, kültürel ve benzeri her hususta tam bağımsızlık ve tam serbestlik demektir. Bu saydıklarımın herhangi birinde bağımsızlıktan mahrumiyet, millet ve memleketin gerçek manasıyla bütün bağımsızlığından mahrumiyeti demektir. Biz, bunu temin etmeden barış ve sükûna erişeceğimiz inancında değiliz.”²

Bu ifadeyle, bir milletin bağımsızlığının sadece belirli alanlarda değil, her bakımdan tam ve eksiksiz bir şekilde sağlanması gerektiğini belirtmiştir. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışına göre, herhangi bir alanda bağımsızlıktan mahrumiyet, ülkenin gerçek bağımsızlığından yoksun olması anlamına gelir. Bu nedenle, Ulu Lider, Türkiye'nin tam bağımsızlık elde etmeden barış ve sükûna ulaşamayacağına inanmıştır.

Atatürk'ün milliyetçilik anlayış, öncelikle Türkiye'nin ulusal güvenliğini esas alan, hiçbir devlete karşı düşmanca tutum benimsemeyen barışçıl ve bağımsız bir dış siyaset çerçevesinde şekillenmiştir (Bayraktar, 2015: 664). Söz konusu yaklaşım, “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesiyle özlü bir biçimde ifade edilmiştir. Atatürk'e göre, uluslararası alanda meydana gelen her gelişme, coğrafi uzaklığına bakılmaksızın Türkiye'yi dolaylı olarak etkileyebilir. Bu bağlamda, “Dünyanın herhangi bir yerindeki huzursuzluk bizi ilgilendirmez denmemelidir; bu tür gelişmeler, doğrudan iç işlerimizde yaşanıyor gibi dikkate alınmalıdır.” şeklindeki ifadeleri, küresel barış ve istikrarın iç siyasetiyle olan bağına ortaya koymaktadır (2015: 664).

Milliyetçiliğin önemli bir diğer unsuru olan ortak değerler ve kültürel aidiyetlik hakkında Atatürk şu sözleri sarf etmiştir: “Biz doğrudan doğruya milliyetçiyiz ve Türk

² Gazi Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Türk İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010, s. 421

milliyetçisiyiz; cumhuriyetimizin dayanağı Türk topluluğudur. Bu topluluğun bireyleri ne kadar Türk kültürüyle dolu olursa, o topluluğa dayanan cumhuriyet de o kadar kuvvetli olur.”

Prof. Dr. Afet İnan'ın son çalışmalarından, Atatürk'ün milliyetçilik kavramını şu şekilde tanımladığı anlaşılmaktadır: "Türk milliyetçiliği, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde, bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir âhenkte yürümekle beraber, Türk içtimaî heyetinin hususi seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmaktır." Bu sözlerinde Atatürk, Türk milletinin çağdaş medeniyetle uyum içinde ilerlemesini savunurken, aynı zamanda Türk milletinin özgün kimliğini ve bağımsızlığını korumanın önemine de vurgu yapmaktadır.

İnan'ın çalışmasında yer verilen Atatürk'ün söylemi şu şekildedir:

"Millî egemenlik ekonomik egemenlikle pekiştirilmelidir. Bu kadar büyük amaçlar, bu kadar kutsal ve ulu hedeflere kağıtlar üzerinde yazılı genel kurullarla, istek ve hırslara dayanan buyruklarla varılamaz. Bunların bütün olarak gerçekleşmesini sağlamak için, tek kuvvet en kuvvetli temel, ekonomik güçtür. Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazsa kazanılacak başarılar yaşayamaz, az zamanda söner"³

Bu açıklamasında, milliyetçilik ve devletçilik ilkeleriyle güçlü bir ilişki içindedir. Milliyetçilik, halkın birliği, bağımsızlığı ve egemenliğini savunurken, devletçilik ilkesi de devletin ekonomik ve sosyal alandaki etkinliğini artırmayı hedefler. Atatürk, bu iki ilkenin birleşiminde, ekonomik bağımsızlığın millî egemenlik için teminat olduğunu vurgulamaktadır.

Laiklik ilkesini Atatürk'ün sözleriyle ifade etmek gerekirse:

"Bizim dinimiz, en mâkul ve en tabîi bir dindir. Ve ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabîi olması için akla, fenne, ilme ve mantığa uyması lâzımdır. Bizim dinimiz bunlara tamamen uygundur. Müslümanların toplumsal hayatında, hiç kimsenin özel bir sınıf halinde mevcudiyetini muhafazaya hakkı yoktur. Kendilerinde böyle bir hak görenler, dinî emirlere uygun harekette bulunmuş olmazlar. Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz eşitiz ve dinimizin hükümlerini eşit olarak öğrenmeye mecburuz. Her fert dinini, din duygusunu, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır; orası da mekteptir."⁴

³ Afet İnan, Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı, 1933, Ankara 1972, s. 42. ⁴ N. Arslan & U. Kocatürk (1997), Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkez., C. II, 1997, s. 90.

Atatürk'ün bu sözlerinde, dinî eşitlik, toplumsal adalet, akılcı eğitim ve laik devlet anlayışının temel ilkeleri vurgulanır. Atatürk, dinî eğitimin her bireye eşit şekilde sunulması gerektiğini ruhbanlık gibi dinî sınıfların toplumda eşitsizlik yaratmasını reddettiği görülmektedir.

Benzer şekilde laiklik hakkında Sarıkoyuncu'nun çalışmasında yer verdiği Atatürk'ün söyleminde: “Din bir vicdan meselesidir. Herkes vicdanının sesine uymakta serbesttir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünceye karşı değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleriyle karıştırmamaya çalışıyor; kaste ve fiile dayanan bağnazca hareketlerden sakınıyoruz. Gericilere asla fırsat vermeyeceğiz.” (2006: 518). Atatürk'ün bu sözleri, laiklik ilkesinin Türkiye Cumhuriyeti'nde nasıl hayata geçirileceğini ve din-devlet ilişkilerinin nasıl düzenleneceğini açıkça ortaya koyar. Atatürk, dini bir vicdan meselesi olarak kabul edilip bireylerin inanç özgürlüğüne saygı gösterilmesi gerektiğini vurgular. Din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması gerektiğini savunarak, laik bir devlet anlayışının temelini atmıştır. Bununla birlikte, dini inançlara saygı gösterilse de toplumun ilerlemesine engel olan bağnazlık ve gericiliğe karşı bir duruş sergiler. Bu yaklaşım, modernleşme ve çağdaşlaşma hedeflerinin bir yansımasıdır. Devletçilik ilkesi konusunda Atatürk, şu sözleri dile getirmiştir:

“Endüstrileşmek, en büyük millî davalarımız arasında yer almaktadır. Çalışması ve yaşaması için ekonomik elemanları memleketimizde mevcut olan büyük, küçük her çeşit sanayii kuracağız ve işleteceğiz. En başta vatan müdafaası olmak üzere, mahsullerimizi kıymetlendirmek ve en kısa yoldan, en ileri ve refahlı Türkiye idealine ulaşabilmek için, bu bir zarurettir.”⁴

Atatürk'ün bu söylemi, ekonomik bağımsızlık ve ulusal kalkınmayı hedef olarak göstermektedir. Sanayi yatırımlarını, sadece ekonomik büyüme için değil, aynı zamanda güçlü bir devlet yapısı kurmak ve uluslararası alanda bağımsızlık sağlamak için bir gereklilik olarak kabul etmiştir. Bu vizyon, Türkiye Cumhuriyeti'nin modern ve güçlü bir devlet olma yolundaki en önemli adımlarından biridir. Ayrıca konuşmasında, devletçilik anlayışı, sanayileşme, ekonomik kalkınma ve bağımsızlık hedeflerine ulaşabilmek için devletin öncü ve yönlendirici bir güç olarak aktif bir şekilde rol alması gerektiğini vurgulamaktadır.

Atatürk, halkçılık ilkesi konusundaki görüşlerini belirtirken:

⁴ age, s. 381.

“Biz, memleket halkı fertlerinin ve muhtelif sınıf mensuplarının birbirlerine yardımlarını, aynı kıymet ve mahiyette görürüz; hepsinin menfaatlerinin aynı derecede ve aynı eşitlik hissiyle teminine çalışmak isteriz. Bu tarz, milletin umumî refahı, devlet yapısının kuvvetlenmesi için, daha uygun olduğu kanaatindeyiz. Bizim nazarımızda çiftçi, çoban, işçi, tüccar, sanatkâr, asker, doktor, kısaca, herhangi bir sosyal müessesede faal bir vatandaşın hak, menfaat ve hürriyeti eşittir. Devlete, bu telâkki ile azamî faydalı olmak ve milletin emniyet ve iradesini, yerine sarf edebilmek, bizce, bizim anladığımız mânada, halk hükûmeti idaresi ile mümkün olur.”⁵

Atatürk’ün bu açıklaması, halkçılık ilkesinin temelini oluşturur. Toplumsal eşitlik, dayanışma ve halkın egemenliği gibi temel değerleri vurgular. Atatürk, toplumda her bireyin eşit haklara sahip olmasını savunarak, devletin tüm vatandaşlara eşit şekilde hizmet etmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu anlayış, demokratik bir toplum yapısının kurulmasını ve halkın egemenliğini esas alır.

Atatürk’ün eşit yurttaşlık temelli düşüncesi, toplumdaki bireyler arasında herhangi bir ayrıcalık tanımadan, eşitlik ilkesinin esas alındığı vurgulanmaktadır (Öz, 2021: 529). Atatürk bu anlayışı şu şekilde açıklamıştır: “...İşte ben milletimi böyle görmeyi tercih ediyorum. Çünkü farklı meslek gruplarının çıkarları birbirine bağlı olduğundan, toplumu sınıflara ayırmak mümkün değildir ve halkın tamamı, halkın kendisinden oluşur.” Atatürk’ün bu sözü, toplumdaki eşitlikçi yapıyı güçlendirmeyi ve her bireyi toplumun ayrılmaz bir parçası olarak görmeyi amaçlayan bir bakış açısını temsil eder (2021: 529). Halkçılık ilkesi, toplumsal yapıda sınıf ayrımlarının ortadan kaldırılmasını, tüm bireylerin eşit haklara sahip olmasını ve toplumun her kesiminin birbirine saygı ve dayanışma içinde olmasını savunur. Atatürk’ün bu anlayışı, sadece siyasal eşitlik değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik eşitlik temelinde bir toplum yapısının kurulmasını hedeflemiştir (2017: 154).

Atatürk’ün inkılapçılık anlayışını en net şekilde ifade ettiği söylemlerinden birini şu şekilde özetlemek mümkündür:

“Memleket mutlaka çağdaş, medenî ve yepyeni olacaktır. Bizim için bu, hayat davasıdır. Bütün fedakârlığımızın faydalı bir sonuç vermesi buna bağlıdır. Türkiye, ya yeni fikirle donatılmış, namuslu bir idare olacaktır ve yahut olamayacaktır. Halk ile çok temasım vardır. O saf kitle, bilmezsiniz ne kadar yenilik taraftarıdır. Yapacağımız işlerde hiçbir zaman bu engeller, kesif tabakadan gelmeyecektir. Halk müreffeh, bağımsız, zengin olmak istiyor; komşularının refahını gördüğü halde, fakir olmak pek ağırdır. Gerici fikirler besleyenler belli bir sınıfa dayanabileceklerini zannediyorlar. Bu kat’iyen bir vehimdir, bir zandır. Gelişme yolumuzun önüne dikilmek

⁵ Ayşe Afet İnan, Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2000, s. 425-427.

isteyenleri ezip geçeceğiz. Yenileşme yolunda duracak değiliz. Dünya müthiş bir cereyanla ilerliyor. Biz bu ahengin haricinde kalabilir miyiz?”⁶

Atatürk bu açıklaması ile Türkiye'nin modernleşme ve kalkınma hedeflerine ulaşmak için yenilikçi, çağdaş ve ilerlemeci bir yaklaşım gerektiğini vurgulamaktadır. Halkın yeniliklere açık olduğunu ve gelişmeye kararlı bir şekilde devam edilmesi gerektiğini savunmuş, gerici fikirlerin toplumun ilerlemesine engel olamayacağını belirtmiştir. Ayrıca, dünya ile uyum içinde gelişme ve çağdaş medeniyet seviyesine ulaşma hedefinin önemini dile getirmiştir.

Bu bağlamda Atatürk, milliyetçilik ilkesini yalnızca kültürel bir aidiyet olarak değil, ekonomik bağımsızlığı esas alan devletçilik anlayışıyla da temellendirmiştir; bunu şu sözleriyle açıkça ortaya koymaktadır: “Ekonomik kalkınma Türkiye'nin hür, bağımsız daima kuvvetli, daima daha müreffeh Türkiye ülküsünün belkemiğidir.” Bu ifade ile devletçilik ve milliyetçilik ilkeleri arasındaki organik bağı vurguladığını göstermektedir. Ekonomik kalkınmayı, milli egemenliğin ve toplumsal refahın temel koşulu olarak gören bu yaklaşım, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışında ekonomik bağımsızlığı merkezî bir unsur haline getirdiğini ortaya koyar.

Atatürk'ün söylem ve uygulamalarından hareketle şekillenen Atatürkçülük düşüncesi, Türk milletinin çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmasını hedefleyen bütüncül bir ideolojidir. Bu düşünce sistemi, bir yandan ulusal bağımsızlık ve millet egemenliği gibi temel ilkelere sıkı sıkıya bağlıken, diğer yandan da akıl ve bilimi rehber edinerek siyasal, toplumsal ve kültürel dönüşümleri gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Atatürkçülük hem geçmişin mirasını dikkate alan hem de geleceğe yön veren rasyonel ve ilerlemeci bir devlet ve toplum modelidir.

⁶ N. Arslan & U. Kocatürk (1997), Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkez., C. III, 1997, s. 72.

3. ADNAN MENDERES DÖNEMİNDE ATATÜRKÇÜLÜK DÜŞÜNCESİNİN GELİŞİMİNİ ETKİLEYEN BAĞLAM (1950-1960)

Demokrat Parti'nin 1946 yılında Celâl Bayar, Adnan Menderes, Fuad Köprülü ve Refik Koraltan tarafından kurulması, tek parti dönemine yönelik eleştirilerin kurumsal bir muhalefet biçiminde örgütlenmesini simgeler (Ahmad, 1993: 103). Millî egemenlik ilkesinin tam anlamıyla uygulanmasını ve demokratik işleyişin tesis edilmesini savunan bu kadro, özellikle Adnan Menderes'in 1950 sonrası başvekillik döneminde Atatürk ilke ve inkılaplarına dair tutumlarının tarihsel arka planını anlamak açısından önemli bir zemin oluşturmuştur.

Bu çalışmada, Adnan Menderes'in 10 yıllık iktidar süresince yaşanan toplumsal ve siyasi değişimlerin Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılığı ve bu ilkelere aykırı hareket edip etmediği incelenmiştir. 1950-1960 yılları arasındaki iç ve dış siyaset uygulamalarını kapsamaktadır. 1950 seçimleri ile başlayan ve 1954 seçimleriyle şekillenen bu iki dönemin seçilmesinin nedeni, Menderes hükümetlerinin bu yıllar içinde önemli siyasal ve ekonomik kırılmalar yaşaması ve değişim süreçlerinin belirginleşmesidir. Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesiyle ilk dönemde önemli bir kalkınma süreci, ikinci dönemde iç ve dış siyasetteki zorluklar ve ekonomik sıkıntılar, hükümetin uygulama yöntemlerinde ciddi değişimlere yol açmıştır. Bu nedenle, her iki dönemdeki uygulamalar, Menderes'in Atatürk ilke ve inkılaplarına olan yaklaşımı, uyguladığı icraatlar üzerinden daha ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. İlgili alt başlıklar çerçevesinde, öncelikle 1950-1954 dönemi iç siyaset uygulamaları incelenecektir.

3.1.Menderes'in 1950-1954 Dönemi İç Siyaseti

Adnan Menderes, 1950 genel seçim zaferinin ardından, 28 Mayıs 1950'de Demokrat Parti Merkez Grubu (DPMG) toplantısında şu açıklamayı yapmıştır: “On dört Mayıs, bir devre son veren ve yeni bir devir açan müstesna ehemmiyette tarihi bir gün olarak daima anılacaktır. Bu tarihi günün hatırasını yalnız partimizin değil Türk demokrasisinin bir zafer günü olarak yad ediyoruz.” Bu açıklamada, Adnan Menderes'in iktidara gelişinin, tek parti döneminin sona erdiği ve çok partili demokratik sistemin yerleşmeye başladığı bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Menderes, 14 Mayıs 1950'yi yalnızca kendi partisi adına bir başarı olarak değil, Türkiye'de demokratikleşme sürecinin güçlendiği bir eşik olarak görmektedir. Bu tarih, halkın yönetime doğrudan etki ettiği, tek parti döneminden çok partili hayata geçişin

somutlaştığı bir dönemin başlangıcıdır. Onun sözleri, bu seçimi bir iktidar değişiminden öte, yeni bir siyasi yapının ve anlayışın doğuşu olarak yorumlamaktadır.

5 Haziran 1950'de bir albay, yeni başbakan Adnan Menderes'e karşı bir askerî müdahale girişimi olabileceği yönünde bilgi vermiştir. Bu durum, çok partili siyasi düzene geçilmesine karşın, tek parti döneminden devralınan bürokratik ve askerî vesayet, demokratik siyasetin işleyişi üzerindeki etkisini koruduğuna işaret etmektedir. (Eroğlu, 1990: 56). Bu uyarı üzerine Menderes, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a ile istişarede bulunarak gerekli güvenlik tedbirlerini almaya karar vermiştir. 6 Haziran 1950'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nde (TSK) özellikle üst düzey kadrolarda kapsamlı bir değişiklik gerçekleştirilmiştir. Bu değişiklikler arasında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürmen'in yerine Orgeneral Nuri Yamut'un atanması, ikinci başkan İzzet Aksalur'un yerine Korgeneral Şahap Gürler'in getirilmesi ve bazı yüksek rütbeli subayların emekliye sevk edilmesi yer almıştır. Bunun yanı sıra, ordu komutanları da Askeri Şura'ya atanmıştır, Deniz Kuvvetleri ve Hava Kuvvetleri komutanları merkeze alınmıştır. Bu adımlar, hükümetin olası bir askerî müdahaleye karşı aldığı önlemler olarak değerlendirilmiştir. Menderes, bu kadro değişiklikleriyle ordu üzerinde etkisini güçlendirmeyi ve denetimini sağlamaya amaçlamıştır. Bu geniş çaplı askerî operasyon hem iktidar hem de muhalefet tarafından şaşkınlıkla karşılanarak siyasi çevrelerde büyük yankı uyandırmıştır (1990: 57). Menderes'in bu hamlesi, orduyla ilişkilerini güçlendirme ve olası bir müdahaleye karşı önlem alma amacı taşıyordu.

Demir tarafından gerçekleştirilen araştırmanın sonuçlarına göre, 22 Mayıs 1950'de DP resmi olarak iktidara gelse de parti içindeki anlaşmazlıklar ve huzursuzluklar nedeniyle I. Menderes Hükümeti, 9 Mart 1951'de yeni bir kabine oluşturulmasına imkân tanımak amacıyla istifa ettiğini açıklayarak, mevcut koşullar doğrultusunda yeni bir kabine kurulmasının gerekli olduğunu duyurdu (2009: 150). Cumhurbaşkanı Bayar, görevi tekrar Menderes'e devretti. Menderes, yeni bir kabineyi oluşturmak için hazırlıklara başladı. Bu süreçte, Bayar'a yakın olan bakanları görevden alarak, kendi destekçileriyle yeni bir ekip kurdu (2009:157).

II. Menderes Hükümeti'nin programı, 30 Mart 1951 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) okunarak resmi olarak sunulmuştur (Yalçınkaya, 2018: 50). Programın detayları üzerinde yapılan tartışmalar ve görüşmeler, 2 Nisan 1951 tarihinde gerçekleştirilen oturumda tamamlanmıştır. Ardından hükümetin programı hakkında güven oyu oylaması yapılmıştır. Oylamaya toplamda 396 milletvekili katılmıştır. Bunlardan 45'i, hükümetin programını reddederek olumsuz oy kullanırken, 346 milletvekili ise hükümete destek vererek

olumlu oy kullanmıştır. Böylece, hükümetin programı Meclis tarafından onaylanmış ve Adnan Menderes başkanlığındaki ikinci hükümet, güven oyu alarak görevine devam etme yetkisini kazanmıştır (2018: 50).

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinin ardından, 1946 parti programında Arapça ezanın okutulmasıyla ilgili vaatler (TBMM, 1950, D.8, B.8, C. I) basın tarafından gündeme getirilmiştir. Başbakan Adnan Menderes, bu konuda basına yaptığı açıklamada, parti programının laiklik anlayışının temelinde din ve vicdan özgürlüğünün kabul edildiğini ve laikliğin prensiplerinin titizlikle korunacağını belirtmiştir. Avşar ve Emre Kaya'nın çalışmasında, basının ve özellikle dini hassasiyetlere sahip bazı milletvekilleri tarafından Arapça ezan yasağının kaldırılması konusu gündeme getirilmiştir (2017: 139). Arapça ezan yasağının kaldırılması talebi, sadece dini özgürlüklerin genişletilmesi olarak değil, aynı zamanda halkın taleplerine daha yakın bir yaklaşım olarak görülmüştü (2017: 141).

Tasarının Meclis'e sunumu esnasında, Başbakan Menderes şu ifadeleri kullanmıştır:

*“Muhterem arkadaşlar; Arapça ezan hakkında Demokrat Parti Meclis Grubunda verilen kararın gazeteler ve radyo ile yayınlanması neticesinde kanuni mâniin kaldırılmış olduğu telâkkisinin hâsıl olması ve bâzı vatandaşların Arapça ezan okuması muhtemel olduğu için bu bapta Hükümetçe Meclise sevk etmiş olduğumuz lâyihaanın bugünkü ruznameye alınmasını ve müstacelen müzakere edilmesini yüksek tasvibinize arz ediyorum.”*⁷

Bu ifadeleri ile Menderes, hükümetin Arapça ezan yasağının kaldırılmasına dair bir yasal düzenleme getirmeyi gerekli gördüğünü ve ilgili tasarının hızla Meclis'e sevk edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Bu açıklama, hükümetin, toplumsal taleplerin ve halkın dini hassasiyetlerinin yasal zeminde karşılık bulmasına yönelik bir adım atma çabası olarak değerlendirilebilir. Ayrıca, Menderes'in laiklik anlayışının, devletin dini özgürlükleri kısıtlamadan, halkın dini inançlarını rahatça ifade edebileceği bir ortam sağlamayı hedeflediği de ortaya çıkmaktadır.

DPMG'de kabul edilen Arapça ezan yasağının kaldırılmasına yönelik kanun tasarısı, 16 Haziran 1950'de TBMM'de görüşüldü (Gez, 1996: 163). Tasarı, 17 Haziran 1950'de Resmî Gazete 'de yayımlanarak yürürlüğe girdi. Böylece, Türk Ceza Kanunu'ndaki Arapça ezan yasağı kaldırılıp yasal hale geldi (1996: 164).

⁷ Türkiye Büyük Millet Meclisi (1950), Tutanak Dergisi, 9. Dönem, 9. Birleşim, Cilt I, s. 181.

Adnan Menderes'in Arapça ezan yasağını kaldırması, partiye destek veren bazı çevreler tarafından cesaret verici bir adım olarak görülmüştür (Nal, 2005: 152). Aynı zamanda bu durum özellikle Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) karşıtı duyguları gün yüzüne çıkartarak körüklemiş, İnönü'ye karşı olan tepkileri de yeniden gündeme getirmiştir. Menderes hükümeti olaylara karşı genellikle suskun kalmayı tercih etmesiyle gerici akımların varlığını yadsımıştır. Ancak, olaylar basında büyük tepki yaratmaya başlayınca Menderes, CHP'nin kendisini "devrimlerin bekçisi" ilan ederek, irtica konusunu kötüye kullandığını ileri sürmüştür. Menderes'in, 18 Mart 1951 tarihinde Cumhuriyet gazetesine verdiği beyanatında, "Atatürk inkılaplarının tek bekçisi Türk milletidir, şimdiye kadar baskı altında olan dinimizi baskıdan kurtardık. İnkılap softalarının yaygaralarına ehemmiyet vermeyerek Ezan-ı Muhammediyeyi Arapçalaştırdık" diyerek, bir anlamda bu tür çevreleri cesaret bulmasına devam ettiğini belirtmiştir (2005: 153). Menderes'in bu açıklamasında, dinin özgürleşmesini ve Arapça ezanın serbest bırakılmasını, Atatürk'ün inkılaplarının temel ilkelerine zarar vermeden halkın talepleri doğrultusunda gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Ayrıca laiklik ve din özgürlüğü konusundaki yaklaşımını, Atatürkçülükle çatışmadan halkın dini haklarını genişletmeye yönelik bir adım olarak sunduğunu göstermektedir. Laiklik ve din özgürlüğü bağlamında atılan bu adım, zamanla irtica ile ilişkilendirilen Ticani Tarikatı olaylarıyla birlikte derinleşen tartışmalara yol açmıştır.

Ticani Tarikatı, Türk inkılaplarını dinsizlik olarak yorumlayan ve bu devrimlerin İslam'a aykırı olduğu düşüncesiyle karşı çıkan radikal bir tutum benimsemiştir (İlyas, 2013: 229). Kurucusunun adıyla anılan ve ilk olarak Fas'ta ortaya çıkan bu dini topluluk, Tanrı'nın emirlerine bağlı kalmayı ve peygamber ahlakını yaşamayı amaçlamaktadır. Bu nedenle Cumhuriyet devrimlerini Türk milletini putperestliğe yönlendirme girişimi olarak görmekte-dirler. Heykelleri put sayan bu inanç doğrultusunda, tarikat üyeleri tekbirler eşliğinde sokaklara çıkmış, bildiriler dağıtmış ve Atatürk'ün büst ve heykellerine yönelik saldırılar gerçekleştirmiştir. Bu tavırları, Atatürk'ün manevi şahsiyetine, devrimlerine ve temsil ettiği değerlere düşmanlık beslediklerinin açık bir göstergesidir. (2013: 230).

Adnan Menderes, Atatürk'ün heykellerine yönelik düşmanlığın ve saldırıların, yalnızca heykellerin fiziksel tahribatını değil, aynı zamanda doğrudan doğruya Atatürk'ün inkılaplarına karşı yapılan bir eylemi temsil ettiğini ifade etmiştir (Yılmaz, 2004: 67). DP iktidarı, laiklik karşıtlarına karşı gösterdiği tavır nedeniyle, eleştirmenler tarafından göz yummakla suçlanıyordu. Eleştirilere yanıt olarak, yasal eksiklikleri gidermek amacıyla Atatürk'ü korumaya yönelik güçlü bir hukuki zemin oluşturmayı amaçladı. Bu doğrultuda, basında

"Atatürk Kanunu" olarak anılan ve Atatürk'ün manevi değerlerini korumaya yönelik bir kanun tasarısı hazırlanmıştır. Bu yasa, DP'nin, Atatürk'ün mirasını savunma kararlılığını ve laiklik ilkesine verdiği önemi somut bir şekilde ortaya koymuştur (2004: 68).

17 Nisan 1951'de Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun tümü, Meclis'te oya sunulmuş ve tasarı oy çokluğuyla kabul edilmiştir (Uzun, 2024: 253). 4 Mayıs 1951 tarihli görüşmeler, iki oturumda gerçekleştirilmiş ve oldukça uzun süren tartışmalara sahne olmuştur. Görüşmeler sırasında, farklı görüşler arasında tartışmalar sert bir şekilde sürmüştür. Bu süreçte Menderes, Atatürk'ün değerlerinin ve inkılâbın korunmasının amaçlandığını belirterek, söz konusu kanunun fikir ve ifade özgürlüğünü kısıtlamadığını, "hakaret özgürlüğünü" sınırladığını vurgulamıştır. Ayrıca, Atatürk'e yönelik düzenlenen kişisel saldırılar nedeniyle, bu durumda kişiye özel bir kanun çıkarılmasının gerekebileceğini ifade etmiştir (2024: 255-256). Menderes, heykellere yönelik saldırıların ise aslında hükümete karşı organize edilmiş bir komplo olduğunu da açıklamalarına eklemiştir. Yasa tasarısı ile ilgili görüşmeler, 4 Mayıs'ta tamamlanamamış ve konu 7 Mayıs'ta yeniden görüşülmüştür. Yaklaşık iki ay süren bu süreçte, Cumhurbaşkanı Bayar ve Başbakan Menderes, muhalif milletvekillerini ikna etmek için yoğun bir çaba sarf etmişlerdir. 24 Mayıs'ta dokuz saat süren görüşmelerin sonunda, kabul ve ret oyları arasında eşitlik oluşmuştur. Tasarı, komisyon başkanının kullandığı kabul oyunun iki oy olarak sayılmasıyla komisyondan ancak geçebilmiştir. Anayasa Komisyonu'ndan TBMM'ye havale edilen tasarı, 23 Temmuz 1951 tarihinde TBMM'de yeniden görüşülmüş ve yapılan oylamada 50 ret oyu ile altı çekimser oya karşılık, 232 oyla Anayasaya uygun olduğu kabul edilmiştir (2024: 261).

Uzun'un aynı çalışmasında, kanun tasarısının kabulünü kararlılıkla destekleyen Başbakan Adnan Menderes'in, tasarı TBMM'ye yeniden gelmeden 15 Temmuz 1951'de Eskişehir İl Kongresi'nde yaptığı konuşmada, Ticaniler tarafından Atatürk'ün heykellerine karşı yapılan saldırılardan dolayı DP hükümetinin irticaya karşı önlem almadığı suçlamalarını reddettiğini belirtmektedir. Menderes, konuşmasının devamında, Atatürk Kanunu'nu bu saldırıları önlemek amacıyla TBMM'ye sunduklarını belirterek, Atatürk'ün heykel ve büstlerine yapılan saldırıların aslında heykellerine değil, aynı zamanda Atatürk'ün temsil ettiği inkılapları hedef aldığını vurgulamıştır. Bunun yanı sıra Atatürk'ü korumak için kanun çıkarmanın gerekli olduğunu savunmuş ve kanunun vicdan hürriyetini engellemeyeceğini ifade etmiştir. Ancak Menderes'in, olayların bu noktaya gelmesinden sadece dört ay önce 17 Mart 1951'de gazeteci Ali Naci Karaca'nın, özellikle DP'nin Konya kongresindeki gelişmeleri örnek

göstererek, ülkede irtica hareketlerinin yayılmaya başladığına dair sorusuna verdiği yanıtta, durumun bu şekilde olmadığını, bu tür olayların münferit olduğunu ve konunun gündemde tutulmasının siyasi bir amaç taşıdığını belirtmiştir. Menderes'in aynı olayla ilgili olarak farklı zamanlarda verdiği bu iki zıt görüş, siyasetinin tutarsızlık ve ilkesizlik boyutlarını gösteren önemli bir örnek teşkil etmektedir (2024: 261).

Adnan Menderes'in 1951 yılında iç yönetim anlayışı çerçevesinde, tartışma konusu haline gelen önemli meselelerden biri Halkevlerinin kapatılması ve CHP'nin mal varlığına yönelik düzenlemeler olmuştur. Akıncı tarafından hazırlanan çalışmada, Halkevleri konusunda, Halkevlerinin tek partili dönemde kültürel faaliyetlerin gerçekleştirildiği bir kurum olmanın ötesinde, aynı zamanda siyasi eğitim ve toplumun eğitim seviyesini yükseltmeye yönelik önemli bir yapı olduğunu açıklamaktadır (2021: 142). Çok partili hayata geçişle birlikte, Halkevlerinin devlet destekli bir parti kurumu olarak görülmesi, Menderes'in iktidarında kapatılmaları zemin hazırlamıştır. 2 Aralık 1950 tarihinde DPMG'ye taşınan bu konu, partinin kamuoyunda haklı gerekçelerle gündeme gelmesini sağlamayı amaçlıyordu. 16 Aralık 1950 tarihinde Atatürk'ün vasiyetnamesinin açıklanması Adnan Menderes'i bu konuda halkı etkileme stratejisinin bir parçasıydı. Bir süre gündem dışında kalmasına rağmen, Refik Şevket İnce'nin öncülüğünde hazırlanan yasa tasarısının tekrar gündeme taşınması muhalefet tarafından büyük bir tepkiyle karşılandı. İktidar, Halkevlerini ve CHP'ye ait bazı gayrimenkulleri hedef alarak bunların devlete iade edilmesini talep etti. 24 Temmuz 1951 tarihinde DPMG'de yeniden ele alınan yasa tasarısı, "Halkevleri ve CHP'nin haksız iktisap ettiği malların devlete iadesi hakkındaki kanun tasarısı" olarak kabul edildi. Bu yasa tasarısının temel amacı, siyasi partilerin devletle ya da kamu mülkiyetindeki kurumlarla olan mal ilişkilerini düzenlemektir. Tasarı, genel katma ve özel bütçeli daireler, belediyeler, köyler, kamu kurumları, sermayesinin büyük kısmı devlet ya da kamuya ait olan müesseseler ile ülke çıkarına hizmet eden derneklerin, siyasi partilere bedelsiz mal bağışı yapmalarını yasaklıyordu. Bu tasarının en önemli maddelerinden biri, geçmişte devredilmiş olan mal ve mülklerin devlete geri verilmesi olayıydı. Ayrıca, Halkevi olarak kullanılan binaların üç ay içinde kamuya iade edilmesi öngörülüyordu (2021: 143).

Halkevleri konusunda ilk olarak Adnan Menderes, 12 Aralık 1950'deki DPMG toplantısında, Halkevleri ve CHP'nin malvarlığıyla ilgili önemli bir açıklama yaptı (Çakmak; 2015: 14). Toplantıda, Niğde Milletvekili Halil Nuri Yurdakul'un Birinci TBMM Binası'nın "Atatürk Müzesi" ne dönüştürülmesine dair önergesi görüşülüyordu. Bu tartışma sırasında,

Maliye Bakanı Halil Ayan, 1926 yılında Meclis'in yeni binasına taşınmasından sonra eski meclis binasının CHP tarafından kullanıldığını ve birkaç gün önce binanın hazineye devredilip müze olarak kullanılacağını belirtti. Ardından söz alan Başbakan Adnan Menderes, CHP'nin iktidarı sırasında vilayetlerden, özel idarelerden, belediyelerden ve köy bütçelerinden Halkevlerine yardım adı altında aktarılan paraların aslında Halkevlerine değil doğrudan CHP'ye aktarıldığını iddia etti. Bu açıklamalar, Halkevleri ve CHP'nin malvarlığına dair ciddi eleştirileri gündeme getirmiştir (2015: 14). Söz konusu durum Güneş'e göre muhalefet döneminde Halkevlerini kültürel bir kurum olarak savunan ve kuruluş aşamasında etkin bir rol oynayan Menderes'in, Halkevlerinin kapatılması sürecinde önceki dönemdeki tutumundan farklı bir yaklaşım sergilemesi kendi politik ve ideolojik görüşlerinde geçirdiği dönüşümünün bir yansıması olduğunu belirtmektedir (2012: 61). Halkevleri ve CHP mallarının hazineye devriyle ilgili yasa tasarısı, 6 Ağustos 1951'de TBMM'de görüşülmeye başlanıp 8 Ağustos 1951'de TBMM'de oylanmış, CHP bu tasarıyı protesto ederek oylamaya katılmamıştır. Ancak tasarı DP milletvekillerinin oylarıyla kabul edilerek yasalaşmıştır (2012: 66).

Baytal'ın çalışmasında, Adnan Menderes'in toplumun ve gençliğin yetiştirilmesi, korunması ve geleceğe taşınmasında eğitimin yanı sıra manevi değerlerin de büyük bir öneme sahip olduğunu vurguladığı, bu konuyu birçok konuşmasında dile getirip sürekli gündemde tuttuğu açıklanmaktadır (2020: 98). Menderes, bağımsız ve güçlü bir millet olmanın sadece maddi kudretle mümkün olmadığını, aynı zamanda gençliğin manevi değerlerle donatılmasının da hayati önem taşıdığını ifade etmiştir. Bu sürecin en önemli aracının eğitim olduğunu belirterek, gençlerin dini değerlerden uzak tutulmaması gerektiğini savunmuştur (2020: 98).

Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti hükümetleri (1950-1960), eğitim alanını kalkınma uygulamalarının odağına yerleştirmiş ve demokratikleşme süreciyle entegre etmiştir (Ezer, 2020: 143). Eğitim faaliyetlerinde, bilimsel temellere ve insan haklarına dayalı bir yaklaşım benimseyerek, okul sayısının artırılması, öğretmen ihtiyacının karşılanması ve eğitim materyallerinin sağlanması gibi yapısal iyileştirmelere odaklanmıştır. Döneminde Başvekili eğitim modelini yeniden değerlendirerek, toplumsal talepler ve değişen ihtiyaçlar doğrultusunda daha çağdaş ve kapsayıcı bir yapıya dönüştürmeyi hedeflemiştir (2020: 147).

Adnan Menderes'in din eğitime yönelik kararları, din eğitiminin yaygınlaşmasını sağlayarak halkın geniş kesimlerinin desteğini kazanmasına ve halkın dini taleplerine karşılık vermesine imkân tanımıştır (Şahin, 2012: 39). Okullarda din derslerinin zorunlu hale getirilmesi ve imam hatip okullarının sayısının artırılması, Menderes hükümetinin din eğitime verdiği

önemin somut göstergeleridir. Menderes'in iktidara gelmesiyle birlikte, özellikle köylerde ve kırsal alanlarda okula devam oranlarını artıran en önemli faktörün din dersleri olduğu ifade edilmiştir. Bu, halkın eğitimle ilgili beklentilerinin dini değerlerle şekillendiğini ve Menderes'in bu beklentiyi karşılamak için dini eğitim modellerini güçlendirdiğini belirtmektedir. Ayrıca, imam hatip okullarının yaygınlaşması ve bu okullarda eğitim veren öğretmenlerin sayısının hızla artması, Menderes'in din eğitimi konusunda izlediği yaklaşımların ne kadar etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu okullardan mezun olan öğrencilerin, Türkiye'nin din görevlisi ihtiyacını karşılayacak sayıya ulaşması da dönemin eğitim uygulamalarının başarısını göstermektedir (2012: 39-40).

Din eğitimi düzenlemeleriyle birlikte, radyoda Kur'an-ı Kerim okunmasına yönelik gelişme de DP'nin din alanındaki girişimlerinin önemli bir unsuru olarak değerlendirilmektedir (Türköz, 2021: 1076). 1950 öncesinde radyolarda dini yayın yapılması konusunda yoğun bir talep mevcuttu. Bu talep doğrultusunda, "6 Temmuz 1950 Perşembe gününden itibaren İstanbul ve Ankara radyolarında Arapça Kur'an okunmaya başlanmıştır. Ramazan ayı boyunca ise Pazartesi, Çarşamba ve Cuma akşamları saat 20.05-20.15 arasında radyoda Kur'an-ı Kerim okunmuştur" (Ulus, 5 Temmuz 1950). Ramazan sonrasında ise Kur'an sabah programlarına da dahil edilmiştir. Bu dini yayınların artışı ve özellikle Kur'an'ın radyolarda okunması, DP'nin dini değerlere yakın bir parti olarak halk nezdindeki imajını güçlendirmiştir (2021: 1076).

1952 yılı sonunda Ahmet Emin Yalman'a yönelik gerçekleştirilen suikast girişimi, 1953 yılı Türkiye'sinin siyasal gündeminde belirleyici bir yer edinmiştir (Çetinkaya, 2016: 42). Bu olay ve sonrasında gelişen süreçler, dönemin siyasal iklimi açısından dikkate değer nitelikler taşımaktadır. Suikast, iktidar ile muhalefet arasında süregelen gerginliğin geçici de olsa yumuşamasına zemin hazırlamış; özellikle irticai hareketlerin hem DP hem de CHP tarafından ortak bir tehdit olarak değerlendirilmesi, taraflar arasında sınırlı da olsa bir uzlaşma ortamı doğurmuştur. Aynı zamanda, bu olayın ardından basın siyasal düzlemdeki işlevi daha da belirginleşmiş; siyasal karar alıcılar, basınla ilişkilerini gözden geçirme ihtiyacı duymuştur. DP'nin muhalefet ve basın çevreleriyle daha yakın ilişkiler kurma çabası, dönemin siyasi literatüründe "bahar havası" olarak adlandırılan kısa süreli bir yumuşama dönemini beraberinde getirmiştir. Ancak bu yumuşama süreci, Millet Partisi'nin (MP) irticai faaliyetlerle ilişkilendirilerek hakkında başlatılan soruşturma ve ardından gelen kapatılma kararıyla kesintiye uğramıştır. Bu gelişme, ana muhalefet partisi CHP'nin iktidara karşı yeniden eleştirel bir tutum almasına yol açmış ve taraflar arasındaki geçici uzlaşma sona ermiştir. Bu bağlamda,

Ahmet Emin Yalman suikastı, yalnızca bir güvenlik meselesi değil, aynı zamanda kısa vadeli de olsa siyasi ilişkilerde yeni bir denge arayışına kapı aralayan önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirilmelidir (2016:42).

1950 seçimleri sonrasında, DP ile birlikte meclise giren bir diğer parti de MP idi. Erayman'ın incelemesinde, 1948 yılında kurulan MP, DP içindeki muhalefet kanadından ve aşırı dindar destekçilerden oluşan bir partiydi (2019: 38). Millet Partisi, Fevzi Çakmak, Osman Bölükbaşı ve Yusuf Hikmet Bayur gibi önemli isimlerin öncülüğünde, mevcut iki ana siyasi akıma alternatif oluşturma amacıyla kurulmuştur. DP içindeki aşırı kanat, CHP'ye karşı sert bir tutum sergilenmesi gerektiğini savunmuş ve uzlaşmacı bir yaklaşımı reddetmiştir. İsmet İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi ve diğer gelişmeler, DP içindeki rahatsızlıkları artırmıştı. MP ise toplumsal sorunlara çözüm üretememiş, halk tarafından yeterince benimsenmemiş ve ekonomik girişimlerinin geliştiremeyerek uzun vadeli başarı sağlayamamıştır. MP, DP'ye karşı etkili bir muhalefet oluşturamayarak işlevsiz hale geldi. Partinin belirgin bir ideolojik çizgisi ve özgün bir programının olmaması, yenilikçi fikirler sunamaması ve halk tarafından yeterince benimsenmemiş ve ekonomik girişimlerini geliştiremediği için uzun vadeli başarı elde edememiştir (2019:39).

MP'nin kapatılma sürecinde Meclise CHP'nin mal varlıklarının hazineye devredilme konusu 1953 yılı sonunda tekrar gündeme geldi. Gülen'in analizine göre, CHP'nin mal varlığına yönelik yapılan düzenlemeleri, dönemin siyasi atmosferini yansıtan önemli bir gelişme olarak öne çıkmaktadır (1976: 54). Bu düzenleme, 9 maddeden oluşan ve CHP'nin geçmişteki mal edinimlerini "haksız kazanç" olarak nitelendirip, bu malların hazineye devrini amaçlayan bir yasa tasarısıydı. Tasarının amacı, özellikle CHP'nin tek parti döneminde elde ettiği mal varlıklarını geri almak ve böylece partiyi mali açıdan zayıflatmaktı. DP içindeki tartışmalar sonucunda, yalnızca İsmet İnönü dönemi mal varlıklarının hedef alınması önerilmiş, ancak bu öneri geniş bir destek bulamamıştır. Bu süreçte, DP'nin bu yasa tasarısına yönelik önerisi, ana muhalefet partisi tarafından sert bir şekilde karşılanmış ve tartışmalara yol açmıştır (Gülen, 2023: 146). Uzun süren tartışmaların ardından, 15 Aralık'ta Cumhurbaşkanının onayıyla, 16 Aralık'ta TBMM, CHP'nin malvarlığının Hazine'ye devrine dair tasarıyı yasalaştırmıştır. Kili bu durumu iktidarın CHP'yi maddi kaynaklardan yoksun bırakma ve siyasi olarak zayıflatma stratejisinin bir parçası olduğunu ifade etmektedir. (1976: 55).

1954 seçimlerine doğru MP'nin kapatılması tekrar gündeme geldi. Eroğlu çalışmasında MP'nin kapatılma sürecini şu şekilde aktarmaktadır: Haziran 1953'te MP'inde yaşanan iç

bunalım, partinin beklediği fırsatı doğurdu. Ayın son günlerinde gerçekleştirilen büyük kongrede, delegeler arasında bir ayrışma yaşandı. Bu ayrışma sonucu, aralarında partinin önemli isimlerinden Hikmet Bayur'un da bulunduğu yaklaşık kırk üye, partiden ayrıldıklarını duyurdu. Ayrılımlarının gerekçesi olarak, partinin Atatürk ilke ve inkılaplarına karşıt bir tutum sergilemesi öne sürüldü. DP, bu gelişmeyi bir fırsat olarak değerlendirdi ve savcılığa başvurarak partinin faaliyetlerine dair soruşturma başlatılmasını sağladı. Soruşturmanın etkili ve düzenli bir şekilde yürütülmesi amacıyla, mahkeme kararıyla parti geçici olarak kapatıldı. Bu süreç, MP'nin siyasi hayatında dönüm noktası oldu ve partinin uzun süreli varlığını sürdürebilmesinin önünde ciddi engeller oluşturdu (1990: 78-79).

MP'nin kapatılması sürecinde Adnan Menderes'in yaklaşımı, devletin düzenini koruma ve anayasal ile toplumsal bütünlüğü sağlama amacına dayanarak şekillendiği söylenebilir. Ayrıca iktidarda olduğu dönemde, dini özgürlüklerin genişletilmesi ve halkın dini taleplerine yanıt verilmesi gibi adımlar atılırken, MP'nin benimsediği ideolojinin, stratejik hedeflerine zarar verme potansiyeli taşıdığı düşünülebilir.

İç siyasette halkı doğrudan etkileyen önemli unsurlardan biri de ekonomi ve tarım alanında uygulanan yaklaşımlardır. Bu alandaki yaklaşımlar üzerine yapılan çalışmalar, dönemin ekonomik stratejilerinin ve tarımsal reformlarının toplumsal ve siyasal yansımalarını anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır.

Kartal tarafından yapılan çalışmada, Adnan Menderes'in birinci hükümeti programı, Türkiye'nin ekonomik ve mali programını dönüştürmeyi amaçlayan bir dizi yenilikçi görüşü ortaya koymaktadır (2000: 24). Bu program, devlet düzenlemelerinin asgariye indirilmesi ve devlet sektörünün daraltılması gerektiğini vurgulamaktadır. Bu yaklaşımın hedefi, özel sektörü genişletmek ve serbest teşebbüsün önünü açmaktır. Devletin yalnızca özel girişim ve sermayenin ele alamayacağı işleri üstlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. Bu işler, kamu hizmeti mahiyetinde olan ve toplum için vazgeçilmez olan sektörlerde yer almalıdır. Bu görüş, Adnan Menderes'in devletin ekonomiye etkisinin sınırlı olması gerektiği ancak bazı alanlarda devletin de etkin olmasının gerekli olduğunu belirten yaklaşımını yansıtır (2000: 25).

Birinci Menderes Hükümeti programında dikkat çeken bir diğer önemli görüş ise "denk bütçe" uygulamasıdır. Hükümet, olumsuz ekonomik koşullara rağmen denk bir bütçe yapmayı hedeflemiştir. Ancak programda, devletin ağır borç yükleri ve geleceğe yönelik taahhütlerin yanı sıra gelir kaynaklarının kısıtlı olması nedeniyle bu hedefin gerçekleştirilmesinin zorluğuna

değnilmiştir. Yine de hükümetin bu amacına ulaşmaya yönelik çeşitli önlemler alması gerektiği belirtilmiştir. Bu önlemler arasında vergi sisteminde düzenlemeler yaparak özellikle dolaylı vergilerin (vasitasız vergiler) oranlarını düşürmeyi amaçladıkları ifade edilmiştir. Bu şekilde geniş halk kesimlerinin üzerindeki vergi yükünü hafifletmeyi ve üretim hayatını canlandırmayı hedeflemişlerdir. Menderes'in hükümet programının önemli bir diğer unsur tarım sektörü olarak öne çıkmıştır. Türkiye'de nüfusun büyük kısmı tarımla uğraştığı için tarım sektörü ekonominin temel yapı taşı olarak kabul edilmiştir. Menderes, milli gelirin artmasının ve kalkınmanın temel koşulunun tarımın güçlendirilmesinden geçtiğini vurgulamıştır (2000: 25).

Akın ve Akın'ın tarım kararları üzerine yapmış oldukları incelemede, Menderes'in 1950 yılında, CHP ile arasındaki önemli bir fark olarak ziraat sektörünü vurgulamasına dikkat çekmektedir (2023: 156). 29 Mayıs 1950 tarihinde, dönemin hükümet programını sunarken, tarım sektöründe yapılacak iyileştirmelerin Türk ekonomisine büyük katkılar sağlayacağını ifade etmiştir. Türkiye'nin nüfusunun büyük bir kısmının tarımla uğraşması ve tarımın milli ekonominin temelini oluşturması gerçeği, Menderes'in ekonomik programında öncelikli bir yer tutmuştur. Menderes'in Meclis konuşmaları, tarım sektörünün gelişmesinin ülke ekonomisinin güçlenmesine katkı sağlayacağını vurgulamaktadır. Türkiye'nin ekonomik yapısının büyük ölçüde tarıma dayalı olduğu göz önüne alındığında, tarım alanındaki ilerlemelerin genel ekonomik kalkınma üzerinde belirleyici bir rol oynayacağına dikkat çekmiştir. 1950'lerin başında, sanayileşme ve kalkınma faaliyetlerinin tarım reformlarıyla desteklenmesi hedeflenmiştir. Menderes'in yönetimi, tarımda verimliliği artırmayı ve kırsal kesimde yaşam standartlarını iyileştirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda, ziraat alanında yapılacak yatırımların ülkenin kalkınmasına önemli katkı sağlayacağına dair görüşleri, onun ekonomik vizyonunun temel taşlarını oluşturmuştur (2023: 162).

Adnan Menderes hükümetinin 1950-1954 yılları arasındaki dönemde özellikle tarım sektörü ve özel sektör üzerindeki planlarının ekonomiyi şekillendirmede önemli bir rol oynadığı vurgulanmaktadır (Ülman ve Tachau,1965: 160). Menderes, özellikle tarımın Türkiye ekonomisindeki hayati rolünü göz önünde bulundurarak, tarımsal üretimi artırmaya yönelik çeşitli stratejiler uygulamıştır. Bunun yanı sıra, sanayileşme ve altyapı projelerine odaklanarak ekonominin modernleşmesine yönelik adımlar atmıştır. Tarımsal üretimin artırılması için köylüye düşük faizli krediler sunulmuştur. Bununla birlikte, devlet destekli tarımsal teşvikler ile üretimin artırılması sağlanmıştır. Tarımsal fiyatların yükselmesiyle birlikte köylülerin refah seviyelerinde iyileşmeler sağlanmıştır. Üretim artışı ile tarımın Türkiye'nin ekonomik temelini

oluşturan bir sektör olarak güçlendirilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca, tarımsal alanda mekanizasyonun yaygınlaştırılması amacıyla traktör ve tarım makineleri üretimi teşvik edilmiştir. Adnan Menderes, tarımda makineleşme süreciyle birlikte köylülerden işçilere dönüşen kesimlerin desteğini kazanmayı hedeflemiştir. Bu doğrultuda, gecekondulu mahallerinin inşasını yasaklayan yasalara karşı herhangi bir uygulama yapmaktan kaçınmış aksine bu mahallelere belediye hizmetleri, elektrik, kanalizasyon ve su gibi altyapı hizmetlerinin sağlanmasına öncelik vermiştir (1965: 160-161).

Adnan Menderes'in iktidarının ilk beş yılı, ekonomik kalkınma açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur (Çakmak, 2022: 512). Bu dönemde uygulanan finansal çalışmalar, büyük ölçüde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve uluslararası kuruluşlardan alınan yardımlar ve İnönü dönemindeki dışa kapalı ekonomik modelin ardından biriken döviz rezervlerinin sağladığı kaynaklarla finanse edilmiştir. Kore Savaşı'na katılım, Türkiye'nin Kuzey Atlantik Savunma Paktına (NATO) üyeliğini sağlamıştır. Böylelikle ABD ile stratejik bir müttefiklik kurarak, ülkeye önemli dış destekler sağlamıştır. Bu desteklerle birlikte Menderes hükümeti, ülkeyi büyük bir kalkınma hamlesine sokmuş ve birçok altyapı projesine imza atmıştır. Seyhan Barajı'nın inşasına başlanmış, fabrikaların elektrifikasyonu ve evlerin su ve ışıkla donatılması gibi projeler hızla hayata geçirilmiştir. Menderes'in izlediği ekonomik uygulamalar, halk arasında geniş bir memnuniyet yaratmış ve Cumhuriyet dönemi boyunca yaşanmamış bir ekonomik canlanma dönemi başlamıştır. Bu dönemde, hükümetin öncelikli hedeflerinden biri, tarımsal üretimle birlikte endüstriyel üretimin artırılması ve altyapı projelerinin hızlandırılması olmuştur (2022: 512-513).

Adnan Menderes, tarımın Türkiye'nin kalkınmasında temel sektörlerden biri olduğunu vurgulamış ve tarıma dayalı ekonomik yapının güçlendirilmesi gerektiğini her fırsatta dile getirmiştir (Oktar&Varlı, 2010:10). 1950'li yıllarda izlediği ekonomik yönelimlerin, iç ve dış dinamiklerin etkisiyle belirlendiği açıklanmıştır. Uluslararası konjonktürün olumlu seyri ve özellikle Amerikan yardımları Türkiye için büyük bir avantaj sağlamıştır. Amerikan yardımları yalnızca ekonomik desteği değil aynı zamanda Türkiye'nin Batı ile olan ilişkilerinin pekiştirilmesi açısından da önemli bir araç haline gelmiştir. Menderes, Türkiye'nin Batı dünyasıyla entegrasyonunun arttığı bu dönemde, tarımsal üretim ve altyapı projeleriyle kalkınmayı hedeflemiştir. Örneğin, tarımda makineleşmeye geçiş, sulama projeleri ve tarımsal kredilerin artması gibi adımlar, bu kalkınma hedeflerine ulaşmayı kolaylaştırmıştır (2010: 7).

Menderes hükümetinin ekonomi girişimlerinde dış yardımların önemli bir yer tuttuğu ifade edilmiştir. Marshall Yardımları, Türkiye'ye büyük miktarda dış finansman sağlamıştır. Bu yardımlar özellikle altyapı projelerinde, kara yolu inşaatlarında ve sanayi tesislerinin kurulmasında kullanılmıştır. Kara yolu ağı genişletilmesiyle beraber ulaşım altyapısı güçlendirilip bu sayede ticaretin artmasına olanak tanınmıştır. Ayrıca sanayinin altyapısını oluşturan fabrikaların kurulması için teşvikler verilerek Türkiye'nin sanayileşme süreci hızlanmıştır (Ülman ve Tachau,1965: 160).

Adnan Menderes, 1950-1954 yılları arasında ekonomik düzenlemelerini Türkiye'de ekonomik kalkınmayı özel girişimciliğin öncülüğünde gerçekleştirmek amacıyla şekillendirmiştir (Keser, 1993: 115). Adnan Menderes'in liderliğindeki DP hükümetinin, ekonomide devlet sektörünü küçültmeye yönelik yaklaşımı, 22 Mayıs 1950'de TBMM tarafından kabul edilen hükümet programında net bir şekilde ifade edilmiştir. Programda şu ifadeler yer almaktadır: "Bundan böyle amme karakterini haiz olmayan sahalarda işletmeciliğe geçmiyeceğimiz gibi muhtelif sebepler altında kurulmuş olan işletmeleri, âmme hizmeti gören ve ana sanayie taalluk edenler hariç muayyen bir plan dahilinde elverişli şartlarla peyderpey hususi teşebbüse devretmeğe çalışacağız." Bu yaklaşım, Menderes'in ekonomik kalkınma modelinin temelini oluşturmakla beraber devletin ekonomiyi teşebbüsünü minimuma indirmeyi hedeflemiştir. Hükümet, özel girişimciliği teşvik etmek amacıyla çeşitli önlemler almıştır. Özellikle, özel yatırımları çekmek için güven ve garanti sağlayan yönelimler benimsenmiş, bürokratik engellerin ortadan kaldırılması için çalışmalar yapılmıştır. Böylelikle özel sektörün önündeki zorluklar en aza indirilmeye çalışılmıştır (1993: 116-117).

Adnan Menderes, özel sektörün karşılaştığı yapısal sorunlara çözüm üretmek ve ekonomik kalkınma sürecine yön vermek amacıyla, Türkiye ekonomisinin genel durumunu değerlendirmek üzere Amerika Birleşik Devletleri'nden bir uzmanlar heyetini davet etmiştir (Haykır&Demir, 2017: 257). Bu heyet, Türkiye'nin ekonomik yapısını inceleyerek bir rapor hazırlamıştır. Raporda, Türkiye'nin kalkınması için yabancı sermayenin ülkeye çekilmesinin önemine değinilmiştir. Ardından, 1 Ağustos 1951 tarihinde kabul edilen 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu, yabancı sermayenin Türkiye'ye yatırım yapabilmesi için yasal bir çerçeve oluşturmuştur. Bu düzenleme, yabancı sermayenin sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm gibi sektörlerde, Türk sermayesi ile rekabet etmeden faaliyet göstermesine olanak sağlamıştır. Yabancı sermayenin ülkeye girişinin sürdüğü dönemde, 12 Kasım 1952'de çıkarılan 3/15833 sayılı kararname ile petrol araştırmaları ve işletmeciliği

serbest rekabete açılmıştır. Bu düzenleme, yabancı sermayenin Türkiye'deki petrol yatırımlarına başlamasını sağlamak amacıyla yapılmıştır. Ancak, bu düzenlemeler 1954 yılına kadar beklenen başarıyı getirmeyince, yeni bir düzenleme yapma gerekliliği hissetmiştir (2017: 257-258).

Literatürde bazı araştırmacılar, Menderes hükümetinin ilk dört yıllık döneminde özellikle ekonomi ve tarım alanlarında sağlanan ilerlemeleri dikkate alarak bu dönemi “Demokrat Parti'nin Altın Yılları” olarak nitelendirmiştir (Albayrak, 2007: 226). Hükümet, parti ve hükümet programlarında öngörülen devlet işletmelerini özel sektöre devretmek yerine, bu tür kuruluşlara yenilerini eklemiştir. Kamu İktisadî Teşebbüslerinin (KİT) sayısını artırmıştır. Özel girişimi ve yabancı sermayeyi teşvik etmek amacıyla önemli yasal düzenlemelere gidilmiş ve özellikle 1954 yılında çıkarılan Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası ile yabancı girişimcilere o dönemde nadir rastlanan ayrıcalıklar tanınmıştır (2007: 226).

18 Ocak 1954'te çıkarılan 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile DP, Türkiye'deki madencilik ve petrol sektörleri de dahil olmak üzere yabancı yatırımlarına olanak sağlamıştır. Bu kanun, ülkenin ekonomik gelişimine katkı sağlayacak ve yalnızca Türk girişimcilerine açık olan bazı sektörleri yabancı sermayeye de açmıştır. Böylelikle, yabancı sermayenin Türkiye'de faaliyet gösterebilmesi için daha geniş imkanlar ve yasal güvence oluşturulmuştur (Zarakolu, 1954: 596).

Adnan Menderes'in 1950-1955 dönemi ekonomik yapısını değiştirmeye yönelik kurumsal yaklaşımlar ve çeşitli reformlar gerçekleştirilmiştir (Yücel, 2017: 192). Bu dönemin ekonomik uygulamaları şu şekilde özetlenebilir:

1. Anayasada yer alan devletçilik ilkesi tamamen reddedilmemiştir ancak ekonomi politikalarında özel teşebbüs ve özel sermayenin önceliği vurgulanmıştır.
2. Hükümet, özel sektörü sadece sanayi alanında değil tarım ve madencilik sektörlerinde de faaliyet göstermeye teşvik etmiştir.
3. Özel sektörün ilgisini çekmeyen ya da finansal gücü yeterli olmayan enerji, ulaşım, liman yapımı gibi alanlarda devlet yatırımları yapılmış ancak devlet işletmeciliğine yönelik yeni yatırımlara girilmemiştir.

4. Ekonomik kalkınmada yabancı sermaye ve yatırımların gücünden yararlanmak amacıyla ülkeye yabancı yatırımların çekilmesine yönelik ortam oluşturulmuş ve teşvik sağlanmıştır.

5. Dış ticaretin serbestleşmesi amaçlanmış, ithalatın özellikle tüketim mallarında kolaylaştırılması sağlanmıştır.

6. Ekonomik kalkınma politikalarında öncelik tarım sektörünün kalkınmasına verilmiştir.

7. Ulaşım politikasında, CHP'nin demiryolu yatırımlarına karşılık karayolu taşımacılığına yönelik yatırımların artırılmasına ağırlık verilmiştir (2017: 193).

Ahmad, Adnan Menderes döneminde yaşanan ekonomik büyümenin sürdürülebilir olmadığını ve bu gelişmelerin zamanla ekonomik krizlere yol açtığını, özellikle 1953 yılından itibaren krizlerin belirgin şekilde derinleşmeye başladığını ifade etmiştir (1994: 72). Temmuz ayında fiyatların artması, enflasyonun yükselmesi, mal kıtlığı ve karaborsacılıkla mücadele etmek için hükümet, ithalatçılara uygulanan ticari kredileri kısıtlama ve spekülasyon stokçuluğu engelleme gibi çeşitli önlemleri devreye soktu. Hükümet ayrıca döviz kontrolü gibi diğer ekonomik araçlara başvurdu. Dış ticaret yönetmeliğinde değişiklikler yapmayı planladı. Ancak bu tedbirler hızla büyüyen ekonomik krizi denetlemekte yetersiz kaldı. 1953 yılı itibariyle Türk tarımında, önceki yıllarda gözlemlenen büyüme yerine durgunluk belirtileri ortaya çıkmaya başladı. Üretim artışı, verimlilik artışıyla değil ekili alanların genişlemesi ve iklim koşullarının olumlu etkisiyle gerçekleşti. 1954 yılı sonunda ise Türkiye, buğday ithalatı yapmak zorunda kaldı. Ayrıca, Ekim ayında Türk lirası ile alınan bilet fiyatlarının %25 oranında artırılması, halkın ekonomik durumunu daha da kötüleştirdi. Tüm bu gelişmeler, muhalefetin hükümete yönelik eleştirilerini artırırken, Adnan Menderes ve hükümeti, ekonomik krizin ciddiyetini kabul etmeyerek, bu durumu kolayca çözülebilecek sorunlar olarak değerlendirdi (1994: 7273).

Adnan Menderes'in ekonomik görüşlerini ifade ederken kullandığı "bir taraftan devlet müdahalelerini asgariye indirmek, diğer taraftan iktisadi sahada devlet sektörünü mümkün olduğunca daraltmak ve buna emniyet vermek suretiyle hususi teşebbüs sahasını mümkün olduğu kadar genişletmek" ifadesi, liberal ekonomi anlayışına dayanan bir stratejiyi ortaya koymaktadır. Menderes, devletin ekonomiye düzenleyici faaliyetleri sınırlayarak, özel sektörün güçlendirilmesini ve serbest piyasa koşullarının hâkim olmasını savunmuştur. Bu yaklaşım,

dönemin ekonomik koşullarını göz önünde bulundurduğunda, büyüme için gerekli olan yatırımların artırılması ve ulusal kalkınmanın sağlanması açısından önem arz etmektedir (Çalık, 2012: 192).

1950-1954 yılları arasındaki Adnan Menderes dönemi, Türkiye'nin siyasi yapısında önemli dönüşümlerin yaşandığı, çok partili hayata geçişin somutlaştığı ancak aynı zamanda siyasi kutuplaşmaların derinleştiği bir süreç olarak şekillenmiştir. DP'nin büyük bir halk desteği ile iktidara gelmesi, Adnan Menderes'in karizmatik liderliği ve halka yakın siyaset anlayışıyla doğrudan ilişkili olmuştur. Menderes, hitabet yeteneği ve halkın taleplerine duyarlı faaliyetleri sayesinde geniş kitleler tarafından benimsenen ve sevilen bir lider haline gelmiştir. Özellikle köylü ve esnaf kesimine yönelik ekonomik teşvikler, dini özgürlükler konusundaki esneklikler ve halkla kurduğu samimi iletişim, onu dönemin en popüler siyasi figürlerinden biri yapmıştır. Ancak, muhalefete karşı zamanla artan baskıcı tutumu ve demokratik süreçleri sınırlandıran uygulamaları, liderliğinin tartışmalı yönlerini de beraberinde getirmiştir. Adnan Menderes, iktidar döneminde muhalefetle çatışmalı bir siyasal zemin üzerinde hareket etmiş; Halkevlerinin tasfiyesi, CHP'nin mal varlıklarına yönelik müdahale adımı ve MP'nin kapatılması gibi uygulamalarla siyasal iktidarını güçlendirme yönünde adımlar atmıştır.

Ekonomik alanda ise Menderes, Atatürk dönemindeki devletçi ekonomik modelden liberal ekonomiye geçiş yaparak özel sektöre daha fazla alan açmayı hedeflemiştir. Ekonomi çalışmaları kapsamında, devletin ekonomiye etkin uygulamaları en düşük seviyeye indirilmiş ve özel girişimciliğin teşvik edilmesi öncelik haline getirilmiştir. Bu süreçte, ABD ve uluslararası kuruluşlardan sağlanan dış yardımlar ve kredilerle ekonomik büyüme desteklenmiştir. Marshall Yardımları ve Truman Doktrini kapsamında gelen mali destek, altyapı projelerine ve kalkınma hamlelerine önemli katkılar sağlamış, kısa vadede ekonomik bir canlanma yaşanmasına yardımcı olmuştur. Menderes hükümetinin ekonomik düzenlemelerinde tarım sektörü öncelikli bir alan olarak öne çıkmıştır. Tarımsal üretimi artırmak ve modernizasyonu sağlamak amacıyla çiftçilere yönelik teşvikler artırılmış, köylüye sübvansiyonlar sağlanmış ve tarımda makineleşme hızlandırılmıştır. Ancak, 1953 yılı itibarıyla Türkiye ekonomik daralma ve sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Menderes hükümeti bu krizi geçici bir durum olarak değerlendirmiş, alınan önlemler genellikle kısa vadeli ve yüzeysel çözümlerle sınırlı kalmış, uzun vadeli yapısal reformlar ise ertelenmiştir.

İç siyasetteki ve ekonomi alanındaki gelişmeler, Türkiye'nin dış siyasetine de yansımış, bu süreçte uluslararası ilişkilerde yeni dengeler oluşmuştur. 1950-1954 yılları arasındaki dış

siyasi uygulamaları ve Türkiye'nin uluslararası arenadaki konumu, bir sonraki bölümde detaylı olarak ele alınacaktır.

3.2. Menderes'in 1950-1954 Dönemi Dış Siyaseti

Adnan Menderes, ilk kabinesinin Hükümet Programında, dış yönetim alanında izleyeceği yaklaşımı şu şekilde açıklamıştır:

"...Ananevi İngiliz ve Fransız ittifakına ve Birleşik Amerika ile en sıkı dostluk ve iş birliğine dayanan, dostluklarına daima sadık kalan, uzak yakın ve büyük küçük bütün milletlerin istiklâl ve toprak bütünlüklerine her zaman hürmetkar olan dış siyasetimizin sulhçü mahiyeti bütün dünyaca malumdur. Bu açık ve samimi siyasetimizin coğrafi durumumuzun ehemmiyet ve ne- zaketi ve milletimizin en ağır şartlar altında dahi tebarüz eden yüksek ruhi kudreti itibariyle, demokrasi cephesi ve cihan sulhü için mühim bir amil olduğuna inanmaktayız... Bu arada, cihan sulhu için haiz olduğu ehemmi- yet her gün daha iyi anlaşılın şarki Akdeniz emniyetini maddi ve manevi bakımlardan korumak ve kuvvetlendirmek için, bir taraftan büyük dostumuz ve müttefiklerimizin dikkat ve alâkalarını bu mesele üzerine çekmek, diğer taraftan da kendilerine sıkı dostluk rabitaları ile bağlı bulunduğumuz Yakın Şark devletleriyle daha sıkı münasebetler kurarak bu bölgelerde adalet ve anlayış esaslarına dayanan samimi bir dostluk ve tesanüt havası yaratmak lüzumunu duymaktayız."⁸

Bu açıklama doğrultusunda Menderes'in dile getirdiği dış siyasi perspektifi Türkiye'nin geleneksel dış siyaset anlayışını sürdürme niyetini açıkça ortaya koymaktadır (Özgişi, 2012: 142). Menderes, dış siyasette özellikle İngiltere, Fransa ve ABD ile olan ittifakları güçlendirmeyi amaçladığını vurgulamış ve bu ülkelerle sıkı dostluk ve iş birliği içinde olmanın önemine değinmiştir. Türkiye'nin coğrafi konumu ve milletin yüksek moral gücü ile demokratik dünya için önemli bir faktör olduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye'nin dış ilişkileri, ulusal bağımsızlığı ve toprak bütünlüğünü koruyarak, küresel barışa katkıda bulunmayı hedefleyen bir yaklaşım sergilemiştir. Bunun yanı sıra, Menderes hükümeti, özellikle Doğu Akdeniz'in güvenliğini sağlamak, bu bölgelerdeki dostlarıyla daha güçlü ilişkiler kurmayı amaçlamıştır. Türkiye, bölgesel istikrarı ve güvenliği sağlamak adına hem Batılı müttefiklerinin dikkatini bu bölgeye çekmeye çalışmış hem de bölgedeki diğer ülkelerle, adalet ve anlayış temelinde samimi ilişkiler geliştirmeyi hedeflemiştir (2012: 137). Bu yaklaşım, Türkiye'nin erken Cumhuriyet dönemindeki dış ilişkiler geleneğini sürdürme niyetiyle birlikte, dönemin uluslararası koşullarına uyum sağlayan yeni açılımlar içerir.

⁸ Neziroğlu, İ. & Yılmaz, T., Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları, TBMM Basımevi, 2013, s.759

Menderes, dış ilişkilerde barışçıl ve uzlaştırıcı bir tutum benimsemiş; bu doğrultuda Türkiye'nin bölgesel etkinliğini güçlendirmeyi hedeflemiştir.

Adnan Menderes'in iktidara gelişiyle birlikte ekonomik kalkınma, öncelikli politik hedeflerinden biri olarak belirlenmiş ve bu doğrultuda kapsamlı adımlar atılmıştır (Göktepe&Seydi, 2015: 208). Türkiye'nin modernleşme sürecinde en eksik kalan alanın ekonomi olduğunu ve Atatürk döneminde güvenlik ile modernleşmeye öncelik verilmesine rağmen ekonomik kalkınmada istenilen adımların atılmadığını gözlemlemiştir. Bu nedenle, Menderes öncelikle ekonomik kalkınmayı sağlamak istemiştir. Ancak, bunun için önce ülkenin güvenliğini sağlamanın gerektiği görüşü öne çıkmıştır. Hariciye bürokratlarına göre, dış uygulamalarda başarılı olabilmek için güvenliğin sağlanması kritik bir öncelik olmuştur. Batı'nın kolektif güvenlik sistemine katılmak, Türkiye'nin güvenliğini güçlendirmek ve aynı zamanda Batı'dan ekonomik destek almak için atılacak önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Menderes'in dış siyasetinin temel amacı, Sovyet yayılmacılığını engellemek ve Batı ile güçlü bir güvenlik iş birliği kurmaktır. Bu yaklaşım, Menderes'in dış ilişkilerde güvenlik odaklı bir tutum benimsediğini ve ekonomik kalkınmayı desteklemek amacıyla Batı ile iş birliğini temel strateji olarak kabul ettiğini ortaya koymaktadır (2015: 207-208).

Söz konusu çalışmada, Adnan Menderes hükümetinin, Atatürk'ün denge temelli dış ilişkiler anlayışından farklı olarak, daha etkin ve değişen uluslararası koşullara uyum sağlayan bir dış ilişkiler yönelimi benimsediği ifade edilmektedir. Bu durum yalnızca Batı ile yakınlaşma olarak değerlendirilmesi yanıltıcı olur. Atatürk, özellikle Musul sorunu sonrası İngiltere ile ilişkilerini güçlendirmeye çalışmış ve yeni bir küresel çatışmanın yaklaştığını öngörerek İngiltere ile müttefiklik kurmaya gayret etmiştir. Menderes hükümeti, Batı ile olan stratejik çıkarlarını Ortadoğu ülkeleriyle uyumlaştırma çabası içinde olmuş; bu doğrultuda, bölge ülkelerini Batı eksenli bir yönelime teşvik eden düzenleyici adımlar atmıştır. Bu yaklaşım, Türkiye'nin Batı'nın güvenlik yapıları içinde bölgesel bir liderlik rolü üstlenmesini sağlamayı hedeflemiştir. Sovyetlerin yayılmacılığına karşı Batı ile koordineli bir şekilde hareket etme kararı alan Menderes, Türkiye'nin Ortadoğu'daki stratejik konumunu pekiştirmeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte, Türkiye'nin güçlü konumunu kullanarak Arap ülkeleriyle iş birliği yapmayı ve bölgedeki yeni kurulan devletlere liderlik yapmayı istemiştir. "Büyük Ağabey" rolüyle, bu devletlerle ortak bir duruş sergileyerek, Sovyet tehdidine karşı bölgesel bir dayanışma kurmayı hedeflemiştir (2015: 207). Bu bağlamda, Atatürk'ün tarafsızlık çizgisinden

sapmasının, onun genel dış siyasi anlayışından sapmak anlamına gelmediğini söylemek mümkündür.

Benzer şekilde, Şahin'in çalışmasında Adnan Menderes dönemi, Türkiye'nin uluslararası ilişkiler stratejisinde yapısal bir dönüşüm süreci olarak değerlendirilmekte ve bu dönemin, dış ilişkilerde izlenen yönelim açısından önemli bir kırılma noktası oluşturduğu ifade edilmektedir (2024: 63). DP'nin iktidara gelmesiyle, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkileri özellikle ABD ile stratejik bir iş birliğine odaklanmış, Soğuk Savaş'ın iki kutuplu dünyasında Batı bloğuna daha yakın bir duruş sergilenmiştir. Menderes'in yönetiminde, en belirgin adımlarından biri, Türkiye'nin NATO'ya üyeliği ve Kore Savaşı'na katılımıdır. Bu dönemde Türkiye'nin dış ilişkiler yaklaşımı, ulusal güvenlik ve savunma öncelikleri çerçevesinde şekillenmiş; bu doğrultuda Batı'nın güvenlik yapılarıyla bütünleşmeyi hedefleyen bir yönelim benimsenmiştir. Bu, Menderes'in Batı'yla güçlü bir iş birliği kurma hedefini açıkça yansıtmaktadır. Adnan Menderes, Sovyet tehdidine karşı Batı ile güçlü bağlar kurarak, Türkiye'nin güvenliğini sağlamayı ve ekonomik desteği artırmayı amaçlamıştır. NATO üyeliği ve Kore Savaşı'na katılımı, bu stratejinin somut adımlarındandır (2024: 63).

Bazı çalışmalara göre, Adnan Menderes'in dış ilişkiler yaklaşımı, bu dönemde izlenen yönelimin Atatürk ve İnönü dönemlerindeki uluslararası ilişkiler anlayışlarından belirgin biçimde ayrıştığını göstermektedir (Kiraz, 2020: 313). Menderes, geleneksel tarafsızlık ve ittifaksızlık stratejisine mesafeli yaklaşarak, Türkiye'nin NATO'ya üyeliği gibi köklü yön değişimlerine öncülük etmiştir. Bu süreçte SSCB ile ilişkiler durma noktasına gelmiş; Türkiye, Batı eksenli ve özellikle ABD odaklı bir dış yönelim benimsemiştir. Böylece, Atatürk döneminde vurgulanan ulusal bağımsızlık temelli güvenlik anlayışı, yerini daha dışa bağımlı bir savunma sistemine bırakmıştır. Bu değişim, Türkiye'nin dış ilişkilerinde stratejik özerklikten uzaklaştığını ortaya koymaktadır (2020: 313-314).

Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında Türkiye, ABD ve Sovyet blokları arasında tampon bir ülke konumuna gelmiştir (Kazarel vd., 2023: 1982). Sovyetler Birliği, coğrafi etkisini Bulgaristan, Romanya, Yugoslavya ve Arnavutluk gibi ülkelerde güçlendirirken, ABD ise savaş sonrası güç ve nüfusunu kaybeden İngiltere, Almanya, Fransa ve diğer Batılı güçlerle uyumlu hareket etmek amacıyla, Türkiye'nin dış ilişkilerinde yeni bir yönelim benimseyerek Batı merkezli bir dış siyaset anlayışını ön plana çıkarmıştır. Menderes hükümeti, Sovyetler Birliği'nin olası stratejik baskılarına karşı hem ekonomik hem de askerî açıdan Batı bloğuna dahil olma ihtiyacı duymuştur (2023: 1982).

Benzer şekilde Armaoğlu'na göre, İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Türkiye'nin Batı ile olan ilişkileri giderek daha fazla ön plana çıktığını görülmektedir. Sovyetler Birliği'nden gelen tehditlere karşı korunmak amacıyla bir güvenlik stratejisi geliştirme çabası, Türkiye'nin NATO'ya katılma arzusunu artırmıştır (2019: 397). Kore Savaşı sonrasında ABD'nin öncülüğünde yayılan "komünist tehdit" anlayışı, Türkiye'nin bu tehdide karşı Batılı ülkelerle yakın iş birliği yapma ihtiyacını güçlendirmiştir (Oran: 2019: 627).

Türkiye'nin Kore Savaşı'na asker gönderme kararı, TBMM'de yoğun tartışmalara neden olmuştur (Bulut, 2008: 41). Dönemin Kırşehir Milletvekili Osman Bölükbaşı ve Mardin Milletvekili Kemal Türkoğlu, bu kararı Anayasa'ya aykırı buldukları gerekçesiyle Başbakan Adnan Menderes hakkında gensoru önergesi vermişlerdir. Önergede, hükümetin TBMM'ye danışmadan aldığı bu kararın, milli egemenlik haklarını ihlal ettiği ve hükümetin görevde kalmasının meşru olmadığı ifade edilmiştir. Gensoru önergesi, Meclis'te geniş çaplı tartışmalara yol açmıştır. Başbakan Menderes, kararın Anayasa'nın 26. maddesine aykırı olmadığını bunun bir savaş ilanı değil, barışı koruma amacıyla alınmış bir karar olduğunu savunmuştur. Menderes, Türkiye'nin Birleşmiş Milletlere (BM) olan yükümlülüklerini yerine getirdiğini ve bu kararın uluslararası taahhütlere sadakatten kaynaklandığını belirtmiştir (2008: 41).

Başbakan Adnan Menderes, Kore'ye asker gönderme kararını, ülkenin uluslararası sorumluluklarını yerine getirmesi olarak değerlendirmiş ve büyük devletlerin bu tür çağrılara icabet etmesinin gerekliliğine değindiği açıklamasına yer vermektedir (Efe, 2019: 612). Bu yaklaşım, Türkiye'nin Batı ile ilişkilerini pekiştirme çabalarının bir parçası olarak görülebilir. Kore Savaşı'na katılmanın ardından, Türk kamuoyunda NATO'ya üyelik konusunda güçlü bir güven oluşmuş, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü de Türkiye'nin NATO'ya alınmadıkça, savunma paktının tamamlanamayacağını savunmuştur. Bu süreç, Türkiye'nin Batı ekseninde güçlü bir yer edinme arayışının ve güvenlik uygulamalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir (2019: 612-613).

Kore'ye asker gönderen Türkiye, ABD tarafından desteklenmiş ve bu destek, NATO üyeliği yolunda önemli bir adım olmuştur. Nihayetinde, Şubat 1952'de Türkiye, ABD'nin desteğiyle NATO üyeliğine kabul edilmiştir (Armaoğlu, 2019: 397). Duman ve Birsal bu durumu çalışmada, Menderes hükümetinin NATO'ya katılmasındaki ana faktörlerinin Sovyet tehdidinin önlenmesi, boğazların güvenliği, Türk hava üslerinin kullanımı ve bölgesel güvenliğin sağlanması amaçlı olduğunu vurgulamaktadır. Türkiye'nin NATO üyeliği, yalnızca Sovyetler Birliği'ne karşı güvenliğin sağlanması için değil, aynı zamanda demokrasi, ekonomik

kalkınma ve askeri modernizasyon gibi önemli hedeflere ulaşabilmesi için de kritik bir adım olmuştur (2012: 309).

18 Şubat 1952’de Türkiye’nin NATO üyeliğine kabul edilmesinin ardından, Türkiye ve Yunanistan’a askerî malzeme ve teçhizat desteği sağlanması, bu üyeliğin somut sonuçlarından biri olarak ortaya çıkmıştır (Çimenli, 2024: 650). ABD ve İngiltere gibi Batılı ülkeler, Doğu Avrupa’daki Sovyet etkisini kırmak ve kendi nüfuzlarını artırmak amacıyla, bölgesel ittifaklar kurmak için taraf devletleri teşvik edip yönlendirmeye başlamıştır. Bu yönlendirmeler doğrultusunda Türkiye, Yunanistan ve Yugoslavya arasında diplomatik temaslar hız kazanmıştır. Yunanistan Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Sofokles Venizelos’un 30 Ocak-6 Şubat 1952 tarihlerinde Türkiye’ye, Başbakan Adnan Menderes’in ise 27 Nisan-2 Mayıs 1952 tarihlerinde Yunanistan’a gerçekleştirdiği ziyaretler, bu yoğunlaşan diplomatik ilişkilerin belirgin göstergelerindendir (2024: 650).

Çimenli’nin bahsedilen çalışması üzerine, Menderes’in ziyaretinin ardından, diplomasi trafiği hız kazanmış ve 27 Kasım- 2 Aralık 1952 tarihlerinde Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın yaptığı ziyaretle yeni bir aşamaya geçilmiştir. Bu ziyaretlerin ardından, Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü, 20 Ocak 1953’te Yugoslavya’ya ve 26 Ocak’ta Yunanistan’a resmi ziyaretlerde bulunmuştur. Bu ziyaretlerin Balkan Pakti’nin temellerinin atılmasına zemin hazırlamıştır. Kısa bir süre sonra iki ülke arasında iş birliği anlaşmaları yapıldığını kamuoyuna duyurmuşlardır. Bu gelişmelerin ardından, taraf ülkelerin Dışişleri Bakanları 28 Haziran 1953’te Atina’da bir araya gelerek bir ittifak metni hazırlamışlardır. Hazırlanan metin, Temmuz ayında NATO Konseyi’ne sunulmuş ve 6 Ağustos 1953’te Yugoslavya’nın Bled şehrinde imzalanmıştır. İttifak metninin ardından iki ülkenin ilişkilerini sağlam bir zemine oturtmak için 15 Şubat 1953’te Türkiye ve Yugoslavya arasında vize anlaşması yapılması da kararlaştırılmıştır. Bu anlaşma, 16 Şubat 1955’te TBMM tarafından onaylanmıştır. Antlaşma, Balkanlar’daki bölgesel savunmayı güçlendirmeyi ve bu amaçla BM ve NATO ile uyum içinde hareket etmeyi hedeflemiştir. Aynı zamanda SSCB’ye karşı Batı Bloğunun desteğini sağlamaya yönelik bir adım olmuştur. Ayrıca, bu ittifak, sosyalist bir devlet olan Yugoslavya’nın Rusya’nın etkisinden uzaklaşarak Batı Bloğuna katılmasının bir göstergesi olmuştur (2024:665-666).

1953 yılında Stalin’in ölümünün ardından kısa süreli kolektif liderlik dönemi yaşanmış ve bu süreç sonunda Yeni Sovyetler Birliği’nde güç, Nikita Kruşçev’in elinde toplanmıştır. Aynı yıl Kruşçev, Türkiye’ye gönderdiği notada Boğazlar ve Türk toprakları üzerinde herhangi bir talep bulunmadığını belirtmiş, ayrıca 1945’te reddedilen dostluk anlaşmasını imzalama ve

ekonomik yardım teklifinde bulunmuştur (Erdoğan & Aslan, 2021: 302). Menderes Hükümeti, yeni Sovyet yönetimindeki bu büyük değişimi Batı Bloğunun artan gücüne karşı bir taktiksel adım olarak değerlendirmiş ve bu gelişmeyi ciddi şekilde göz ardı etmiştir. Bu çalışmaların arkasındaki ana neden ise, Sovyetlerle ilişkilerin düzelmesi durumunda Türkiye'nin dış ilişkilerinde değişiklikler yapmak zorunda kalabileceği ve özellikle NATO'dan çıkması yönünde bir baskı ile karşılaşabileceği düşüncesi idi. Ayrıca, Menderes hükümetinin Sovyetler ile yakınlaşmaktan kaçınmasının bir diğer nedeni de böyle bir yakınlaşmanın ABD'nin sağladığı mali yardımların kesilmesine yol açabileceği endişesi idi (2021: 303).

1953 yılında Amerika Dışişleri Bakanlığında görev yapan Dulles, Yakın Doğu ve Ortadoğu Güvenlik Sorumlusu Harold Stassen, 10 Mayıs 1953'te Türkiye de dahil olmak üzere Güney Asya ve Ortadoğu ülkelerini kapsayan bir geziye başlamıştır (Serbest, 2016: 404). Dulles, Türkiye ziyaretinin ardından Ortadoğu savunması için "Kuzey Kuşağı" kavramını gündeme getirmiştir. Ortadoğu'daki Sovyet tehdidinin devam ettiğini vurgulayan Dulles, bölgedeki çoğu ülkenin Batılı güçlerle bir savunma örgütüne katılma isteksizliğini gözlemlemiştir. Buna karşın, Sovyetler Birliği'ne sınır oluşturan ülkelere Türkiye'yi, bu savunma hattında liderlik edebilecek en güçlü ülke olarak görmüştür. Bu bağlamda, Türkiye'nin "Kuzey Kuşağı"nı oluşturacak öncü rolü üstlenmesi gerektiği görüşündedir. Dulles'in Ortadoğu gezisi sırasında ABD yetkilileri, Sovyetler Birliği'ne karşı bölgede bir savunma paktı kurulması gerektiği yönünde kararlı bir yaklaşım sergilemiştir (2016: 404-405).

ABD'nin Ortadoğu'ya yönelik yeni yaklaşımı, Türkiye açısından bölgesel etkisini artırma ve uluslararası iş birliklerini güçlendirme açısından önemli bir açılım olarak değerlendirilmiştir (Yeşilbursa, 2011: 88). Türkiye, Batı ile olan güçlü bağlarını vurgulayarak Batı'nın savunma stratejileri için vazgeçilmez bir rol üstlendiğini göstermeye çalışmış ve aynı zamanda Batı'nın çıkarlarını bölgede koruyarak 1954'ten sonra kötüleşen ekonomik koşullarını, ABD'nin sağlayacağı yardımlar aracılığıyla iyileştirmeyi hedeflemiştir (2011: 88).

Serbest'in yürütmüş olduğu aynı incelemede, Ortadoğu'da bir savunma örgütü kurulmasına yönelik ilk adımlar, öncelikle Türkiye ve Irak arasında atılmaya başlanmıştır (2006: 407). Irak Veliahtı Abdülillah, 2 Eylül 1954'te Türkiye'yi ziyaret gerçekleştirmiş, ardından 9 Ekim'de Irak Başbakanı Nuri Sait Paşa, Londra'daki bir ziyaretinden sonra Türkiye'ye gelmiştir. Türkiye'deki görüşmelerinde, Nuri Sait Paşa, Irak'ın gerektiğinde Türkiye-Pakistan Paktı'na katılabileceğini belirtmiştir. Görüşmelerin ardından, 19 Ekim'de

yayımlanan ortak bildiride, Ortadoğu’da ortak bir güvenlik cephesinin oluşturulması gerektiği ifade edilmiştir (Kürkçüoğlu, 1972: 55-56).

Ele alınan araştırmalara göre, 1950-1954 yılları arasında Adnan Menderes’in dış siyasi yaklaşımı, Türkiye’nin küresel düzeydeki etkisini artırmak ve uluslararası sistemde daha etkin bir aktör hâline gelmesini sağlamak amacıyla çeşitli diplomatik hamleleri ve stratejik açılımları içermektedir. Menderes, iktidara geldikten sonra, özellikle Soğuk Savaş dönemi koşullarında Türkiye’nin Batı blokunda yerini sağlamlaştırılmayı amaçlamıştır. Bu dönemde Türkiye, NATO’ya üye olma sürecini hızlandırmış ve 1952 yılında NATO’ya katılmıştır. Bu adım, Türkiye'nin Batı ile olan askeri ve stratejik bağlarını güçlendirmiştir. Aynı zamanda, Türkiye'nin ABD ile yakın ilişkiler geliştirmesi, ekonomik yardımlar ve askeri destek anlamında önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu dönemde, Menderes hükümeti, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye yönelik tehditlerine karşı Batılı ülkelerle iş birliği yapmayı sürdürmüştür. Ayrıca, 1954'te Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında kurulan Balkan Paketi'ne katılmıştır. Bu ittifak, bölgedeki istikrarı sağlamayı hedeflemiş ve Türkiye'nin çevresindeki ülkelerle ilişkilerini derinleştirmiştir. 1950-1954 yılları arasında Adnan Menderes’in dış ilişkilerde izlediği yönelim, Türkiye’nin Batı ile olan bağlarını güçlendirmeyi hedeflemiş; bu süreçte aynı zamanda Sovyetler Birliği kaynaklı tehditlere karşı güvenlik temelli önlemler almaya yönelik bir yaklaşım benimsenmiştir.

1954 Seçimleri öncesinde ve sonrasında, dış siyasi uygulamalarının temelinde Sovyet tehdidine karşı bir yön belirleme ve ekonomik kalkınma hedefleri yer almıştır. Bu bağlamda, 1954-1960 döneminde iç siyasette yaşanan gelişmeler ve uygulanan uygulamalar ile ekonomi alanındaki dönüşümler detaylı bir şekilde analiz edilecektir.

3.3. Menderes’in 1954-1960 Dönemi İç Siyaseti

1954 Seçimlerinde Adnan Menderes liderliğinde DP büyük bir başarıya imza atarak iktidarını güvence altına almıştır (Karpaz, 2012: 171). Bu seçim sonucunda, CHP ile DP arasındaki siyasi rekabet önemli bir dönüşüm geçirmiştir. Daha önce CHP, iktidarı Atatürk ilke ve inkılaplarına karşı bir duruş sergilemekle eleştirirken, 1954’ten sonra ana muhalefet, iktidarın demokrasi ve özgürlükler konusundaki tutumunu sorgulamaya başlamıştır. Seçim başarısından etkilenen Menderes, parti içindeki ve üniversitelerdeki muhalefeti bastırmak amacıyla çeşitli önlemler almış, bu durum ise CHP tarafından bir avantaj olarak değerlendirilip, iktidara karşı sistematik bir kampanya başlatılmasına zemin hazırlamıştır. Menderes’in

uygulamaya koyduğu ekonomik ve siyasi değişimler, genç Türk demokrasisinin henüz sağlam temellere oturmamış yapısını sarsmıştır. Bu durum ülkenin kalkınma hızını yavaşlatmakla kalmamış, aynı zamanda bir dizi başka ekonomik ve toplumsal sorunun ortaya çıkmasına yol açmıştır (2012: 171-172).

Aslan tarafından hazırlanan çalışmada, III. Menderes Hükümeti'nin programının ilk bölümünde, DP'nin iktidarının ilk dört yılında gerçekleştirilen icraatlar savunulduğu görülmektedir (2014: 66). Başbakan Menderes, programın ikinci bölümünde ise yeni dönemdeki hedeflerini ve planlarını açıklayarak, sanayinin yanı sıra tarım sektörüne de büyük önem verileceğini vurguladı. Türk parasının değerinin korunacağını, önceki ekonomik adımların sürdürüleceğini, ithalatın artırılacağını ve kaynakların daha verimli kullanılacağına dair ifadelerde bulundu. Ayrıca, vergilerin sosyal adalet ilkesi doğrultusunda yeniden yapılandırılacağını, toprak dağıtımının sürdürüleceğini, sağlık hizmetlerinin öncelik kazanacağını ve dış ilişkilerde özellikle ABD ile Batılı demokratik ülkelerle daha yakın iş birliği geliştirileceğini ifade etti (2014:66).

1955 yılında dış siyaset bağlamında değerlendirilen 6-7 Eylül Olayları tartışmaları sürerken, Demokrat Parti içerisinde 11 milletvekili, "ispat hakkı" talebiyle partinin iç siyasal gündeminde önemli bir tartışma başlatmıştır. Bu hak, basın sansürünü sınırlamayı amaçlamaktadır. Tartışmalar partide bölünmeye yol açmış ve 20 Aralık 1955'te 28 milletvekili tarafından Hürriyet Partisi (HP) kurulmuştur (Yücel, 2016: 81).

Adnan Menderes'in siyasi hayatında 1955-1956 yılları oldukça zorlu ve yorucuydu (Demir, 2009: 166). CHP ile parti içi muhalefet, Menderes'in siyasi hareket alanını kısıtlayan başlıca engeller arasında yer almaktaydı. Bu iki güçle verdiği mücadele, siyasi kariyerinde büyük bir gerilim yaratmıştı. Ayrıca, DP'de ayrılan milletvekillerinin kurduğu HP'nin de siyaset arenasına girmesi, Menderes'in siyasi gücünü daha da zayıflattı. Menderes, istikrarlı ve verimli bir siyaset ortamından umudunu kaybetmeye başladığı dönemde, seçimlerin konuşulmaya başlanması gerektiğini hissetti. 1958 Mayıs ayında yapılması planlanan seçimlerin tarihi, DPMG tarafından 5 Eylül 1957 tarihli toplantısında 27 Ekim 1957 olarak belirlenmiştir. Uzun bir süre grup toplantılarına katılmayan Menderes, bu kararı duyduğunda memnuniyetini ifade ederek grubu kutlamıştır. Kamuoyunda uzun zamandır beklenen bu gelişme, böylece seçim tarihinin kesinleşmesini sağlamıştır (2009:224-227).

1956 yılı, Türkiye'de siyasi ve ekonomik koşulların giderek ağırlaştığı bir dönemi temsil etmektedir (Şavkılı, 2020: 392). Bu süreçte muhalefetin hükümete yönelik eleştirileri yalnızca Meclis ile sınırlı kalmamış; basın yayın organları ve kitlesel mitingler aracılığıyla kamuoyuna daha etkili bir şekilde yansıtılmış, böylece toplumsal muhalefetin görünürlüğü artmıştır. Bu gelişmeler üzerine, hükümet 1956 yılında 5680 sayılı Basın Yasası'nda bazı değişiklikler yapmaya ve üç yeni madde eklemeye karar vermiştir. 27 Haziran 1956'da kabul edilen "Toplantılar ve Gösteri Yürüyüşleri Hakkında Kanun" ile siyasal partilerin, seçim propaganda dönemi dışında açık hava toplantıları yapmaları yasaklanmış, kapalı toplantılar ise en büyük mülkî amirin iznine tabi tutulmuştur. Bu düzenlemeye yönelik muhalefetin Meclis'i terk etme eylemi, boykotun etkisiz kalması nedeniyle sona ermiş ve muhalefet üyeleri Meclis çalışmalarına geri dönmek zorunda kalmıştır. Menderes'in bu önlemleri sadece kendi iktidarını korumaya yönelik stratejik bir hamle olarak görmek mümkündür. Ekonomik zorluklar ve siyasi gerilimler karşısında iktidarını kaybetme riskiyle karşılaşan bir hükümetin, kendisini sürdürme adına daha otoriter yöntemlere başvurması, tarihsel olarak pek çok örneği bulunan bir eğilimdir. Ancak bu tür baskıcı uygulamalar, toplumsal çatışmaları derinleştirir ve uzun vadede demokratik kurumların zayıflamasına yol açar (Şavkılı, 2020: 392-393).

Bir diğer taraftan, Amerikan basınında 29 Aralık 1954 tarihli The New York Times'ta yayımlanan "Türkiye Geriye Gidiyor" başlıklı haberde, Adnan Menderes liderliğindeki hükümetin demokratik ilkelerle olan ilişkisi sorgulanmıştır (Kuzgun, 2020: 319). Söz konusu değerlendirmede, 1946 sonrasında benimsenen demokratik yönelimin sınır düzeyde kaldığı, Menderes'in yönetim anlayışının ise giderek otoriter nitelikler kazandığı öne sürülmüştür. Özellikle basın özgürlüğünün ihlali ve İzmir'deki grev eylemine katılan 556 sendika üyesinin tutuklanarak yargılanması, Türkiye'nin demokratik ilerleyişi açısından ciddi bir gerileme olarak sunulmuştur. Haberde, DP'nin 1950 seçim sürecinde ifade ve basın özgürlüğü ile grev hakkı gibi özgürlükçü vaatlerde bulunmasına rağmen, iktidar pratiğinde bu sözlerin tersine gidildiği ifade edilmiştir. Bu bağlamda The New York Times, ABD kamuoyunun Türkiye'yi demokrasi eksenli bir müttefik olarak değerlendirmekte temkinli davranmaya başladığını aktarmıştır (2020: 319).

27 Mayıs 1960 müdahalesine giden süreçte, DP'nin baskıcı uygulamalarının en belirgin örneğinin, Tahkikat Komisyonu'nun kurulması olduğunu belirtmiştir. 1958 yılında Uluslararası Para Fonu (IMF) istikrar programının kabul edilmesiyle birlikte, Türkiye'de ekonomik kriz derinleşmiş, bu durum halkın ve muhalefetin tepkisini artırmıştır. Ayrıca, Irak'ta gerçekleşen

müdahale, DP yönetiminde büyük bir ihtilal korkusunu tetiklemiş, bu da hükümetin baskıcı yöntemlere başvurmasına yol açmıştır. Ekonomik zorluklar ve artan muhalefet karşısında DP, siyasi tehditleri bertaraf etmek ve muhalefeti etkisiz hale getirmek amacıyla yeni önlemler almaya yönelmiştir. Bu bağlamda, DP'nin iktidarını koruma çabalarının bir parçası olarak Tahkikat Komisyonu kurma kararı alınmıştır. 18 Nisan 1960'ta, Mecliste CHP tarafından önerilen Meclis tahkikatı açılması önergesi kabul edilerek, Tahkikat Komisyonu kurulmuştur. Kurulan komisyon, Meclis içerisinde seçilen 15 DP milletvekilinden oluşmakta olup, yargı yetkisi gibi olağanüstü yetkilerle donatılmıştır. Komisyonun temel görevi, muhalefet ve basın aleyhine yöneltilen suçlamaları soruşturmak olarak belirlenmiştir (Konca, 2011: 85). Bu durum, DP'nin yönetimi üzerinde kontrol sağlamaya yönelik daha da sertleşen bir yaklaşımın göstergesiydi. Ancak, bu baskıcı yöntemler, özellikle muhalefetin ve kamuoyunun tepkisini daha da artırarak, DP'nin siyasi gücünü zayıflatan önemli bir faktör olmuştur. Tahkikat Komisyonu'nun kurulması, DP'nin demokratik haklar ve özgürlükler üzerindeki kısıtlamalarının en somut örneği olarak tarihe geçmiştir (2011: 85). Menderes hükümetinin, iktidarını sürdürmek amacıyla demokratik mekanizmaları zayıflatan ve muhalefeti baskı altına alan uygulamaları, Atatürkçülüğün temelini oluşturan halk egemenliği ve demokratik katılım ilkeleriyle ters düşmektedir. Atatürk'ün cumhuriyetçilik anlayışı, halkın özgür iradesine dayanan bir yönetimi esas alırken; Menderes döneminde hayata geçirilen baskıcı uygulamalar, bu ilkenin kurumsal yapısını ve işleyişini olumsuz etkilemiştir. Bu durum, Atatürk ilkeleri ışığında biçimsel olarak korunmasına rağmen, fiilen ihlal edilme tehlikesini gündeme getirmektedir.

1957 seçimlerine hazırlık sürecinde iktidar ile muhalefet arasındaki söylemler oldukça sertleşmiştir. Muhalefet partileri, DP'yi antidemokratik uygulamalar, ekonomik sıkıntılar, adaletsiz seçim sistemi, radyonun partizan kullanımı, Kıbrıs sorunu ve din alanındaki düzenlemeler üzerinden eleştirmiştir. Menderes ise bu eleştirilere yanıt olarak CHP'nin geçmiş iktidar dönemini örnek göstererek, kendi kalkınma yatırımlarını öne çıkarmış ve istikrarın sürmesi için seçimleri kazanması gerektiğini savunmuştur (Demirağaç, 2023: 55). Seçimlerin ardından DP iktidardaki yerini korumuş ve IV. Menderes Hükümeti kurulmuştur. Hükümet programında ekonomik yaklaşımlarında süreklilik ilkesine vurgu yapılmış; Milli Korunma Kanunu'nun güçlendirilmesi, Batı Avrupa ile ekonomik iş birliğinin artırılması ve NATO ile Bağdat Paketi çerçevesinde ilişkilerin geliştirilmesi temel hedefler arasında gösterilmiştir. Yeni program, temel hatlarıyla önceki dönemle büyük farklılık göstermemiştir (2023: 63).

1957 seçimlerinin ardından, iktidar ile muhalefet arasındaki gerilim daha da tırmanmıştır. Muhalefet, iktidarı partizanlık yapmak, eşit muamelede bulunmamak, muhalif milletvekillerinin Meclis'teki söz haklarını kısıtlamak, Meclis ve Cumhurbaşkanının tarafsızlıklarını kaybetmesi, hükümetin Meclis'e karşı bağımsız hareket etmesi ve otoriterleşmesi gibi bir dizi konuda suçlamıştır (Doğaner, 2022: 781). Ayrıca, can ve mal güvenliğinin sağlanamaması, laiklik ilkesinden taviz verilmesi, sendikal hakların engellenmesi ve ekonomik sıkıntıların derinleşmesi de muhalefetin dile getirdiği önemli iddialar arasında yer almıştır. DP ise muhalefetin eleştirilerine sert karşılık vererek, 1950'lerin başındaki iktidarmuhalefet mücadelesi, zamanla Menderes ile İnönü arasındaki kişisel bir çatışmaya dönüşmüştür. Tek başına iktidara karşı koyma gücü olmayan muhalefet partileri, 1954 yılında çıkarılan Seçim Kanunu ile seçim koalisyonu kurmalarının engellenmesinin ardından birleşme yoluna gitmişlerdir. 16 Ekim 1958'de Türkiye Köylü Partisi ile Cumhuriyetçi Millet Partisi birleşmiş, 24 Kasım 1958'de ise HP, CHP'ye katılmıştır. Muhalefetin "Güç Birliği" olarak adlandırdığı bu birleşim, HP'nin CHP'ye katılımıyla Güç Birliği Ocaklarının kurulmasına yol açmıştır. Ancak köy ve mahallelerdeki ocaklar bir süre ayrı teşkilatlar olarak kalmaya devam etmiştir. Daha sonra, HP'nin tabelası "Güç Birliği Ocağı" olarak değiştirilmiş ve iki partinin mensupları arasında birleşim sağlanmıştır. Başbakan Menderes bu oluşumu "Haçlı ordusuna" benzeterek "ehlisalip" olarak isimlendirmiştir. Bu ifade, dönemin siyasal atmosferi içerisinde söylenmiş olmakla birlikte, Yassıada yargılamaları sürecinde Başbakan'ı hukuki ve siyasi açıdan zorlayıcı bir durumla karşı karşıya bırakmıştır (2022: 781-782).

Takip eden süreçte, İpek'in çalışmasında, 1958 yılında Menderes'in, ülke içindeki sorunlara çözüm arayışında, olumsuzlukların Vatan Cephesi gibi bir oluşumla aşılabileceğini düşündüğü ifade edilmektedir (2024: 878). Bu doğrultuda, DP, Vatan Cephesi ocakları açarak muhalefet partilerine karşı daha fazla destek sağlamayı amaçlamıştı. Manisa'da düzenlediği il kongresinde Vatan Cephesi'nin kurulmasının bir gereklilik olduğunu dile getiren Menderes, Antalya'ya geçtikten sonra da bu oluşumun önemini anlatmıştı. Manisa'daki konuşmasında, halkın Vatan Cephesi çatısı altında birleşerek daha önce gerçekleştirilen projeleri birlikte koruyacaklarını belirtmişti. Vatan Cephesi'nin kurulması için yapılan çağrı, ülke genelinde büyük bir ilgiyle karşılanmış ve birçok ilde ocaklar açılıp üye kayıtları hızla başlamıştır. Menderes, bu oluşumla hükümetin halk üzerindeki etkisini güçlendirip muhalefeti zayıflatmayı hedeflemiştir. Vatan Cephesi, DP'nin iktidarını güçlendirme amacıyla halkı birleştirmeyi amaçlamasına rağmen özellikle muhalefet tarafından tepkiyle karşılanmış ve siyasal gerilimleri

artırmıştır. Bu süreç, Menderes'in iktidarını sağlamlaştırma çabalarının, aynı zamanda toplumda kutuplaşmaya neden olan bir araç olarak işlediğini göstermektedir (2024: 888).

Erdoğan'ın iktisat politikaları çalışmasında Adnan Menderes'in bu dönemdeki ekonomik düzenleme girişimleri, 1954 yılına kadar liberalizasyon, 1954 yılından sonra devletçilik ve müdahalecilik olarak ifade etmektedir (2008: 76). Yabancı sermayeye izin verilmiş, dış borca öncelik verilmiş ve açık bütçe uygulaması görülmüştür. Dış ticarete açıklar verilmesi, yatırımlarda 1954 yılına kadar artan özel sermayenin ağırlığı bu tarihten sonra azalmış ve sanayi yatırımları da tüketim maddeleri alanında yapıldığını belirtmiştir. Tarımda etkinlik sağlanamamıştır. Hükümet programında öngörülen devlet tesislerinin özelleştirilmesi vaadinin tersine, devlet özellikle sınai (sanayi) tüketim malları, ara ve yatırım malları ürünlerine yönelik yeni yatırımlarla ekonomideki hakimiyetini güçlendirmiştir. Ulaşım ve enerji yatırımları artmıştır. Sosyal yönden de köyden kente göç olgusu oluşmuş ve tüketim kalıplarında değişim yaşanmıştır (2008: 95).

Yapılan bazı incelemelere göre, 1950-1954 dönemi ekonomik büyüme açısından ilerleme kaydetmişse de 1954-1960 dönemiyle karşılaştırıldığında büyüme hızında belirgin bir yavaşlama gözlemlenmiştir. (Demirbaş,2024: 1271). Büyüme hızındaki azalmaya rağmen, ücretli çalışanlar ve tarım işçilerinin reel gelirlerinde belirgin bir düşüş yaşanmamıştır. Bu dönemde ithalat kotalarının uygulanması, yerli üretimi teşvik eden sanayicilerin sayısını artırmış ve bu sanayilerde çalışan iş gücü, Türkiye'nin sanayileşme sürecine katkıda bulunacak nitelikli iş gücünü oluşturmuştur. Ancak, ithalat kotaları karaborsa, kaçakçılık ve yasaklı malların üretimini artırarak yüksek kârlar elde edilmesine yol açmıştır. Ayrıca, bu dönemde enflasyon oranının yüksek olması, geniş halk kitlelerinin refahını olumsuz etkilemiştir. 1958

Krizi ve sonrasındaki durgunluğa rağmen, tarım ve sanayi üretiminde mutlak bir düşüş yaşanmasa da tarım işçileri ile ücretli çalışanların milli gelirden aldıkları pay artmıştır (2024: 1271).

1950-1954 yıllarında sanayi üretimi içindeki kamu payı düşmemiş, aksine özellikle belirgin şekilde artmıştır (Tokatlıoğlu & Öztürk, 2008: 157). Bu dönemde tarım kesimine öncelik veren ve sanayileşmeyi özel sektöre bırakmayı hedefleyen iktisat modellerinin aksine, 1954 yılından sonra döviz sıkıntılarının etkisiyle dışa açılma stratejilerinden vazgeçilmiş; ithal ikameci ve devletçi yaklaşımlar ön plana çıkmıştır. Bu siyasi dönüşüm sonucunda kamu sektörünün sanayi üretimindeki payı yeniden yükselmiştir. (2008: 157).

1954 yılı itibarıyla başlayan ekonomik sıkıntılar sürecinde, hükümet çeşitli sert kanunlar ve tedbirlerle ekonomiye yeniden güven kazandırmayı amaçlamıştır (Karataş, 2021:170). Bu çerçevede, 1956'da fiyatların denetlenmesini hedefleyen “Millî Koruma Kanunu” TBMM’de kabul edilmiştir. Aynı dönemde Türkiye, traktör ve diğer makinelerin yenilenmesi, onarılması ve yedek parça temini için büyük ölçüde ABD'ye olan bağıllığı güçlenmişti. 1958'in ikinci yarısında, Türkiye'nin Soğuk Savaş'taki stratejik konumundan faydalanarak elde edilen dış kredilerle ödemeler dengesi geçici olarak iyileşmiş olsa da kalıcı bir ekonomik istikrar bir türlü sağlanamamıştır (2021:170).

Adnan Menderes'in 1954-1960 yılları arasındaki ekonomik yaklaşımı, özellikle dış borçlanma ve kamu harcamalarındaki artış ile dikkat çekmiştir. 1954 ve 1956 yıllarında ertelenen devalüasyon, 1958 yılında daha yüksek oranlarla gerçekleştirilmiş ve IMF'in önerdiği istikrar tedbirlerine uyulmak zorunda kalınmıştır (Coşar, 2014: 52). Bu dönemde, Menderes hükümeti para arzını sınırlayarak, kamu harcamalarını kısarak ve denk bütçe hedefleyerek ödemeler dengesindeki sıkıntıları bir nebze çözmeye çalışmıştır. Ağustos ayında alınan tedbirlerle kredi hacmi daraltılmış ve ödemeler dengesindeki sorunlar geçici olarak giderilmiştir. Ancak, 1959 yılı itibarıyla Menderes hükümeti yeni yatırımlara yöneldiğinde, para arzı tekrar artmış ve ekonomik baskılar devam etmiştir. 1958 sonrasında, borç ödemek amacıyla dış borçlanmaya gidilmiş, ancak IMF'in sağladığı geçici rahatlamalarla birlikte kamu harcamalarına israfçı bir ivme kazandırılmıştır. IMF ile yapılan anlaşma ise çok geç yapılmış ve en olumsuz koşullarda gerçekleştirilmiştir. Alınan önlemler geç uygulanmış ve etkisiz kalmıştır. Ekonomik koşulların kısmen iyileşmesiyle, daha önce terk edilen denetimsiz ve disiplinsiz uygulamalar yeniden devreye girmiştir. Bu durum, Menderes'in ekonomik stratejileri ve IMF ile olan ilişkilerinin şekillenmesinde belirleyici olmuş, Türkiye'nin ekonomi yönetimi üzerinde uzun vadeli etkiler yaratmıştır (2014: 52-53).

1953 sonrası dönemde Türkiye'nin dış ödemeler dengesi ciddi sorunlar yaşamış, döviz rezervleri azalmış ve ithalatın finansmanı giderek zorlaşmıştır (Turhan, 2010: 17). Menderes'in iktidara gelmesiyle birlikte, özellikle 1950'lerin ortalarında artan dış borçlanma ve dış yardımlara olan bağımlılık, Türkiye'nin dış ödemeler dengesindeki problemleri daha da derinleştirmiştir. 1956 yılında uygulamaya konan çoklu kur rejimi, turistik dövizler için ayrı bir kur belirlenmesi gibi stratejik hamleler, döviz arzını yönetmeye yönelik bir adım olmuştur. Ancak bu tür hamleler, uzun vadede sorunun kaynağını çözmemiş, aksine döviz sıkıntısını derinleştirmiştir. Adnan Menderes hükümeti, dış borçlar ve döviz krizleri ile mücadele etme

çabasıyla, devletin ekonomiye daha fazla müdahil olmasına yol açmıştır. 1956 yılında çıkarılan Milli Koruma Yasası, hükümete ekonomiyi yönlendirme yetkisi vererek fiyat denetimleri ve ticari banka kredilerinin sınırlandırılmasına olanak sağlamıştır. Bu tür yönetsel tasarruflar, kısa vadede dış ticaret açığının azalmasına yol açarken, uzun vadede ekonomik verimlilik ve piyasa işleyişinde olumsuz etkiler doğurmuştur (2010: 20).

Aynı çalışmada belirtildiğine göre, sabit kur siyasi uygulaması, döviz talebinin artması ve ithalatın hızla yükselmesiyle birlikte başarısız olmuştur. Tarım üretimindeki düşüş, büyüme hızının yavaşlaması ve enflasyonun yükselmesi gibi ekonomik dengesizlikler, Türkiye'nin dış ticaret açığını derinleştirmiştir. Menderes hükümeti, dış ticaretin sürdürülebilirliğini sağlamak ve döviz krizini yönetmek amacıyla devalüasyon konusunda baskılarla karşı karşıya kalmış ve 1958 yılında çok daha yüksek oranda bir devalüasyon gerçekleştirilmiştir. Bu durum, Menderes'in uyguladığı ekonomik uygulamaların zor bir dönemden geçtiğini ve dışa bağımlılığını artıran bir dönemi işaret etmektedir. Menderes hükümeti, ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla dış kredilere ve IMF'nin önerilerine başvurmuştur. 1958 Ağustos'unda alınan istikrar tedbirleri, IMF'den alınan krediler ve Avrupa Ekonomik İşbirliği'nden sağlanan dış kredilerle Türkiye'nin dış borçları yeniden yapılandırılmıştır. Bu tedbirlerle kısa vadeli bir rahatlama sağlanmış ancak Türkiye'nin dış borç yükü artmış ve ülkenin dışa bağımlılığı devam etmiştir. Hükümetin bu tedbirleri uygulamakta geç kalması ve uygulamalardaki tutarsızlıklar, Menderes'in ekonomik yönetimindeki zayıflıkları ortaya koymuştur (2010: 20-21).

Adnan Menderes'in 1954-1960 yılları arasındaki ekonomik stratejisi, büyük ölçüde dış yardımlar ve borçlanmalara üzerine yaşananlar üzerine şekillendirmiştir (Oslo vd., 1977: 238). Menderes hükümeti, dış askeri ve ekonomik yardım almayı, hükümetin iktidara gelmesinde önemli bir fırsat olarak görmüştür. Bu yardımlar sayesinde ulusal kalkınmada belirgin bir ilerleme kaydedilmiş olsa da bu süreç sosyal ve ekonomik dengesizliklere yol açmış ve iç siyasette ciddi sorunlara neden olmuştur. Türkiye'nin yaklaşık bir buçuk milyonluk askeri gücünün modernizasyonu hız kazanmış, fakat tüm bu harcamalar Birleşik Devletleri'n askeri yardımlarıyla karşılanamamış ve ekonomiye ek yükler getirmiştir. Ekonomik planlama eksiklikleri ve bütçe açıkları nedeniyle Türkiye ciddi mali krizlerle karşı karşıya kalmıştır. Bu krizler, hükümetin uluslararası etkileşimlerini daha fazla kriz odaklı ve maceracı bir hale getirmiştir. Özellikle 1954-55 yıllarında ABD, Türkiye'nin olağanüstü yardım taleplerine karşılık vermediğinde, Menderes hükümeti iç huzursuzluğu başka yönlere kaydırmak amacıyla dış temaslarda daha aktif bir tutum almaya başlamıştır (1977: 238-239).

Dönemin ekonomik kararlarının analizi, ekonomik yapının siyasi gelişmelerle iç içe olduğu ve birbirinden ayıramayacağı sonucunu göstermektedir (Sırım & Kapçak & Doğan, 2021: 192). Mevcut siyasi koşulların ekonomik kararlar üzerindeki belirleyici rolü, özellikle dış siyasetindeki krizlerin iç siyasette yarattığı gerilimlerle birlikte değerlendirildiğinde, 27 Mayıs 1960 müdahalesine giden sürecin temel dinamiklerini anlamada önemli bir çerçeve sunmaktadır. 1960 yılında gerçekleşen askeri müdahale, DP hükümetinin sonlanmasına yol açmakla kalmamış, aynı zamanda uzun vadede ekonomiyi etkileyen bir dizi önemli değişime neden olmuştur. Müdahale sonrası Türkiye ekonomisinde belirgin bir duraklama yaşanmış ve eski ekonomik ivmeye ulaşmak için yaklaşık 7 yıl gerekmiştir. 1960 müdahale öncesinde uygulanan ithal ikameci yaklaşım, müdahale sonrasında "Beş Yıllık Kalkınma Planları" çerçevesinde devam ettirilmiştir. Bu planlar, KİT'ler üzerinde sınırlamalar getirmeyi ve özel sektörü teşvik etmek amacıyla kredi uygulamaları ile desteklenmeyi hedeflemiştir. Beş Yıllık Kalkınma Planları, ekonomik büyümenin sürdürülebilir şekilde sağlanabilmesi için milli geliri artırma amacını taşıyan önemli bir strateji olarak kabul edilmiştir. Ancak, bu uygulamaların devamı, özellikle yatırım ve ara malların ithalatını artırmış, bu da dış ticaret açığının büyümesine ve ekonomik dengesizliklere yol açmıştır (2021: 193).

1950'li yılların başında tarıma dayalı büyüme stratejisiyle kısa vadeli bir ekonomik canlılık sağlamış, ancak 1954 sonrasında dış piyasa koşullarının değişmesiyle ciddi ekonomik sorunlarla karşı karşıya kalmıştır (Keskin, 2012: 117). Tarım ürünlerine olan dış talebin azalması, döviz gelirlerinin düşmesine ve dış borçlara bağımlılığın artmasına yol açmıştır. 1958'de gerçekleştirilen büyük devalüasyon ve artan enflasyon, ekonomik istikrarın bozulduğunun göstergesi olmuştur. Adnan Menderes'in ekonomik faaliyetleri, özel sektörün öncülüğünde kırsal kesimin kalkındırılmasını hedefleyen liberal bir çerçevede şekillenmiştir. Ancak, üretim yerine tüketime dayalı bir büyüme modelinin benimsenmesi, ekonomik yapının sürdürülebilirliğini zayıflatmış; artan enflasyon ve gelir dağılımındaki bozulmalar halkın alım gücünü düşürmüştür. Bu gelişmeler, toplumda ekonomik memnuniyetsizliğin artmasına yol açarak DP'nin siyasal desteğinde gözle görülür bir zayıflığa neden olmuştur. (2012: 117-118).

Ülman ve Tachau'nun daha önce değinilen araştırmasında, ekonomik zorluklar ve artan muhalefet karşısında DP'nin liderleri, muhalefetin etkinliğini engellemek amacıyla demokratik hakları kısıtlama yoluna gidildiğini belirtilmiştir (1965: 161). Bu baskıcı yöntemlerin sonuçları, sonunda rejimin çöküşüne zemin hazırlamıştır. Özellikle, daha önce demokratik değerlere yakınlık duyan entelektüellerin büyük bir kesim bu düzenlemeler karşısında hükümetten

uzaklaşmışlardır. Menderes hükümetinin ekonomik büyüme üzerinde yeterli kontrol sağlayamaması, artan partizanlık ve kamuoyunun eleştirilerine sert tepki göstermesi, birçok kişiyi hayal kırıklığına uğratmıştır. Diğer taraftan, siyasi baskılara rağmen kırsal kesimde, özellikle DP'nin iktidara geldiği dönemdeki uzun süreli sorunlar karşısında halk, güçlü bir tepki oluşturmayı başaramamıştır. 1950'lerin öncesinde muhalefet partinin sert uygulamalarına maruz kalan ve Menderes döneminde sınırlı bir şekilde de olsa etki kazanan köylüler, demokratik hakların ihlaline karşı aydınların protestolarından etkilenmemiştir. Bu durum, taşra halkının ve köylülerin, 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesini, Menderes rejimini demokrasi adına devirdiği iddialarına anlam verememelerini açıklamaktadır. Sonuç olarak, büyük şehirlerin dışında yaşayan halkın ve şehirdeki birçok kişinin 27 Mayıs müdahalesini, CHP'nin ve İsmet İnönü'nün iktidara dönme girişimi olarak görmeleri doğaldır (1965: 161-162).

1954-1957 yılları arasında yaşanan ekonomik sorunlar Menderes'in yönetim anlayışının giderek otoriterleşmesine yol açtı (Bulut, 2009: 78). Meclisteki büyük çoğunluk, eleştiriye kapalı bir siyasal ortama yol açtı. Muhalif gazeteciler tutuklandı, parti içi huzursuzluklar arttı, istifalar ve ihraçlar gündeme geldi. Balkan Paketi'nden sonuç alınamaması, 6-7 Eylül Olayları ve Kıbrıs meselesi dış ilişkilerde iktidarı zorlayan başlıca gelişmelerdi. Ekonomik darboğaza çözüm arayan hükümet, ABD'den kredi talebinde bulundu. Menderes yurt dışı temaslarla destek arayışına yöneldi. Bu süreçte bazı milletvekillerinin ayrılarak HP'nin kurması, parti içindeki bölünmeyi görünür hale getirdi. DP'ye yöneltilen en önemli eleştiri, demokratik ilkelerden uzaklaştığı yönündeydi. Kuruculardan Fuat Köprülü'nün 1957 seçimleri öncesi istifası ise bu eleştirileri pekiştirdi. 1957 seçimleri öncesi muhalefet, iktidara karşı sert bir kampanya yürüttü. CMP lideri Osman Bölükbaşı'nın tutuklanması, CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek'in gözaltına alınması kamuoyunda tepkiyle karşılandı. Oy kaybına rağmen DP seçimi kazanmayı başardı. Ancak seçim sonuçları, partinin hem siyasal meşruiyetinin hem de iç bütünlüğünün ciddi biçimde sarsıldığına işaret ediyordu. DP'nin son döneminde ekonomik kriz derinleşti. 1958'de yaşanan fiyat artışları, kuyruklar ve karaborsa halkı zor durumda bıraktı. Muhalefet partileri, CHP çatısı altında birleşirken, DP ise Vatan Cephesi'ni kurarak siyasi tabanını güçlendirmeye çalışmıştır. Kıbrıs meselesi ve Adnan Menderes'in geçirdiği uçak kazası kısa vadede siyasi tansiyonu azaltmıştır. Ancak, 1959 yılında Türk lirasının değer kaybı ve enflasyonun yükselmesi, toplumda önemli düzeyde ekonomik rahatsızlık ve siyasi tepkiye yol açmıştır (2009: 78).

Muhalefet erken seçim çağrısı yaparken, iktidar ise CHP'yi siyasal müdahale çağrısı yapmakla suçladı. Gerginliğin tırmandığı bu süreçte DP, CHP'yi yasa dışı siyasetle suçlayarak on beş kişilik Tahkikat Komisyonu kurdu. Bu komisyon, yalnızca siyasal faaliyetleri değil basın üzerindeki haber ve yorumları da denetim altına aldı. 27 Nisan'da komisyonun yetkileri genişletildi. Ancak bu adımlar, özellikle üniversite gençliği arasında protestoları artırdı. İstanbul ve Ankara'daki öğrenci hareketleri sıkıyönetim ilanına rağmen durmadı. Artan toplumsal baskı ve ordunun memnuniyetsizliği karşısında çözüm üretemeyen iktidar, 27 Mayıs 1960'ta askeri müdahale ile sona erdi (2009: 78-79).

Ele alınan araştırmalara göre, Adnan Menderes'in 1954-1960 yılları arasındaki iç işleyiş düzeni, özellikle demokratik ilkeler ve siyasi özgürlükler açısından belirgin bir evrim göstermiştir. İlk yıllarda, Menderes hükümeti ülkenin ekonomik kalkınmasına odaklanarak tarım ve sanayi modellerini güçlendirmeyi amaçlamış ve ekonomik büyüme sağlamıştır. Ancak zamanla, Menderes'in iç siyasette izlediği otoriter yaklaşım ve muhalefetle ilişkilerindeki sertleşme, yönetimin demokratik normlardan sapmasına yol açmıştır. Muhalefet partilerinin birleşerek güçlü bir karşıt blok oluşturması ve seçimle iktidara gelen partilerin baskı altına alınması, hükümetin giderek daha otoriter bir biçimde hareket etmesine neden olmuştur. DP hükümetinin, basın özgürlüğünü sınırlaması, muhalif partilere yönelik baskıları artırması ve devletin denetimini genişletmesi, toplumda büyük bir huzursuzluk yaratmış, siyasi ve toplumsal kutuplaşmayı derinleştirmiştir. Bunun yanı sıra, ekonomik zorluklar ve dış borçlar da iç siyasi sorun yaratmış ve hükümetin otoriter yönetimi daha da pekiştirilmiştir. Menderes'in iç siyasetteki bu otoriterleşme, 1960'ta gerçekleşen askeri müdahale ile sonuçlanmış, DP hükümetinin sonunu getirmiştir. Yapılan çalışmaların incelemesi yapıldığında, Adnan Menderes'in ekonomik düzenlemeleri, dönemin iç ve dış siyasi koşullarıyla şekillenmiş ve Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını hızlandırmayı hedeflemiştir. Sanayileşmeye yönelik ithal ikameci yaklaşımlar benimseyerek, ülkenin dışa bağımlılığını azaltmayı amaçlamıştır. Bununla birlikte, dış yardımlar ve borçlanmalar bu dönemin önemli bir parçası olmuştur. Dış borçlanma ve dışa bağımlılık artarken, ekonomik yapıda sürdürülebilir kalkınma sağlanamadığı,

Türkiye'nin mali bağımsızlık hedefi zarar görmüştür. Döviz sıkıntısı, enflasyon ve dış ticaret açığı gibi ekonomik sorunlar, Menderes hükümetinin aldığı İstikrar Kararları gibi geçici çözümleri gerekli kılmıştır.

1954-1960 yılları arasında iç siyasette yaşanan gelişmelerin yanı sıra, Adnan Menderes'in dış siyaset uygulamaları da önemli bir rol oynamıştır. Bu süreçte izlenen dış stratejileri, aşağıdaki alt başlıkta detaylı şekilde ele alınacaktır.

3.4. Menderes'in 1954-1960 Dönemi Dış Siyaseti

Adnan Menderes'in Devletlerarası ilişkiler ile iktisadi gelişme arasında yakın bir ilişki kurduğunu görülmektedir (Coşer, 2005: 30). ABD ile ilişkileri geliştirerek dış kaynak bulmayı hedefledi. Ancak, bu hedeflenen sonuç elde edilemedi. Dış borç arayışı, Türkiye'nin siyasi egemenliğini hiçe sayarak sürdürülmüş ve sonunda IMF'nin zorlu ve itibar kırıcı koşulları kabul edilmek zorunda kalındı. 1958 yılına gelindiğinde, DP'nin ekonomik uygulamaları başarısız olmuş, dış ilişkiler alanındaki girişimleri de istenen sonucu verememiştir. 1950'lerin sonlarına doğru Ortadoğu'daki hükümet başkanları yönetim değişikliğine neden olan askerî eylem sonucunda görevden uzaklaştırılmaya başlanmış ve Adnan Menderes de 1960 yılında iktidardan uzaklaştırılan liderlerden biri olmuştur (2005: 52).

Solak tarafından gerçekleştirilen araştırmaya göre, 1954 seçimlerinden sonra Menderes hükümeti, Türkiye'nin Ortadoğu savunmasındaki stratejik önemini göz önünde bulundurmasına rağmen, izlediği dış ilişkiler yaklaşımı nedeniyle Arap ülkeleriyle ilişkilerini gerilimli bir hale getirmiştir (2019: 130). Özellikle, Türkiye ile Mısır arasındaki liderlik mücadelesi oldukça gergindi. Bu dönemde Ortadoğu ülkeleri, iki ana grupta birleşmişti: Batı ile iş birliği yapmaya istekli olanlar Türkiye'nin önderliğinde yer alırken, Batı'ya karşı bağımsızlıklarını savunanlar ise Mısır'ın liderliğine yakın duruyordu (2019: 130-131).

Adnan Menderes döneminde, NATO'ya katılımının ardından, ülke uluslararası arenada daha etkin bir rol üstlenmiş ve özellikle Ortadoğu'daki güvenlik dinamiklerine yönelik girişimlerini hızlandırmıştır (Vurmay Güzel, 2021: 478). Eisenhower yönetimi, Soğuk Savaş'ın devam ettiği ve SSCB'nin Ortadoğu başta olmak üzere stratejik bölgelerde etki kazandığı bir dönemde, Truman döneminde uygulanan "Çevreleme Politikası"nın devamını savunuyordu. Ancak, ABD bu yaklaşımın askeri ve ekonomik açıdan Komünizm tehdidine karşı yetersiz kaldığını düşünerek, yeni bir yaklaşım geliştirmiştir. Normandiya Çıkarmasında Müttefik Kuvvetler'in Başkomutanı ve NATO'nun ilk Başkomutanı olan Eisenhower, uzun süren DoğuBatı mücadelesinde ABD'nin ekonomik olarak yıpranmaması ve etkili bir caydırıcılık sağlanması gerektiğine inanıyordu. Bu yaklaşım, "Yeni Bakış" (New Look) adıyla tanımlandı. Menderes hükümeti, dış meselelerde ölçülü ve dikkatli bir tutum sergilemeyi tercih etti. Küresel

gelişmelere karşı Bağdat Paktı ve NATO çerçevesinde bir tutum sergileyerek, tepkisel davranmaktan kaçındı. Türkiye, ABD'nin gelişmelerini yakından takip ederek ve kolektif bilinç doğrultusunda hareket ederek, dış ilişkiler yönetiminde dengeli bir tutum sergilemiştir (2021: 481-482).

Atatürk'ün Ortadoğu odaklı siyaseti, savaş yerine diplomasiye öncelik veren ve ulusal çıkarları gözetken bir çizgide şekillenmiştir (Çeliker, 2018: 663). Adnan Menderes döneminde ise Türkiye'nin Orta Doğu alanındaki çalışmaları, özellikle 1956 Süveyş Krizi bağlamında Batı yanlısı bir çizgide şekillenmiştir (Çetin, 2022: 62). Türkiye, Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesine karşı Batılı devletlerle birlikte hareket etmiş, Londra Konferansı'na katılmış ve "Dulles Planı" ile Süveyş Kanalı Kullanıcıları Birliği'ne destek vermiştir. Bu tutum, Mısır başta olmak üzere Arap dünyasında tepkiyle karşılanmış ve Türkiye, Batı'nın sözcüsü olarak görülmeye başlanmıştır. Süveyş Krizi sonrası ABD, bölgede Sovyet etkisini sınırlamak amacıyla 1957'de Eisenhower Doktrinini ilan etmiş, Türkiye ise bu stratejiyi destekleyerek NATO-Bağdat Paktı iş birliğini güçlendirmiştir. Ancak Türkiye'nin bu dış ilişki tercihi, bölgedeki yalnızlığını artırmış ve Arap ülkeleriyle bağlarını zayıflatmıştır (2022: 62-63).

Adnan Menderes'in Ortadoğu eksenli tutumunda Arap devletlerinin katılımı olmadan tam anlamıyla başarılı bir savunma sistemi kurulamayacağını bilincindedir (Dağcı & Diyarbakırlıoğlu, 2013: 19). Bu nedenle Türkiye, Mısır'dan sonra Irak'a odaklanmıştır. Irak'ın bu savunma sistemine katılımı, İngiltere için de son derece kritik bir öneme sahipti. Menderes, Irak Başbakanı Nuri Es-Said'i ziyaret ettikten sonra ortak bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiriye, "Türkiye ve Irak, Orta Doğu'da güven ve istikrarı sağlamak amacıyla en kısa sürede iş birliği yapmaya karar vermiştir" denilmiştir. Bu bildiriye takiben, Türkiye ve Irak 24 Şubat 1955'te Bağdat Paktı'nı imzalamıştır. Ardından, İngiltere (4 Nisan 1955), Pakistan (23 Eylül 1955) ve İran (3 Kasım 1955) paktı imzalayarak katılmıştır. Ancak Mısır, Suriye, Suudi Arabistan ve Yemen bu paktın dışında kalmıştır. Mısır liderliğindeki bu ülkeler, Bağdat Paktı'na karşı alternatif siyasi, ekonomik ve askeri anlaşmalar başlatarak kendi yerlerini almaya yönelik adımlar atmışlardır (2013: 24).

Planlanan pakt hem bölgesel hem de dış tehditlere karşı iş birliğini teşvik etmeyi amaçlıyordu; dış tehdit olarak Sovyetler Birliği, bölgesel tehdit olarak ise İsrail öne çıkıyordu

(Tekin,2024: 82). Ayrıca, BM'in Filistin konusundaki kararları doğrultusunda hareket edileceği vurgulanarak, Arap ülkeleri bu sürece dahil edilmek istenmişti. Menderes hükümeti,

paktın daha geniş bir katılımı ile güçlenmesi için Suriye ve Lübnan ile de temaslarda bulunmuş, ancak Mısır'ın etkisi altındaki bu ülkeler anlaşmaya sıcak bakmamıştır. Mısır ve İsrail'in karşı tepkilerine rağmen, Türkiye ve Irak arasında 24 Şubat 1955'te Bağdat'ta Türkiye ile Irak Arasında Karşılıklı İş Birliği Antlaşması imzalanmıştır (2024: 85). Bu antlaşma, bölgedeki savunma iş birliğinin temellerini atmaya yönelik önemli bir adım olmuştur.

Çalışmada bahsedilen Solak'ın araştırması, Bağdat Paktı, Türkiye'nin çabalarına rağmen Ortadoğu'da güvenliği sağlama amacıyla başarılı olamadığını aktarmaktadır (2019: 131). Bunun birkaç nedeni şunlardır; İlk olarak, Pakt etkili bir askeri savunma gücünden yoksundu. Türkiye zaten NATO üyesiydi ve askeri gücünü bu örgüte vermişti. Bağdat Paktı'na üye diğer ülkeler ise askeri katkı sağlamakta yetersizdi. Bir diğer neden ise, Pakt'ın Arap ülkeleri arasında yeni fikir ayrılıkları yaratmış olmasıydı. Mısır, Suriye ve Suudi Arabistan paktı reddederken, Ürdün ve Lübnan tarafsız kalmayı tercih etti. Bir diğer neden ise İsrail'in tepkisiydi. İsrail, Bağdat Paktı'nın kendisine karşı oluşturulmuş bir proje olduğunu iddia ederek büyük bir muhalefet başlatmıştı. Daha güçlü bir etken ise, Arap devletlerinin Sovyetler Birliği ile iş birliği yapmaya yatkın olmalarıydı. Sovyetler Birliği, bölgede emperyalist bir geçmişi olmamakla birlikte, sürekli olarak Arap devletlerinin bağımsızlıklarına saygı göstereceğini vurgulamıştı. Sonuç olarak, Bağdat Paktı'nın amacı olan SSCB tehdidini engellemek yerine, tam tersi bir etki yaratmış ve Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya girmesini kolaylaştırmıştır (2019: 131-132).

Yılmaz'a göre Bağdat Paktı, Türkiye açısından pek çok olumsuz sonuca yol açmış, öncelikle Türk-Arap ilişkilerini önemli ölçüde zedelemiş ve Türkiye'nin Ortadoğu'daki itibarını olumsuz bir şekilde etkilemiştir (2016: 225). Pakt, aslında Batı çıkarlarına büyük bir zarar vermiştir. Arap ülkelerinin Bağdat Paktı'na karşı tepkisi, Sovyetler Birliği ile daha yakın ilişkiler kurmalarına yol açmış, böylece Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya söz sahibi olmasına neden olmuştur. Bu durum, Türk-Sovyet ilişkilerinde olumsuz etkiler yaratmış ve Türkiye'nin uluslararası arenadaki faaliyetlerinde daha izole bir pozisyona düşmesine sebep olmuştur (2016: 225).

Ortadoğu stratejisinde Adnan Menderes'in hedeflerinden biri, Ortadoğu devletleriyle Batı arasındaki iletişimi güçlendirerek bölgedeki liderlik rolünü üstlenmektir. Ancak Bağdat Paktı'nın başarısızlığı, bu hedefin gerçekleşmesini engelledi. Pakt, Türkiye'nin Arap devletlerini Batı'ya yakınlaştırma çabalarını sekteye uğrattı ve Türkiye'nin Ortadoğu'daki liderlik iddialarını zayıflattı. En kritik etkisi ise, 1955 yılından sonra ABD'den alınan ekonomik yardımların azalmasıydı. Menderes, Türkiye'nin Batı ile güçlü ilişkiler kurmayı amaçlasa da bu durum

ekonomik alanda da olumsuz sonuçlar doğurdu. Bu süreç, Türkiye'nin uluslararası etkileşimlerinin başarısızlıkla sonuçlanmasının yanı sıra, Adnan Menderes'in stratejik hedeflerinin de geriye düşmesine yol açtı (2016: 211).

Ortadoğu yaklaşımında Bağdat Paketi'nin başarısızlığının ardından, Türkiye'nin dış ilişkilerinde önemli bir yer tutmaya başlayan bir diğer mesele de Kıbrıs meselesi olmuştur. Kıbrıs meselesi, başlangıçta Türk-Yunan dostluğu bağlamında hükümetlerce ön planda tutulmamaya çalışılsa da 1955 yılında Türkiye'nin soruna resmi olarak dahil olmasıyla Türk-Yunan ilişkilerinin odak noktası haline geldi (Oran, 2019: 593). İki ülke arasındaki gerilimin NATO'yu olumsuz etkileyebileceği düşüncesiyle ABD, taraflar arasında dengeyi sağlamak adına müdahale etti. Türkiye ve Yunanistan, NATO'nun stratejik çıkarlarını göz önünde bulundurarak, ortak bir çözüm üzerinde anlaşmaya arayışına girdiler. Bu sürecin ilk aşaması, 1960'ta bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla sonlandı. Ancak bu çözüm kalıcı olmadı ve 1960'lı yıllarda Kıbrıs meselesi tekrar ön plana çıktığında, Türk-Yunan ilişkileri, Kıbrıs'taki gelişmelerden etkilenmek yerine, tam tersine bu gelişmelerin şekillendirdiği bir faktör haline geldi (2019:593).

1954 yılı itibarıyla Kıbrıs sorunu Türkiye'nin gündeminde önemli bir yer edinmeye başladı (Akşin, 2023: 252). Yunanistan, İngiltere'nin sömürgesi olan adanın kendisine verilmesini talep ederken Türkiye de adayı sahiplenme kararı aldı. Bu dönemde Kıbrıs Rumları, adanın Yunanistan'a bağlanması için kanlı ve tahripkâr gösteriler düzenlemeye başladılar. Bu gelişmeler üzerine, İngiltere durumu değerlendirmek amacıyla Londra'da bir konferans düzenledi. Konferans sırasında, 6 Eylül'de İstanbul'da yayımlanan bir gazetede, Atatürk'ün Selanik'teki evine bomba atıldığına dair bir haber yer aldı. Bunun ardından, İstanbul'daki Rumlara ait evler, işyerleri, kiliseler ve mezarlıklar hedef alınarak saldırıya uğradı ve tahrip edildi. Olayların aynı anda şehrin çeşitli yerlerinde meydana gelmesi, bir "düzen" izlenimi yaratıyordu. Polis başlangıçta eylemsiz kaldı, ardından ise olaya çaresizce tanıklık etti. Sonuç olarak, ordu birlikleri olayları bastırarak sıkıyönetim ilan etti (2023: 252-253). Bu durum, konferans görüşmeleri sırasında Balkan Paketi'ni de zedeleyen bir çıkmaza neden oldu.

1955 yılında yaşanan 6-7 Eylül Olayları, Demokrat Parti iktidarının toplumsal gerilimleri yönetmekte zorlandığı bir döneme işaret eder (Güzelipek, 2017:84). Selanik'te Atatürk'ün doğduğu eve yönelik bombalı saldırı iddiası, resmi kanallar tarafından teyit edilmiş gibi sunulmuş; basın özellikle İstanbul Ekspres gazetesi aracılığıyla olayı manşetle duyurması, kamuoyunda büyük bir infial yaratmıştır. Olayın provokatif karakteri ve hızlı bir

şekilde organize şiddet hareketine dönüşmesi, hükümetin kriz yönetimi kapasitesinin sınırlılığını gözler önüne sermiştir. Bu dönemde DP, görünürde güçlü bir konumda bulunmasına rağmen iç siyasal eleştiriler önemli ölçüde artış göstermiştir. Menderes'in iktidarını yeni yönetim anlayışının inşa süreci olarak nitelemesi, yönetimin otoriterleştiği yönündeki eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Parti içinde ve muhalefet cephesinde, DP'nin demokratik normlardan uzaklaştığına dair yorumlar güç kazanırken, Menderes ise bu eleştirileri rejim karşıtı ve yönetim yapısında müdahale olarak değerlendirmiştir (2017:84). Bu dönemde Kıbrıs'ta Rum terör olaylarının yoğunlaştığı görülmektedir. (Kaya & Yeter, 2018:222). Rumların amacı, Kıbrıs sorununu uluslararası bir mesele haline getirmek ve İngiliz kamuoyunu etkileyerek İngiliz hükümetini taleplerini kabul etmeye zorlamaktı. Aynı zamanda Türklerin İngiliz güvenlik kuvvetlerinde görev almasını engellemeyi ve ilerleyen süreçte Türk toplumunu yıldırarak Kıbrıs'tan göç etmelerini sağlamayı hedefliyorlardı. Rumların Türk köylerine saldırarak, Türkleri öldürmeleriyle birlikte Kıbrıs'taki gerilim, toplumlar arasında bir iç savaşa dönüşmüştür. Bu durum, Türkiye ve Yunanistan arasında karşılıklı suçlamaların artmasına yol açmıştır (2018: 222).

Kamuoyuna bakıldığında, DP'nin Kıbrıs meselesine gereken desteği ve ilgiyi göstermediğine dair eleştiri yazıları yayımlanmaya başlanmıştır (Tansel, 2010:40). Yapılan eleştirel üzerine DP, Kıbrıs'taki gelişmeleri yakından takip ettiğini belirten bir açıklama yapma gereği duymuştur. 1954 yılı itibariyle Kıbrıs meselesiyle ilgili çeşitli örgüt ve topluluklar toplantılar düzenlenmeye başlamıştır. Bu toplantıların sonucunda ise tüm gruplar tek bir komite altında birleşmeye karar vermiştir. Oluşan bu komitenin adı "Kıbrıs Komitesi" olarak belirlenmiştir. Komite zamanla daha etkin hale gelmiştir. Başbakan Adnan Menderes, komite üyeleriyle bir görüşme yapma kararı almıştır. Görüşme sırasında Menderes, Kıbrıs'ın asla Yunanlılara verilmeyeceğini vurgulamış ve hükümetin gerekli tüm önlemleri aldığını belirterek, Türk milletinin Kıbrıs davasında sağduyulu ve temkinli hareket etmesinin önemine dikkat çekmiştir. Ayrıca, komite üyelerine yasal bir cemiyet kurmalarını önererek, bu öneri doğrultusunda "Kıbrıs Türk'tür Cemiyeti" kurulmuştur. Cemiyetin şubeleri Türkiye'nin farklı bölgelerinde açılmaya başlandı. DP tarafından desteklenen bu organizasyon, hükümetin kontrolü altında tutularak, hükümet dışında yeni bir gücün oluşması engellenmeye çalışılmıştır (2010: 42). Menderes'in Kıbrıs Komitesi'ne önerdiği yasal bir cemiyet kurma fikri, kamuoyunun tepkilerini ve halkın bu meseleye olan ilgisini kanalize etmek için bir strateji olarak değerlendirilebilir. Böylece, halkın coşkusunu organize ederken, aynı zamanda cemiyetin hükümetin kontrolü altında olmasını sağlayarak, bu hareketin bağımsız bir siyasi

güce dönüşmesini engellemeye çalışmıştır. Adeta halkın desteğini arkasına alarak, siyasi gücünü pekiştirmeyi hedeflemiş ve hükümetin dışında oluşabilecek alternatif bir gücü ortadan kaldırmaya yönelik bir adım atmıştır. Süreç içinde taraflar arasındaki temaslar sonuç vermeyince, İngiltere yeniden arabuluculuk yaparak, tarafların adanın Rumlar ve Türkler arasında paylaşılmasına dair bir görüşe yaklaşımlarını sağlamıştır (Ertan, 2019: 288). Bu müzakereler sonucunda, 11 Şubat 1959'da Zürih Antlaşması, 19 Şubat 1959'da ise Londra Antlaşması imzalanarak bağımsız bir Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmasına karar verilmiştir. Bu antlaşmalarla, Türkiye, İngiltere ve Yunanistan garantör ülkeler olarak belirlenmiş, Kıbrıs'ın başkanlık rejimiyle yönetilmesi, her üç devletin de adada garnizon bulundurması ve herhangi bir sorun durumunda müdahale hakkına sahip olmaları gibi maddeler getirilmiştir (2019: 288289).

1956 yılı, Türk-Sovyet ilişkileri açısından genel olarak sakin bir yıl olarak geçmiştir (Kurban, 2014: 272). Ancak 1957'de Suriye'deki gelişmeler ve 1958 Irak İhtilali sonrasında, taraflar arasında gerginlikler yeniden artmıştır. Bu dönemde Sovyetler Birliği, "soğuk-sıcak duş" stratejisi doğrultusunda Türkiye'ye karşı eleştirilerde bulunurken, aynı zamanda ekonomik iş birliği için bazı adımlar atmayı da denemiştir. Ancak bu çabalar beklenen sonucu vermemiştir. 1959 yılında Sovyetler Birliği, Balkanların nükleer silahlardan ve füzelerden arındırılmasına yönelik bir muhtıra yayımlamıştır. Aynı dönemde Sovyetler ve Türkiye dışişleri yetkilileri arasında kapalı görüşmeler gerçekleşmiştir. 1960 yılı başında Sovyetler Birliği ile Türkiye arasında ticari anlaşmalar imzalanmıştır. İki ülke arasındaki ilişkilerde önemli bir dönüm noktası olmuştur. Fakat Mayıs ayında, İncirlik Üssü'nden kalkan NATO'ya ait silahsız bir gözetleme uçağının Sovyetler tarafından düşürülmesi, iki ülke arasında ciddi bir kriz yaratmıştır. Sovyetler Birliği, Türkiye'yi kendi topraklarını Sovyetler Birliği'ne karşı kullanılacak şekilde hareket etmekle suçlamıştır. 1960 yılı Temmuz ayında, Adnan Menderes'in Moskova'yı ziyaret etmesi ve Sovyet lideri Nikita Hruşçov'un Türkiye'yi ziyaret etmesi planlanmıştır. Bu ziyaretler, özellikle ABD tarafından olumsuz bir şekilde karşılanmıştır. Ziyaretler gerçekleşmeden önce, 27 Mayıs 1960'ta Türkiye'de bir askeri müdahale olmuş ve Türk Silahlı Kuvvetleri yönetimi ele geçirmiştir (2014: 272-273).

Adnan Menderes'in dönemi, Türkiye'nin dış siyasetinde komünizm tehlikesine karşı korunma ve güvence altına alma çabalarıyla şekillenmiştir. Menderes, Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin yayılmacı tutumlarına karşı Batı ittifaklarıyla güçlü bir bağ kurarak, NATO'ya katılmak gibi adımlarla ülkesinin güvenliğini sağlamaya çalışmıştır. Ancak, 1950'lerin

sonlarına doğru Menderes, Sovyetler Birliği ile daha dikkatli ve dengeli bir tutum izlemeye başlamıştır. Bu dönemde Türkiye, Batı ile olan ilişkilerini sürdürürken Sovyetler Birliği ile doğrudan bir çatışma yerine, karşılıklı çıkarlar çerçevesinde denge yaklaşımı uygulamaya özen göstermiştir. Menderes'in son dönem dış ilişkilerinde, komünizm tehdidinden korunma çabası ve denge stratejisi arasında bir geçiş süreci yaşanmıştır.

Adnan Menderes'in 1954-1960 dönemindeki iç ve dış siyaset uygulamaları, 1960'taki askeri müdahalenin sebeplerini oluşturan önemli faktörler arasında yer almıştır. Ekonomik alandaki sorunlar, özellikle yüksek dış borç, enflasyon ve tarımda yaşanan sıkıntılar, halkın yaşam standartlarını olumsuz etkilemiş, geniş bir kesimin Menderes hükümetine karşı tepkisini artırmıştır. Ayrıca, Menderes'in ekonomik büyüme hedefleri doğrultusunda yaptığı altyapı projeleri, kamu harcamalarını artırmış ancak bu durum, bütçe açığına ve ekonomik dengesizliklere yol açmıştır. İç yönetimde, Menderes'in baskıcı tutumu, muhalefetin sesini kısımaya yönelik uygulamaları ve demokratik hakların kısıtlanması, toplumsal huzursuzlukları artırmıştır. Basın özgürlüğü ve siyasi muhalefetin engellenmesi, özellikle aydınlar ve akademisyenler arasında hoşnutsuzluğu körüklemiştir. Dış ilişkilerde ise Bağdat Paketi'nin başarısızlığı ve Türkiye'nin Ortadoğu'daki liderlik rolünü elde edememesi, Menderes'in dış siyaset anlayışının sorgulanmasına yol açmıştır. Tüm bu faktörler, Menderes hükümetinin giderek artan toplumsal ve siyasi baskılara maruz kalmasına neden olmuş ve sonunda 1960'taki askeri müdahalenin gerekçelerinden biri haline gelmiştir.

1950-1954 yılları arasında liberal ekonomik yaklaşımlarına ağırlık vererek devletin ekonomik alandaki müdahalelerini azaltan ve özel sektörü teşvik eden Menderes, 1954 sonrasında ise artan ekonomik krizler ve siyasi gerilimler nedeniyle daha kontrolcü ve otoriter bir yönetim anlayışına yönelmiştir. Bu değişim, Atatürk'ün ekonomik ve siyasi ilkeleriyle olan ilişkisinin dönemsel olarak yeniden şekillendiğini göstermektedir.

Özellikle laiklik uygulamaları, hukuk düzenlemeleri ve devletin ekonomi üzerindeki rolü açısından Menderes'in Atatürk ilke inkılaplarıyla ne ölçüde bağlı kaldığı akademik çalışmalar tarafından farklı açılardan ele alınmıştır. Kimi araştırmalar, Menderes'in Atatürk ilkelerine sadık kaldığını savunurken, bazı çalışmalar ise DP iktidarının belirli dönemlerde bu ilkelerden uzaklaştığını öne sürmektedir. Bazı çalışmalarda ise Adnan Menderes'in Atatürk ilke ve inkılaplarına tamamen bağlı ya da tamamen karşıt bir tutum sergilemek yerine, dönemin siyasi ve ekonomik koşullarına göre pragmatik bir yaklaşım benimsediği ve bu doğrultuda hareket ettiği görülmektedir. Bu bağlamda, izlenen uygulamaların Atatürkçülük ile olan uyumu

veya uyumsuzluğu, dönemin siyasi, ekonomik ve toplumsal koşulları çerçevesinde değerlendirilmelidir. Bir sonraki bölümde, Adnan Menderes'in Atatürk ilke ve inkılaplarına yönelik tutumu daha kapsamlı bir şekilde incelenerek, bu bağlamda yürütölen akademik tartışmalar ele alınacaktır.

4. ADNAN MENDERES'İN ATATÜRKÇÜLÜK ANLAYIŞI HAKKINDA LİTERATÜRDEKİ FARKLI BAKIŞ AÇILARI

1950-1960 yılları arasındaki iç ve dış siyasi gelişmeler değerlendirildiğinde, Adnan Menderes'in Atatürk ilkeleri temelinde yaklaşımı akademik çalışmalarda önemli bir tartışma konusu olmuştur. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte Menderes, ekonomik ve siyasi alanlarda köklü değişiklikler yapmış, bu süreçte Atatürk ilke ve inkılaplarına yönelik tutumu farklı dönemlerde ve uygulamalarda değişkenlik göstermiştir.

Adnan Menderes'in Atatürkçü ya da Atatürk karşıtı bir lider olarak kesin çizgilerle tanımlanması güçtür. Bu nedenle, Menderes'in siyasi mirasını değerlendirirken onu tek bir ideolojik çerçeveye oturtmak yerine, uygulamalarını çok boyutlu bir bakış açısıyla ele almak gerekmektedir. Bu bağlamda Menderes'in Atatürkçülükle ilişkisi üç temel perspektif çerçevesinde ele alınacaktır: Birincisi, Menderes'in Atatürkçü bir lider olduğunu savunan çalışmalar; ikincisi, Atatürkçülüğe karşı bir tutum benimsediğini öne süren görüşler; üçüncüsü ise, ilke ve uygulama arasında kısmi bir uyum arayışı sergilediğini ifade eden yaklaşımlardır.

4.1. Adnan Menderes'in Atatürkçülüğe Bağlılığını Savunan Görüşler

Adnan Menderes'in Atatürk'ün ilkelerine olan desteği ve bu ilkeleri uygulamaya koyduğu çalışmalar, dönemin toplumsal ve siyasal koşullarına uygun olarak şekillenmiş ve önemli dönüşümler gerçekleştirilmiştir.

Adnan Menderes'in, din ve devlet işlerinin ayrılması gerekliliğini ön planda tuttuğunu belirten Demir, onun laiklik anlayışının Atatürk'ün çizdiği sınırlar içinde şekillendiğini öne sürmektedir (2009: 307). Laiklik konusundaki hassasiyetin arttığı bir dönemde Menderes, İstanbul Üniversitesi'ne yapmış olduğu ziyarette gençlere Atatürk ilke ve inkılaplarının korunacağına dair güvence vermiştir. Konuşmasında, “Cemiyetimizi geri bırakan unsur ve sebeplerin tam bir tasfiyesi ve ileri medeni seviyede bir cemiyet kurulması demek olan inkılâplarımızın korunmasında, gençliğimizin büyük bir rol sahibi bulunduğuna inanan insanlarız.” ifadelerini kullanmıştır. Menderes, konuşmasında Atatürk'ün söylemlerine sıkça yer vererek onu bir model olarak sunmuş, Cumhuriyetin ve özgürlüklerin önemini vurgulamıştır. Bu açıklamalar, Menderes'in Atatürkçülüğe yaklaşımının inkılapları bütünüyle benimsemeye dayandığını göstermektedir (2009: 307).

Adnan Menderes dönemi, milliyetçilik söyleminin giderek dini unsurlarla harmanlandığı bir süreç olarak dikkat çekmiştir (Karpat, 2010: 340). Bu dönemde, özellikle DP'nin dini söylemleri siyasi bir araç olarak kullanması, milliyetçilik anlayışının İslamiyet'le daha fazla özdeşleştirilmesine neden olmuştur. Bu durum, Atatürk'ün seküler milliyetçilik anlayışına bağlı çevrelerde rahatsızlık yaratmış ve laik değerlerin savunulması gerekliliğini gündeme getirmiştir. Nitekim bu tepkinin bir yansıması olarak, Atatürk devrimlerini koruma amacıyla ortaya çıkan grupları, İslami temelli milliyetçi yaklaşımlara karşı laik ve çağdaş değerleri savunan bir karşı duruş geliştirmiştir. Bu bağlamda Menderes dönemi, Türkiye'de laiklik-milliyetçilik ilişkisini yeniden tartışmaya açan ve seküler milliyetçiliğin meşru savunusunu gündeme taşıyan bir dönem olarak değerlendirilebilir (2010: 340).

Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın, Adnan Menderes'in laiklik ve Atatürkçülük konusundaki tutumunu değerlendirirken, onun hem samimi bir Müslüman hem de gerçek bir Atatürkçü olduğunu vurgulamaktadır (Bozdağ, 1993: 105). Bayar'a göre, bu iki kimlik arasında bir çelişki bulunmamakta; aksine, İslam'ın değerleriyle yaşamının ve Batı uygarlığının kazanımlarını benimsemenin bir arada mümkün olduğunu savunmaktadır. Ancak, dönemin bazı kesimleri Atatürkçülüğü dini inançlardan uzaklaşmak, Müslüman olmayı ise Batı uygarlığına karşı olmak şeklinde yorumlamışlardır. Bayar'ın bu değerlendirmesi, Menderes'in Atatürkçülük anlayışının sekülerleşme ile dini değerlerin bir arada var olabileceği fikrine dayandığını göstermektedir. Menderes'in tutumları, laiklik ilkesine karşıt bir duruş sergilemek yerine, dinin kamusal alanda varlığını koruyarak Batılılaşma sürecinin sürdürülebileceği yönünde şekillenmiştir (1993: 105).

Adnan Menderes, irtica tartışmalarına ilişkin açıklamalarında, kavramın haklı bir gerekçe olmaksızın gündeme getirilmesinin, dini siyasete alet etmenin bir biçimi olduğunu savunmuş ve bu tür söylemlere mesafeli yaklaşmıştır (Gülen, 2019: 43). Adnan Menderes, "Haklı sebep mevcut değilken irtica vardır demek, dini siyasete âlet etmenin bir nevidir" ifadesiyle, irtica kavramının dayanıksız gerekçelerle siyasete malzeme yapılmasına karşı çıktığını açıkça belirtmiştir. Ayrıca, "İrtica yoktur, inkılapların bekçisi de şu bu değil Türk milletidir." görüşüyle, Atatürk devrimlerinin korunmasında sorumluluğun belirli siyasi çevrelerde değil, doğrudan Türk milletine ait olduğunu vurgulamıştır. Bu tutum, Menderes'in irtica tartışmalarına mesafeli yaklaştığını ve inkılapların toplumun geniş kesimleri tarafından sahiplenilmesi gerektiği anlayışını benimsediğini göstermektedir. Böylece, Menderes'in

Atatürkçülük yaklaşımı, ilkelere olan bağlılığını yansıtmakta ve onların korunmasına önem verdiğini ifade etmektedir (2019:43).

Benzer şekilde Taşyürek, Adnan Menderes'i incelediği biyografi türündeki kitabında Adnan Menderes'in Atatürk ilke ve inkılaplarından en başında yer alan laikliğe karşı olmadığını belirtmiştir (2009: 61). Menderes hükümeti, özellikle "irtica" suçlamalarıyla sık sık karşı karşıya kalmış ve Menderes'in bu konudaki yaklaşımları hem destekçileri hem de muhalifleri tarafından farklı şekillerde ele alınmıştır. Menderes ve DP yönetimi, Cumhuriyet'in laik yapısını tehdit edebilecek girişimlere izin vermeyeceklerini çeşitli kararlarla ortaya koymuştur. 1951 yılında Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun çıkarılması ve Ticani tarikatının faaliyetlerine son verilmesi, hükümetin dini unsurların siyasal alandaki etkisini sınırlandırma yönündeki ilk adımları arasında yer almıştır. Bunun yanı sıra, 1953 yılında yaşanan Malatya Olayı (Ahmet Emin Yalman Suikastı) sonrasında, hükümetin İslamcı basına ve çeşitli dini gruplara yönelik kısıtlamalar getirmesi, dinin siyasi amaçlarla kullanılmasını engellemeye yönelik yasaları daha sert hale getirmesi ve laiklik karşıtı faaliyetlerde bulunduğu gerekçesiyle MP'ni kapatması, hükümetin laiklik anlayışını koruma yönünde attığı önemli adımlar arasında değerlendirilmiştir (2009: 61-62).

Adnan Menderes'in I. Hükümet programında Atatürk'e doğrudan atıfta bulunulmaması ve inkılapların "millete mal olmuş" ve "mal olmamış" şeklinde ayrımlandırılması, özellikle Cumhuriyet devrimlerini sahiplenen çevrelerde ciddi bir tepkiye yol açmıştır (Demir, 2011:62). Programda laiklik ve inkılaplara ilişkin vurgunun zayıf olması, Menderes hükümetinin ilk uygulamalarından biri olan ezanın Arapça okunmasına yönelik düzenlemeyle birleştiğinde, kamuoyunda laiklik ilkesine yönelik bir sapma izlenimi doğurmuştur. Menderes, Türkçe ezan ısrarının vicdan özgürlüğüne aykırı olduğunu ve Arapça ezanın serbest bırakılmasının laiklik ilkesinin doğal sonucu olduğunu savunmuştur (2011: 63). Adnan Menderes, ülkede "gericilik" olduğu yönündeki suçlamaları reddetmiş ve bu söylemin CHP tarafından Atatürk inkılapları adına siyasi bir araç olarak kullanıldığını ileri sürmüştür. Menderes, Atatürk'ün inkılaplarının gerçek sahibi olarak Türk milletini işaret etmiş; Anıtkabir'in tamamlanması, Atatürk'ün resminin devlet dairelerine asılması ve 5816 sayılı Atatürk'ü Koruma Kanunu'nun çıkarılması gibi adımlarla, Atatürk'e saygının kurumsal temellerini güçlendirmiştir. Öte yandan CHP'nin "din istismarı" suçlamalarına karşın, Menderes yönetimi laikliği din ve vicdan özgürlüğü temelinde yeniden benimsemiştir (2011: 64-66). Demir'in değerlendirmesine göre, Menderes döneminde laiklik ilkesine yönelik uygulamalar, katı laiklik anlayışından daha esnek ve

toplumsal talepleri gözetilen bir yaklaşıma işaret etmektedir. Bu bağlamda, DP'ye yöneltilen laiklikten sapma eleştirilerinin büyük ölçüde ideolojik ve abartılı olduğu; aksine laikliğin, halkla daha barışık bir şekilde tanımlandığı ve uygulandığı söylenebilir.

Adnan Menderes, ikinci dönem programında tarım ve sanayiye öncelik verileceğini, ekonomik girişimciliğin süreceğini ve Türk parasının değerinin korunacağını vurguladığını belirtmişti. Vergi sisteminde sosyal adaletin esas alınacağı ve toprak dağıtımının sürdürüleceği yönündeki ifadeler, devletin ekonomideki düzenleyici rolünü koruduğunu göstermektedir (Baytal, 2007: 547). Her ne kadar özel sektöre dayalı bir sanayileşme hedeflenmesine rağmen devletin yönlendirme ve denetleme fonksiyonu devam etmiştir. Bu bağlamda, Menderes'in ekonomi odaklı yaklaşımlarının, Atatürk'ün benimsediği devletçilik ilkesiyle çelişmeyen bir yaklaşım olduğunu göstermektedir. Uygulamalarda değişiklikler olsa da ilkenin özü büyük ölçüde korunmuştur (2007: 547-548).

Baytal'ın daha önce ele alınan başka bir çalışmasında, Adnan Menderes'e göre, Atatürk inkılapları tamamlanmış bir süreç değil, devam ettirilmesi gereken bir dönüşüm olarak değerlendirilmiştir (2020: 100). Bu doğrultuda, inkılaplar tutulmuş ve tutulmamış şeklinde iki gruba ayrılmış; Menderes yönetimi, tutulmamış inkılapların hayata geçirilmesi gerektiğini savunmuştur. Menderes, Atatürk'ün ulusal bağımsızlık temelinde başlattığı inkılap sürecini, DP'nin çok partili siyasal hayatı yerleştirerek demokratikleşme yönünde tamamlayacağı düşüncesini benimsemiştir. Ayrıca, Atatürk inkılaplarını yalnızca çağdaşlaşma değil, aynı zamanda toplumun manevi değerleriyle de uyumlu bir kalkınma modeli olarak görmüştür. Menderes, yeni nesillerin yalnızca ilim ve teknikle değil; aynı zamanda millî ve manevi değerlerle de donatılması gerektiğini vurgulamıştır (2020: 100).

Adnan Menderes, yalnızca elit kesimle sınırlı kalmayan, toplumun alt ve orta sınıflarına da hitap eden bir siyaset tarzı benimsedi (Göktürk Çetinkaya, 2020: 126-127). Özellikle tek parti döneminde kendini dışlanmış hissedenden dindar, kırsal kesimden gelen ya da ekonomik olarak geri planda kalan gruplara ulaşmaya çalıştı. Bu durum, Atatürk'ün halkın yönetime katılması ve toplumda ayrıcalıklı sınıfların oluşmaması gerektiğini vurgulayan Halkçılık ilkesiyle örtüşen bir tutumdur. Menderes'in halkla doğrudan bağ kurma çabası, temsil gücünü artırdığı gibi, halkın devletle olan mesafesini de azaltma yönünde bir adım olarak görülebilir (2020: 127).

Adnan Menderes'in ekonomi düzenlemeleri, Atatürk'ün devletçilik ilkesiyle örtüşmektedir (Erdoğan, 2006: 11). Devletin yönlendirici rolünü korurken, özel sektörü teşvik etmesi, ilkenin sadece kamu eliyle değil, özel girişimle de kalkınma hedefini benimseyen yönüne uygundur. Bu açıdan Menderes'in uygulamaları, Atatürkçülüğün döneme uyarlanmış bir yorumu olarak değerlendirilebilir (2006: 11).

Seçim sürecinde DP, Atatürk'ün temel ilkelerine bağlı bir parti olarak konumlandırmıştır (Albayrak, 2020: 152). Özellikle laiklik ve devletçilik ilkelerini benimsemekle birlikte bu ilkeleri yorumlamıştır. Adnan Menderes'in devletçilik düşüncesi, devletin özel girişimin gelişmesini desteklemesi gerektiği vurgulanmış ve ekonomik alandaki yetkisini sınırlandırılmak istenmiştir. Menderes, devletin düzenleyici rolünü sürdürürken, özel sektörü teşvik ederek kalkınmayı hedeflemiştir. Bu yaklaşım, devletin ekonomik faaliyetlerdeki doğrudan rolünü sınırlandırarak, özel sektörün etkinliğini artırmayı amaçlamaktadır (2020: 152).

Adnan Menderes, laikliği daha çok bireysel özgürlükler ve vicdan hürriyeti çerçevesinde ele almıştır. İmam-Hatip okullarının açılması, din derslerinin müfredata isteğe bağlı olarak eklenmesi, İlahiyat Fakültesi'nin yeniden açılması ve tekke ile türbelerin halka açılması gibi uygulamalar, bazı kesimlerce Atatürkçülükle çelişkili görülse de Menderes bu adımları toplumun taleplerine yanıt olarak meşrulaştırmıştır. Dolayısıyla bu uygulamalar, Menderes'in Atatürkçülük anlayışının daha uygulamaya dönük ve halk merkezli bir yorumu olduğunu göstermektedir. Ancak bu yaklaşım, Atatürk ilke ve devrimlerini daha katı bir çerçevede değerlendiren çevreler tarafından eleştirilmiş ve kimi Atatürkçü grupların muhalefete yönelmesine neden olmuştur (2020: 153).

Alpbaz'a göre Adnan Menderes'in Atatürkçü değerlere karşı bir duruşu bulunmamaktadır (2022: 1189). Aksine, Yassıada Mahkemesi sürecinde yaptığı savunmalarda, Atatürk ilke ve inkılaplarına olan bağlılığını açıkça ifade etmiştir. Menderes, savunmasında Atatürk'ün mirasına duyduğu saygıyı vurgulamıştır:

“Eşsiz Atatürk'ün millî hâkimiyet savaşını, yine o eşsiz kudret ve prestijiyile tahakkuk ettirmek yolundaki gayretlerine rağmen, demokratik bir idareyi bütün veçheleriyle tahakkuk ettirmiş olmayı, bizzat hayatında idrak

edememiş olmasıyla da ispat ve izahını bulmaktadır; ancak bu, Atatürk devrinin ihtişamını elbette ve hiçbir surette gölgelendiremez”⁹

Bu açıklama, Menderes’in Atatürk’ü eleştirmekten ziyade, onun hedeflediği demokratik rejimin çok partili hayatla birlikte tam anlamıyla gerçekleştiğini düşündüğünü göstermektedir. Alpbaz’a göre, Menderes’e yöneltilen suçlamalar esasen tek parti döneminin otoriter ve kuvvetler birliğine dayalı Atatürkçü anlayışının bir yansımasıdır (2022: 1189). Adnan Menderes dönemiyle ilgili yapılan incelemelerde, Menderes’in Atatürkçülüğe olan bağlılığı ve bu ilkeleri dönemin toplumsal ve siyasal koşullarına uygulama çabası vurgulanmıştır. Menderes, Atatürk inkılaplarını yalnızca korumakla kalmamış, aynı zamanda demokratikleşme sürecinde Atatürk’ün vizyonunu sürdürebilmek amacıyla düzenlemeler gerçekleştirmiştir.

4.2. Adnan Menderes’in Atatürkçülüğe Karşıtlığını Savunan Görüşler

Adnan Menderes'in Atatürk'ün ilkelerine karşıt görüşleri ele alan çalışmalarda, Menderes'in uyguladığı bazı uygulamalar ve aldığı tutumlar, Atatürk devrimlerine ve ilkelerine zaman zaman ters düşen bir yaklaşım sergilemiştir. Bu çalışmalar, Menderes'in inkılapları ve Atatürkçü idealleri bazen yalnızca sembolik düzeyde sahiplenmekle yetindiği, ancak uygulamada bu ilkelere yeterince sadık kalmadığını savunmaktadır.

1950-1960 dönemi, akademik literatürde çoğunlukla demokrasi ilkesinden uzaklaşma, muhalefetin sistemli şekilde etkisizleştirilmesi, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması ve otoriter eğilimlerin güçlenmesi bağlamında ele alınmaktadır. Menderes döneminde çıkarılan kanunlar ve yürütülen uygulamalar, parlamenter sistemin çoğulcu yapısını zedelemiş ve siyasal rekabetin sınırlandırıldığı bir ortam doğurmuştur (Küçük, 2009: 109). Bu süreç Atatürk ilke ve inkılaplarıyla öncelikle Cumhuriyetçilik ilkesi bağlamında, Adnan Menderes her ne kadar halk egemenliğini savunsa da muhalefeti baskılayan ve otoriter uygulamalara yönelen tutumu, bu ilkenin yalnızca seçimlerle sınırlı olmayan hukuk devleti ve çoğulculuk boyutuyla çelişmiştir. Halkçılık ilkesi açısından değerlendirildiğinde ise, halkın geniş kesimlerini temsil etme iddiasına rağmen, muhalefet hareketlerini dışlayan uygulamalar bu ilkenin katılımcı ve eşitlikçi yönünü zayıflatmıştır (2009: 109-110). Ayrıca, laiklik ekseninde dini özgürlükler adına atılan

⁹ Yassıada Yüksek Adalet Divanı tutanakları: İstanbul ve Ankara Olayları davası (esas no: 1960/4), 4. Cilt (Ankara: TBMM Kütüphanesi).

bazı adımlar, eleştirel çevrelerce laiklik ilkesinden sapma olarak yorumlanmış ve özgürlükçü laiklik anlayışından uzaklaştırıldığı iddia edilmiştir.

Atayakul'un çalışmasında, dönemin basın organlarından Yeni Ulus gazetesinde yayımlanan Yalçın'ın değerlendirmelerine yer verilerek, Adnan Menderes'in Atatürk inkılaplarında yaklaşımı ele alınmaktadır (2007: 251). Yalçın'ın kaleme aldığı yazılarda, Adnan Menderes'in başbakanlığı döneminde, inkılaplara yönelik tutumu ve uygulamaları, dönemin siyasi ve toplumsal dinamikleri çerçevesinde çeşitli tartışmalara yol açmıştır. Menderes, "millete mal olmuş" ve "millete mal olmamış" inkılaplar ayrımını yaparak, halk tarafından benimsenmeyen bazı uygulamaların gözden geçirilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Bu yaklaşım, özellikle Arapça ezan yasağının kaldırılması gibi adımlarla somutlaşmış ve laiklik ilkesinin uygulanması konusunda farklı yorumların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca, dini içerikli yayınlara devlet bütçesinden destek verilmesi ve bazı bölgelerde geleneksel kıyafetlerin yeniden yaygınlaşması gibi gelişmeler, Menderes hükümetinin dini değerlere daha fazla alan tanıdığı şeklinde yorumlanmıştır. Bu kararlar, bazı çevreler tarafından Atatürk devrimlerine karşı bir geri adım olarak değerlendirilmiş ve laiklik ilkesinin zayıflatıldığı eleştirilerine neden olmuştur. Menderes'in bu tutumu, dönemin siyasi atmosferinde laiklik ve dini değerler arasındaki dengeyi yeniden tanımlama çabası olarak da değerlendirilebilir. Ancak, bu yaklaşımın toplumun farklı kesimlerinde yarattığı etkiler ve tepkiler, Türkiye'de laiklik ve demokrasi ilişkisini derinlemesine tartışmaya açmıştır (2007: 251-252).

Menderes Hükümeti, demokrasiyi güçlendirme ve anayasal reformlarla kurumsal yenilikler yapma vaatleriyle başlamıştır (Karpaz, 1972: 352). İlk aşamada Atatürk'ün reformlarına bağlı kalacaklarını ve geçmişteki siyasi tartışmaları yeniden alevlendirmekten kaçınacaklarını taahhüt etmişlerdir. Ancak kısa süre içinde bu söylemden uzaklaşarak CHP'nin uygulamalarını eleştirmeye yönelmişlerdir. Bu eleştiriler, özellikle ilk dönemlerde halk nezdinde olumlu bir karşılık bulmuştur. Adnan Menderes'in Atatürkçülüğe yönelik tutumu, DP'nin iktidar sürecindeki yönelim değişimleri bağlamında değerlendirildiğinde, başlangıçta reformlara bağlılık sözü verilmesine rağmen zamanla bu çizgiden uzaklaşılmasıyla şekillenmiştir (1972: 352).

27 Mayıs 1960'ta ordunun yönetime el koymasının ardından, gelecekte izlenecek yönetim anlayışı ve yeni Anayasa taslağı üzerine görüş bildirmek üzere Ankara'ya davet edilen bir grup profesör, işleyişin gerekçelerini destekleyen bir bildiri yayımlamıştır. Bu bildiride, Adnan Menderes döneminde devlet yönetiminin giderek kişisel nüfuz ve siyasi hırsların etkisi

altına girdiği vurgulanmıştır. İktidarı süresince, siyasi gücün yalnızca yürütme organlarıyla sınırlı kalmayıp, ordu, yargı, barolar ve üniversiteler gibi devletin temel kurumları üzerinde de yoğunlaşmaya başladığı belirtilmiştir. Bu durum, devletin kurumsal yapısının zayıflamasına yol açmış ve Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı kesimlerle hükümet arasında derin bir ayrışmaya neden olmuştur. Menderes'in Atatürkçülüğe karşı tutumu, özellikle hukukun üstünlüğü, laiklik ve devlet kurumlarının özerkliği gibi temel ilkelerden uzaklaşmasıyla belirginleşmiştir. Menderes Hükümeti, bir yandan dini unsurları kamusal alanda daha görünür hale getirirken, diğer yandan devletin laik yapısını korumaya çalışan kesimlerle doğrudan bir çatışmaya girmiştir. Bu süreç, Atatürk devrimlerine karşı dolaylı bir meydan okuma olarak değerlendirilmiş; Menderes yönetimi, Atatürkçü modernleşme anlayışının temel unsurlarıyla çelişen uygulamalar izlemekle eleştirilmiştir (1972: 357-358).

Demir'in anılan çalışmasında, Adnan Menderes'in ilk hükümet programında Atatürk'ten doğrudan bahsetmemesi ve inkılapları "millele mal olmuş olanlar" şeklinde ayırması, özellikle ordu içinde Atatürkçülükten bir sapma olarak değerlendirilmiştir (2009: 289). Menderes her ne kadar Atatürk'ün mirasını sahiplendiğini ve irticaya karşı önlemler aldığını ifade etse de askeri çevrelerde bu söylemler yeterince ikna edici bulunmamıştır. Askerler arasında, Menderes yönetiminin Atatürk'e bağlı olmadığı ve bunu söylem ve eylemleriyle dolaylı olarak gösterdiği yönünde bir kanaat oluşmuştur. Bu durum, Menderes'in Atatürkçülük anlayışının geleneksel Atatürkçü çizgiden farklı bir perspektife sahip olduğunu ve özellikle ordu içinde bu yaklaşımın güven oluşturmakta yetersiz kaldığını göstermektedir (2009: 289-290).

Turhan'ın ele alınan çalışmasında belirtildiği gibi, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, dış borçlanma ve yabancı sermaye yatırımlarını teşvik eden bir ekonomik kararlar benimsemiştir (2010: 17). Bu yaklaşım, Atatürk döneminde benimsenen ekonomik bağımsızlık ilkesinden önemli ölçüde bir sapma olarak değerlendirilebilir. Atatürk'ün ekonomik anlayış, ulusal kaynaklara dayalı kalkınmayı ve dışa bağımlılıktan kaçınmayı esas alırken; Menderes dönemi uygulanan stratejiler, özellikle Batı ile entegrasyon çabaları doğrultusunda dış finansmana ve özel yabancı yatırımlara açık bir model sunmuştur. Bu durum, Menderes'in ekonomik uygulamalarının Atatürk'ün ilkesinin ekonomik bağımsızlık boyutuyla çeliştiği yönünde yorumlanmaktadır (2010: 17).

Özgedik'in değerlendirmesine göre, Adnan Menderes'in dış ilişkileri ve ekonomik tercihleri, onun Atatürkçülük anlayışıyla ilişkisi özellikle ABD'ye bağımlı bir dış tutum

sergilediği yönündeki eleştiriler, onun Atatürk'ün bağımsızlık ve ekonomik kalkınma ilkelerinden uzaklaştığı şeklinde yorumlanmıştır (2019: 82). Atatürk döneminde kurulan uçak motoru, traktör ve basma fabrikalarının Menderes döneminde uygulanan liberal yaklaşımlar sonucunda kapatılması, ekonomik bağımsızlık ilkesine aykırı bir tutum olarak değerlendirilmiştir. Menderes'in dünya görüşü çerçevesinde Türkiye, BM kararlarına uygun hareket ederek Kore'ye asker göndermiş, NATO'ya üye olmuş ve Batı Bloku ile yakın ilişkiler geliştirmiştir. Bu süreç, Türkiye'nin Soğuk Savaş yıllarında Batı ittifakı içerisinde konumlanmasını sağlamış olmasına rağmen aynı zamanda ülkenin dış ilişkilerde ABD etkisi altına girmesine yol açtığı şeklinde eleştirilmiştir. 1958'de ABD'ye Türkiye'de askeri üs kurma izni verilmesi, ulusal egemenlik ve bağımsız dış tutum anlayışı açısından tartışmalara neden olmuştur. Bu çerçevede, Menderes'in Atatürkçülük anlayışına yönelik eleştiriler, onun Atatürk'ün tam bağımsızlık ve milli ekonomi vurgusundan uzaklaştığı noktasında yoğunlaşmaktadır. Ekonomik ve askeri alandaki dışa bağımlılık eleştirileri, Menderes'in Atatürk'ün milli egemenlik ve bağımsızlık ilkeleriyle tam anlamıyla örtüşmeyen bir çizgi izlediği yönündeki değerlendirmeleri güçlendirmektedir (2019: 76-82).

Menderes iktidarı döneminde, Türkiye'nin uluslararası tutumu, Soğuk Savaş'ın etkisiyle önemli bir dönüşüm geçirmiştir (Torun, 2002: 234). DP hükümeti, iki kutuplu dünya düzeninde tarafsız kalmanın mümkün olmadığına inanarak, Batı bloğuna katılmayı stratejik bir tercih olarak benimsemiştir. Bu doğrultuda, 1952 yılında Türkiye'nin NATO üyeliği gerçekleşmiş ve Batı ile olan ilişkiler derinleşmiştir. Adnan Menderes'in dış siyaset yaklaşımı, Atatürk döneminin denge ve tarafsızlık ilkesinden farklılaşmıştır. Özellikle 1955 yılında imzalanan Bağdat Paketi ile Türkiye, Batı'nın Ortadoğu'daki çıkarlarını destekleyen bir pozisyona yönelmiştir. Bu gelişmeler, Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesiyle şekillenen dış yönetim anlayışından uzaklaştığını göstermektedir. Bu bağlamda, Atatürk'ün izlediği tarafsızlık ve denge duruşundan saparak, Batı bloğuna entegre olma yönünde bir değişim göstermiştir. Bu dönüşüm, Türkiye'nin ulusal çıkarları ve bağımsızlık ilkeleriyle çelişen bir dış bağlantılar çerçevesinde yürütülen anlayışın benimsenmesine neden olmuştur (2002: 234).

Karataş'ın yorumuna göre, Marshall Planı ile başlayan süreçte, Türkiye'nin ABD ile yakınlaşması, özellikle kamuoyunda olumlu bir algı oluşturmuş ve Amerikan ürünlerinin kullanımı modernlik ve ayrıcalık göstergesi hâline gelmiştir. Bu kültürel etki, Türk siyasetçilerin söylem ve tutumlarına da yansımıştır (2022: 313). Ancak Marshall Yardımının ekonomik ve siyasal karşılıklar doğurması, zamanla Atatürk'ün “tam bağımsızlık” ilkesine

aykırı bir duruma yol açmıştır. Adnan Menderes döneminde bu yardımlara olan yüksek bağımlılık, Atatürk'ün dış ilişkiler anlayışında temel bir ilke olan ulusal egemenlikten taviz verilmesi şeklinde değerlendirilebilir. Dolayısıyla Menderes'in bu konudaki yaklaşımı, Atatürkçülük düşüncesiyle çelişen bir yön taşımaktadır (2022: 313).

Adnan Menderes döneminde izlenen dış tutum, Atatürkçü dış yaklaşımın temel ilkeleriyle belirgin farklılıklar taşımıştır (Oran, 2019: 498). Bu dönemde, Batıcılık anlayışı sürdürülmekle beraber, dengecilik ve statükoculuk ilkelerinden uzaklaşmıştır. Menderes yönetimi, Doğu-Batı arasındaki dengeleri dikkate almaksızın, özellikle ABD ile yakın ilişkiler kurarak dış faaliyetlerini şekillendirmiştir. Bu tek taraflı tutum, Türkiye'nin uluslararası arenadaki hareket alanını daraltmış ve bölgesel ilişkilerde sorunlara yol açmıştır. Ayrıca, Menderes dönemi, Türk dış sahasındaki geleneksel dengeli duruş ve meşru zemin ilkelerinden de sapmalar göstermiştir. Hükümet, aktif bir dış tutum sergilerken, bunun getirebileceği riskleri yeterince değerlendirmemiştir. Özellikle jeostratejik konumu itibarıyla önemli bir orta boy devlet olan Türkiye için, ihtiyatlı bir dış yaklaşım büyük önem taşımaktadır. Ancak Menderes yönetiminin benimsediği riskli dış tavır, Türkiye'nin uluslararası arenadaki konumunu zayıflatmış ve dış ilişkilerde istikrarsızlıklara neden olmuştur (2019: 498). Bu tutum, Atatürkçü dış yaklaşımın denge ve bağımsızlık ilkeleriyle çelişmiş, Türkiye'nin hareket alanını daraltarak aşırı taraf olunmasına yol açmıştır. Dış alanda temkinli bir tutum ve yasal dayanak gözetilmeden, jeopolitik gerçekler dikkate alınmadan atılan adımlarla Atatürkçü çizgiden sapıldığına işaret etmektedir.

Adnan Menderes'in Atatürkçülüğe yaklaşımı, 1950-1960 yılları arasında Demokrat Parti'nin izlediği uygulamalar çerçevesinde değerlendirildiğinde, iktidarı süresince laiklik ve cumhuriyetçilik ilkeleri konusunda tartışmalı tutumlar üzerinden yorumlanmıştır. Özellikle siyasi desteğini artırma kaygısıyla bu ilkelere yönelik esneklik göstermesi, demokratik rejimin kurumsallaşmasını sekteye uğratmış ve toplumda ideolojik kutuplaşmayı derinleştiren bir faktör olmuştur (2015: 150-151). DP'nin ekonomi uygulamaları da Atatürk döneminde uygulanan devletçi yaklaşımdan belirgin şekilde ayrılmıştır. İktidarının ilk yıllarında devlet yönlendirmesini azaltarak serbest piyasa ekonomisine yönelmesi, kısa vadede ekonomik canlanma sağlasa da uzun vadede sürdürülebilir bir kalkınma modeli oluşturulamamıştır. Üretim odaklı bir büyüme stratejisinin benimsenmemesi ve popülist yatırımların öncelik kazanması, ekonomik istikrarsızlıkları beraberinde getirmiştir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Adnan Menderes'in Atatürkçülüğe yaklaşımı, laiklik, cumhuriyetçilik ve

devletçilik ilkelerinden uzaklaşan uygulamaları, onun Atatürkçü ideolojiyi yorumlama biçiminin eleştirilmesine neden olmuş ve rejimin temel ilkeleriyle arasındaki mesafenin açıldığı yönünde tartışmalara yol açmıştır (2015: 151).

Ezan dilinde yapılan değişiklik süreci, din yayınlarının artışı, radyoda Kur'an-ı Kerim okunması ve dini eğitimle ilgili yapılan düzenlemeler dikkate alındığında, Menderes'in bu kararlarının, Cumhuriyet'in ilk yıllarında devletin laiklik anlayışına karşı bir tepki olarak ve halkın dini beklentilerine yanıt verme amacıyla şekillendiği açıklanmaktadır (Türköz, 2021: 1077).

Demokratikleşme eşiğinde laiklik ilkesi, Atatürkçü düşünce sisteminin en hızlı zedelenen yönlerinden biri olarak değerlendirilmiştir (Şahin, 2012, s. 36). Bu bağlamda, 1947 yılında Cumhuriyet Halk Partisi'nin din eğitimi konusundaki yumuşayan tutumu, bazı yazarlar tarafından laiklik ilkesinden verilen ilk ciddi taviz olarak yorumlanmıştır. DP'nin iktidarının ilk yıllarında bu alanda büyük bir farklılaşma gözlemlenmese de özellikle 1957 seçimleriyle birlikte, parti dini değer ve söylemleri daha açık şekilde siyasal araç olarak kullanmaya başlamıştır. O dönemde henüz güçlü bir siyasal temsil kabiliyetine sahip olmayan İslamcı çevreler, DP'nin tamamen İslamcı bir çizgide olmadığını bilmekle birlikte, CHP'ne karşı tek alternatif olarak bu partiyi desteklemek zorunda kalmışlardır. Bu süreçte laiklik ilkesi, siyasi rekabetin bir aracı hâline gelmiş ve belli bir esneklik yaşanmıştır. (2012: 36).

Demokrat Parti döneminde uygulamaya konulan bazı faaliyetler, Başbakan Adnan Menderes'in inkılapları "millele mal olmuş" ve "olmamış" şeklinde sınırlandırmasıyla şekillenmiştir (Özçelik, 2011: 110). Bu yaklaşım, inkılapların bir kısmına yönelik esneklik gösterileceğinin işareti olarak değerlendirilmiştir. Özellikle Arapça ezanın serbest bırakılması, laiklik konusunda tartışmaları beraberinde getirirken, bazı milletvekillerinin dini taleplerine karşı iktidarın daha toleranslı bir tutum sergilemesi, toplumda dini unsurların daha görünür hale gelmesine yol açmıştır. Bu süreçte, Atatürk heykellerine yönelik saldırılar ve tarikatların toplum içinde yeniden güç kazanmaya başlaması, laik kesim tarafından tepkiyle karşılanmıştır. 1950-1960 dönemi, Atatürk devrimlerine karşı faaliyetlerin arttığı, laiklik ve modernleşme uygulamalarından ödün verildiği bir dönem olmuştur. Menderes'in Atatürkçülüğe yaklaşımı, ilke ve inkılapları sürdüren bir anlayıştan ziyade, siyasi dengeleri gözetken ve inkılapların bazı yönlerine karşı mesafeli hatta karşıt bir tutum sergilendiğini belirtmiştir (2011: 110).

Arpacı'nın ifadesiyle, Adnan Menderes döneminde halkın dini değerlere yönelimi, sadece bir inanç meselesi değil; aynı zamanda tek parti döneminin modernleşme uygulamalarına karşı bir tepki biçimi olarak şekillenmiştir (2020: 197). Bu dönemde, devletin dışında gelişen dini ve toplumsal yapılarla daha uzlaşmacı bir ilişki kurulmasına olanak tanıyan yaklaşımlar benimsenmiştir. Menderes'in laikliği daha esnek uygulaması ve dini sembolleri kamusal alana taşınması, halkın Cumhuriyetin kültür devrimine yönelttiği tepkinin meşru bir zeminde dışavurumuna dönüşmüştür. Bu süreçte, sanayileşmenin sınırlılığı ve çoğulcu yapının henüz yerleşmemiş olması, halkın devlete olan mesafesini artırmıştır. Din, bu yabancılaşmaya karşı bir aidiyet zemini sunmuştur. Menderes'in bu tepkiyi siyasi olarak kanalize etmesi, onun Atatürk devrimleriyle tam anlamıyla örtüşmeyen bir tutum benimsediği yorumlarına neden olmuştur (2020: 197).

Kılıç'ın DP dönemi eğitim programlarını ele aldığı çalışmasında, Menderes'in, özellikle komünizmle mücadelede kararlı bir eğitim programı yürütmesine rağmen, Atatürk ilke ve devrimlerine aynı duyarlılığı göstermediğini belirtmiştir (2008: 51). Laiklik konusunda sergilenen ılımlı ve halkın taleplerine odaklanan yaklaşımı, inkılap karşıtı çevrelerin cesaretlenmesine zemin hazırlamıştır. I. Menderes Hükümeti'nin programında inkılapların "millete mal olmuş" ve "olmayan" şeklinde ayrılması, bu ayrıştırıcı yaklaşımın kurumsal bir boyut kazandığını göstermektedir. 1950'de Arapça ezan yasağının kaldırılması ise, şeriat yanlısı cemaatlerin kamusal alanda görünür hâle gelmesine neden olmuştur. Ticanî tarikatının Atatürk büstlerine yönelik saldırıları bu sürecin çarpıcı bir örneğidir. Hükümetin çıkardığı "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun" biçimsel bir koruma aracı olarak öne çıkması uygulamada inkılap karşıtı hareketleri durduramamıştır. Bu gelişmeler, Adnan Menderes'in Atatürkçülük anlayışının ilkesel değil, daha çok siyasi amaca yönelik olduğu çerçevesinde şekillendiğini göstermektedir (2008: 81).

27 Mayıs 1960 müdahalesi, genel olarak Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlılık temelinde meşrulaştırılmıştır (Bulut, 2011: 138). Bu çerçevede, DP iktidarının gerek söylemlerinde gerekse uygulamalarında Atatürkçü çizgiden uzaklaştığı iddiaları sıklıkla dile getirilmiştir. Adnan Menderes'in 1951 yılında yaptığı bir konuşmada, Atatürk inkılaplarını "tutulan" ve "tutulmayan" şeklinde sınıflandırarak bu inkılaplara eleştirel bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Menderes, Atatürk'ün büyük bir lider olduğunu vurgulamakla birlikte, her uygulamanın koşulsuz savunulmasının doğru olmadığını ifade etmiştir. Menderes'in bu açıklamaları ve yaklaşımı, bazı çevrelerce Atatürk ilkeleri temelinde sapma olarak

değerlendirilmiştir. Bunun yanına özellikle laiklik ilkesinin farklı biçimlerde yorumlanması, eleştirilerin merkezinde yer almıştır. Dini özgürlüklerin genişletilmesi yönündeki söylem ve uygulamalar, bir yandan vicdan hürriyeti vurgusunu öne çıkarırken, diğer yandan bazı kesimler tarafından dini değerlerin siyasal alanda araçsallaştırılması şeklinde yorumlanmıştır. Menderes'in farklı dönemlerdeki açıklamaları, muhalefet tarafından zaman zaman Atatürk'ün liderliğini küçümseyici ve devrim anlayışına aykırı olarak değerlendirilmiştir. Uygulamada ise Cumhuriyetin kurucu ilkeleriyle çelişen düzenlemelerin, özellikle laiklik ilkesinin sınırlarını zorlayacak şekilde genişletildiği iddia edilmiştir. Bu süreçte, toplumsal bütünlük anlayışının zayıfladığı, din temelli ayrışmaların belirginleştiği ve siyasal kutuplaşmanın derinleştiği ileri sürülmüştür. Böylece, Menderes'in söylem ve uygulamaları, dönemin siyasi atmosferinde Atatürkçülüğün yeniden tanımlanmasına yol açmış; bu durum 27 Mayıs askeri müdahalesine giden süreçte önemli bir tartışma başlığı haline gelmiştir (2011: 140-143).

Adnan Menderes'in, halkçılığı benimseyen bir ideolojik zemin üzerinde yükselmiş olmakla birlikte, siyasal katılım konusunda halkı dışlayıcı bir tutum sergilemiştir (Yılmaz, 2007: 7). Parti, siyasal alanda merkeziyetçi bir yapı benimserken; kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda ise homojen olmayan, farklı yapıları içinde barındıran bir düzen anlayışıyla ortaya çıkmıştır. Bu durum, DP'nin halkın taleplerine açık bir görüntü vermesine rağmen, karar alma süreçlerinde sınırlı katılıma dayalı bir yönetim anlayışını sürdürdüğünü göstermektedir. Böylece, partinin halkçı söylemleri ile uygulamaları arasında belirgin bir farklılık oluşmuştur (2007: 7).

Demokrat Parti'nin ilk yıllarında ordu ile ilişkiler dengeli tutulmaya çalışılmış, özellikle Atatürk'ün mirasına saygılı bir siyaset izlenerek askerinin desteği korunmuştur (Çetiner, 2019: 18). Ancak iktidarın ikinci döneminden itibaren bu denge bozulmuş, hükümet ile ordu arasındaki ilişkiler gerginleşmiştir. Adnan Menderes döneminde, Atatürk ilke ve inkılaplarıyla uyum göstermeyen bazı uygulamaların hayata geçirilmesi, ordunun bu uygulamalara karşı mesafeli bir tutum sergilemesine yol açmıştır. Özellikle laiklik ve devletçilik gibi temel ilkelerden uzaklaşıldığı yönündeki eleştiriler, askerî çevrelerde rahatsızlık yaratmıştır. Bunun yanı sıra, hükümetin ordu içinde gerçekleştirdiği büyük çaplı tasfiyeler, orduya vaat edilenlerin tam anlamıyla yerine getirilmemesi ve İnönü ile yaşanan siyasi gerginliğin orduya da yansması, ilişkilerin daha da sertleşmesine yol açmıştır. ABD ile artan ilişkiler ve ekonomik yardımların Türkiye'yi dışa bağımlı hale getirdiği algılanmasına rağmen millî bağımsızlık

ilkesine aykırı olarak değerlendirilmiş ve bu durum Atatürkçü düşünceye uygunluk açısından Menderes'in uygulamalarının tartışılmasına neden olmuştur (2019: 137).

Marshall Yardımı ve Truman Doktrini çerçevesinde Türkiye'ye sağlanan hibe ve krediler, ülkenin ekonomik kalkınmasında önemli bir rol oynamış ve kısa vadede toplumun refah seviyesinde belirgin bir artışa neden olmuştur (Aslaner, 2022: 71). Ancak, bu olumlu gelişmelerin yanı sıra, ekonomi ve siyaset alanında bir dizi yapısal sorunu da beraberinde getirmiştir. Marshall yardımlarının etkisiyle Türkiye, başlangıçta ekonomik büyüme ve kalkınma ivmesi yakalamış olmakla birlikte, zamanla devletin ekonomi üzerindeki kontrol mekanizmalarının azaltılması gerektiği görüşü giderek benimsenmiştir. Bu doğrultuda, devletçilik anlayışı ve devletçi ekonomik yaklaşımı terk edilerek daha liberal bir ekonomik model benimsenmiştir. Ekonomik uygulamalarda bu dönüşüm, Türkiye'nin dış yardım alabilme stratejisiyle paralel bir şekilde gerçekleşmiştir. Bu süreçte, devletin ekonomiye doğrudan etkisinin azaltılması ve özel sektöre daha fazla alan açılması gerektiği savunulmuş, bu da liberal ekonomiyi tercih etmeye yönlendirmiştir. Ancak, liberal ekonomiye geçişin etkisi, ithalatın hızla artmasına neden olmuştur. İhracat gelirlerinin, artan ithalat giderlerini karşılamaya yetmemesi, Türkiye'nin dış ticaret dengesini olumsuz etkilemiş ve ekonomik sıkıntılara yol açmıştır. Böylece, başlangıçta sağlanan ekonomik canlanma kısa vadeli başarılar elde edilmesine rağmen, uzun vadede Türkiye'yi ekonomik açıdan zor durumda bırakacak yapısal sorunlar doğurmuştur. Özellikle dışa bağımlılığın artması, yerli üretimin yetersizliği ve ithalata dayalı büyüme modeli, sürdürülebilir bir kalkınma sağlamada zorluklar yaratmıştır (2022: 7172). Adnan Menderes döneminde izlenen ithalata dayalı büyüme modeli ve artan dışa bağımlılık, Atatürk'ün ekonomik bağımsızlığı esas alan kalkınma anlayışıyla çelişmektedir. Atatürk döneminde ön planda tutulan devletçilik ve yerli üretimi teşvik eden programların aksine, Menderes'in ekonomik tercihlerinin dış kaynaklara dayalı olması, ekonomik bağımsızlık ilkesinden uzaklaştığı yönünde değerlendirilmiştir.

Adnan Menderes iktidarının 1956'dan 27 Mayıs 1960 müdahalesine kadar DP'nin demokrasiyi temsili ve muhalefete yönelik tutumları konusunda 69. ve 70. Fransa'nın Türkiye büyükelçileri Jean Paul Garnier ve Henry Spitzmuller'in kaleme aldığı düşünce ve analizlere dayandırdığı Yücel'in çalışmasında, 2 Fransız büyük elçisinin raporlarında Menderes'i aydın veya eğitilmiş bir insandan ziyade otoriter, baskıcı, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi demokratik değerlerden uzak, dini siyaset aracı olarak yoğun olarak kullanan bir siyasi karakter olarak aktardığını göstermektedir (2007: 148). Bununla birlikte, iki Fransız büyükelçisinin

analizlerinde Atatürk'ün politikalarını çoğunlukla Menderes dönemi uygulamalarıyla karşılaştırdığını ve iki Fransız büyük elçisinin Menderes döneminde ekonomik ve laiklik ilkeleri açısından büyük değişiklikler yaşandığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla iki Fransız büyük elçisinin (Paul Garnier ve Henry Spitzmuller), Adnan Menderes'in iç siyasi yöntemlerini Atatürkçülük ile olan ilişkisini "Adnan Menderes hükümeti dini alandaki düzenlemelerinin, kırsal grupların desteğini almak amacıyla eğitim düzeyi düşük olanlara yönelik olduğunu ve Menderes'in din ve eğitim programlarının Atatürk'ün başlattığı modernleşme hamlesinin önünde önemli bir engel olduğunu" şeklinde ifade ederek 2 Fransız büyükelçisinin gözünden Menderes'in Atatürk inkılaplarının karşısında olduğunu ortaya koymaktadır (2007: 149).

Gülen'in ilgili çalışmasında, Menderes Hükümeti'nin Atatürk devrimlerine yönelik tutumunun, dönemin basınında yoğun biçimde ele alınan tartışma başlıklarından biri olduğu vurgulanmaktadır (Gülen, 2019: 28). Eski CHP Milletvekili Nihat Erim'in 1950 seçimlerini Atatürk inkılapları açısından bir sınav olarak değerlendirmesi, bu tartışmaların önemli örneklerinden biridir. Erim, DP'nin inkılaplara yaklaşımını eleştirerek, halk tarafından benimsenenlerin korunacağını, benimsenmeyenlerin ise terk edileceğini ima eden söylemini, aykırı bir tutum olarak değerlendirmiştir. Erim'in bu değerlendirmesi, Menderes liderliğindeki DP kadrolarının Atatürk inkılaplarına yeterince bağlı olmadıkları yönünde bir kanaati ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, DP'nin uygulamalarının Atatürkçülük düşüncesiyle tamamen örtüşmediği, özellikle halk desteğini önceleyen bir anlayışla inkılapçılık ilkesinin ideolojik boyutunu geri planda bıraktığı ifade etmektedir (2019: 37-38).

Hükümet programında, din ve devlet işlerinin ayrılığı prensibi benimsendiği ifade edilmekle birlikte, vicdan özgürlüğü demokratik sistemin temel unsurlarından biri olarak vurgulanmıştır (Taşdöven, 2013: 42). Adnan Menderes, Arapça ezan yasağının kaldırılması, ilkokullarda din derslerinin zorunlu hale getirilmesi ve din üzerindeki bazı sınırlamaların kaldırılmasını, dini özgürlük alanını genişletme amacıyla gerçekleştirdiklerini belirtmiştir. Bununla birlikte, dinin siyasete alet edilmesine ve radikal dini hareketlere müsamaha gösterilmeyeceğini dile getirmiştir. Ancak bu düzenlemeler, özellikle muhafazakâr çevrelerin cesaretlenmesine ve Cumhuriyet devrimlerine yönelik eleştirilerin artmasına zemin hazırlamıştır. Hükümetin tarikatlara karşı daha yumuşak bir tavır sergilemesi ve dini sembollerin kamusal alanda daha görünür hâle gelmesi, muhalefet tarafından laiklik ilkesine yönelik bir tehdit olarak değerlendirilmiştir. Bu süreçte CHP, Atatürk ilke ve devrimlerine yönelik söylem ve tutumların ciddi toplumsal sonuçlar doğurabileceği uyarısında bulunarak,

hükümetin dinin siyasi araç hâline gelmesini engelleyecek adımları atması gerektiğini savunmuştur (2013: 42). Bu dönemde Atatürk'ün inkılaplarına yönelik eleştirilerin kamuoyunda daha görünür hâle gelmesi, laiklik tartışmalarını derinleştirmiştir.

Laiklik, Türkiye'nin anayasal sisteminde kurucu ve vazgeçilmez bir ilke olmasına rağmen, 1950 sonrası dönemde bu ilkenin siyasal alandaki uygulanışı ve yorumlanması, özellikle Menderes iktidarıyla birlikte, çeşitli toplumsal ve akademik çevrelerde yoğun biçimde tartışılmıştır. İktidarını elinde bulundurduğu parti, dini sembol ve söylemlere verdiği alan, halkın dini hassasiyetlerine hitap eden bir siyaset tarzı olarak öne çıkarken, özellikle laikliğe sıkı bağlılık gösteren çevrelerde bu durum, anayasal düzenin temel ilkelerine tehdit olarak algılanmıştır (Mardin, 1991: 207) Bu algı, 1960 Askerî Müdahalesi'nin meşrulaştırılmasında etkili olmuş; anayasal düzeni değiştiren askerî güçler, Cumhuriyetin kurucu ilkelerine dönmeyi amaçladıklarını savunmuşlardır. Bu bağlamda, Adnan Menderes'in laiklik ilkesine yaklaşımı, anayasal çerçevede ilkeyi koruma yönünde olsa da uygulamada farklı bir tablo sergilemiştir. Daha önceki dönemde laiklik, toplum üzerindeki denetimi önceleyen bir anlayışla yorumlanmaktaydı. Menderes, halkın dini hassasiyetlerine hitap eden bir siyaset anlayışı benimsemesi, Arapça ezanın serbest bırakılması, din eğitiminin yaygınlaştırılması ve dini kurumlara verilen destek, onun laikliği daha yumuşatılmış ve halkla barıştırılmış bir şekilde yorumladığını göstermektedir. Ancak bu yaklaşım, Cumhuriyetin kurucu kadrolarının benimsediği müdahaleci laiklik anlayışıyla çeliştiği için, Menderes'in laikliğe uygun bir tutum sergileyip sergilemediği konusu tartışmalı hale gelmiştir (1991: 78).

Menderes iktidarında, ordunun müdahalesine zemin hazırlayan çeşitli siyasal ve toplumsal dinamikler birikmiştir (Konca, 2011: 70). Menderes, zaman zaman Atatürk'e sahip çıkan bir tutum sergilemesi ve irticai hareketlere karşı yasal önlemler almasına rağmen bu tutum ordu nezdinde samimi bulunmamıştır. Söz ve davranışlarındaki tutarsızlıklar Atatürkçülüğe olan bağlılığının sorgulanmasına yol açmıştır. Bu durum, Atatürk ilke ve inkılaplarının sadece sembolik düzeyde sahiplenildiği, uygulamada ise göz ardı edildiği yönünde bir algı oluşturmuştur. Dolayısıyla Menderes'in Atatürkçülüğü, dönemin askeri ve aydın kesimleri tarafından inandırıcı bulunmamış ve siyasi istikrarsızlığı derinleştiren unsurlardan biri olmuştur (2011: 70).

1950'li yılların başında yaşanan geçici sosyo-ekonomik rahatlama, on yılın ikinci yarısında yerini ekonomik sorunlara ve toplumsal huzursuzluklara bırakmıştır (Arslan, 2010: 17). Bu gelişmelerin ardından DP, 1957 seçimlerini kazanmayı başarmış ancak oy oranındaki

ciddi düşüş, toplumsal desteğin azaldığını göstermiştir. Bu dönemde Menderes'in uygulamaları, Atatürk ilke ve inkılaplarıyla örtüşmeyen bir siyasal yönelimi yansıtmıştır. Menderes'in giderek daha otoriter bir yönetim tarzı benimsemesi, dini değerleri siyasi alanda daha görünür hale getirmesi ve muhalefeti baskı altına alan yaklaşımları, laiklik ve cumhuriyetçilik gibi temel ilkelerle çelişen bir çizgiye işaret etmiştir (2010: 17-18).

Adnan Menderes'in ekonomi politikaları, büyük ölçüde partinin sosyal tabanını oluşturan kırsal kesimin sınırlı ekonomik bilgi ve beklentileri doğrultusunda şekillenmiştir (Zürcher, 2004: 226). Özellikle Başbakan Adnan Menderes liderliğindeki parti yönetimi, ekonomik planlama uygulamalarına karşı temkinli yaklaşmış; planlamayı devletçilikle ve komünizmle özdeşleştirerek reddetmiştir. Bu nedenle, 1958 yılına kadar gerçekleştirilen yatırımların koordinasyondan yoksun, parçalı ve plansız olduğu görülmektedir (2004: 226).

27 Mayıs 1960 askerî müdahalesinin gerekçelerine ilişkin olarak Millî Birlik Komitesi (MBK) üyelerinden Albay Sami Küçük ile yapılan bir röportajda, müdahalenin Atatürk devrimleriyle olan ilişkisi sorulmuştur (Kemal, 1960: 2). Bu çerçevede, MBK üyelerinin çoğunluğu, DP yönetiminin Atatürk devrimlerini zayıflattığı, bu nedenle ordunun Atatürk'ün mirasını koruma sorumluluğu hissettiği ve 27 Mayıs'ın, Atatürk devrimlerinin tamamlanması amacıyla gerçekleştirildiği yönünde görüş beyan etmiştir. Albay Sami Küçük, bu bağlamda, "Bu ihtilal, Atatürk devrimlerine tecavüz edildiğinden dolayı yapılmıştır. Atatürk'ün devamıdır... 27 Mayıs ilk hareket noktasını Atatürk'ten almıştır." şeklindeki ifadeyle, müdahaleyi doğrudan Atatürkçülükle ilişkilendirmiştir. Bu söylem, müdahalenin meşruiyetini Atatürk devrimlerinin korunması ve sürdürülmesi üzerinden temellendirme çabasını yansıtmaktadır (Kemal, [Cumhuriyet, 19 Temmuz] 1960: 4).

Adnan Menderes'in liderliğindeki Demokrat Parti'nin özellikle din yöntemleri ve devrimlere yönelik yaklaşımı, Atatürkçülük karşıtı bir çizgide konumlandığı yönünde yorumlara neden olmuştur. Devrimlerin "mille mal olan" ve "olmayan" şeklinde ayrılması, Atatürk ilkelerinin bütünlüğünü zedeleyen bir yaklaşım olarak değerlendirilmiş; ezanın Arapça okunmasına yeniden izin verilmesi ve din derslerinin zorunlu hale getirilmesi gibi uygulamalar, laiklik ilkesinin temelinden sarsıldığına işaret etmiştir (Oral & Kaya, 2024: 196). Bununla birlikte, cemaatlerin kamusal alanda güç kazanmasına göz yumulması, Atatürk'ün açıkça reddettiği dini yapılanmaların siyasal meşruiyet kazandığı bir zemini beraberinde getirmiştir (2024: 196). Bu uygulamalar yalnızca laiklik ilkesine değil, Atatürkçü düşünce sisteminin temel dayanaklarına da aykırı bir tutum sergilendiği yönündeki akademik eleştirileri güçlendirmiştir.

Bu bağlamda Menderes'in izlediği yolun bütünüyle esneklik değil, doğrudan Atatürkçü düşüncesine karşı bir siyasi duruş olarak da nitelendirilmiştir.

Adnan Menderes'in 20 Mayıs 1950 tarihli hükümet programı konuşması, dönemin siyasi söylemi açısından dikkat çekici bir kırılma noktası olarak değerlendirilmiştir. (Aydemir, 1999: 179-180). Bu konuşmada Atatürk'ün adının anılmaması, iktidar değişiminin ötesinde, Cumhuriyet'in kurucu değerlerine yönelik sembolik bir mesafe olarak yorumlanmıştır. Menderes'in 14 Mayıs seçimlerini "en büyük inkılâp" şeklinde nitelendirmesi ise, mevcut devrimci mirasla rekabet eden yeni bir siyasal tahayyülün inşasına işaret etmektedir. Ayrıca, inkılapları "tutan" ve "tutmayan" olarak kategorize etmesi, Atatürk ilke ve devrimlerine yönelik bütüncül bir sahiplenme yerine seçici bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Bu durum, Menderes'in resmi Atatürkçülüğü biçimsel düzeyde sürdürmesine rağmen uygulamada bu ilkelerle örtüşmeyen bir siyasi çizgi izlediğine dair yorumlara zemin hazırlamıştır (1999: 180). Özellikle geçmiş yönetimleri yolsuzluk ve israfla suçlayan söylemleri, devrimci mirasla değil, bu mirasa alternatif bir siyasi meşruiyet üretme çabasını yansıtmaktadır. (1999: 182).

Adnan Menderes'in konuşması ve hükümet programı uzun süre eleştirilere ve tartışmalara neden olmuştur. Aynı çalışma çerçevesinde verilen örnekte, 10 Kasım 1958'de düzenlenen Atatürk'ü anma töreninde İsmet İnönü'nün konuşması ele alınmış ve şu şekilde bir açıklama yapmıştır: "...Atatürk inkılâplarını millete mal olmuş ve olmamış tarzda ayırmanın, bu inkılâplara karşı birikmiş hoşnutsuzlukları teşvik ettiğine kuşku yoktur..." Bu ifade, İnönü'nün, DP'nin 1950'lerin başındaki tutumuna karşı duyduğu eleştiriyi yansıtmaktadır. İnönü, DP'nin Atatürk ilkelerine yönelik yaklaşımının, toplumsal kabul ve tüm halk tarafından benimsenen bu ilkelerin bölünmesine yol açacağına ve bu durumun Atatürkçülüğe olan toplumsal bağlılığı zayıflatacağına dikkat çektiğini ifade edilebilir.

Adnan Menderes dönemine dair karşıt görüşler, Demokrat Parti iktidarının Atatürk ilke ve inkılaplarına yönelik yaklaşımının yüzeysel kaldığını öne sürmektedir. Özellikle laiklik ve devletçilik gibi temel ilkelerin uygulamada geri planda bırakıldığı, söylemlerle eylemler arasında tutarsızlıklar olduğu vurgulanmıştır. Bu durum, Menderes'in Atatürkçülüğü yalnızca sembolik düzeyde benimsediği, esasen halk desteğini önceleyen bir siyaset anlayışı benimsediği şeklinde yorumlanmıştır. Bu çerçevede, inkılapçılık ilkesine yönelik bağlılığın zayıfladığı yönünde bir kanaat oluşmuştur.

4.3. Adnan Menderes'in Atatürk İlkeleri ile Uygulama Arasındaki Uyum Arayışında Olduğunu Savunan Görüşler

Adnan Menderes'in Atatürk ilke ve inkılaplarını benimseyen ve karşısında olan çalışmaların yanında Menderes'in Atatürk ilke ve inkılaplarına yönelik yorumlayıcı ve uyum arayışı olduğunu öne süren çalışmalar da görülmektedir. Adnan Menderes dönemini Cumhuriyet gazetesi üzerinden incelediği çalışmasında, Atatürk ilke ve inkılaplarının DP iktidarının ilk yıllarından itibaren en çok tartışılan konulardan biri olduğunu belirtmektedir (Duman, 2018: 6). Cumhuriyet gazetesi yazarlarından Nadir Nadi'nin yazılarından örnekler veren Duman, Menderes'in bu ilkelere yönelik pragmatik bir tutum sergilemiş olabileceğini öne sürmektedir. Çalışmada, Cumhuriyet gazetesinin 1956 yılı ortalarına kadar Menderes'in Atatürk ilke ve devrimlerine bağlılığına güvendiği; ancak bu tarihten itibaren, Menderes'in oy kaygısıyla bu bağlılıktan uzaklaştığı yönünde yayın anlayışını değiştirdiği ifade edilmektedir (2018: 6-7).

Meclis müzakereleri sırasında Atatürk ilke ve inkılaplarına yönelik aykırılık ya da karşıtlık eleştirileri gündeme geldiğinde, Adnan Menderes'in başkanlığındaki hükümetin bu eleştirilere savunmacı bir söylemle yanıt verdiği ve uygulamalarını bu ilkelere uygunluk çerçevesinde temellendirmeye çalıştığı görülmektedir (Demir, 2009: 299). Menderes, 4 Mayıs 1951'de Meclis gündemine gelen Atatürk'ü Koruma Kanunu üzerine yaptığı konuşmada, bu konuda CHP'yi doğrudan eleştirmedeğini ancak hükümetine yönelik saldırılara karşılık vermek zorunda kaldığını ifade etmiştir. İnkılaplara yönelik alınacak tedbirlerin, inkılapları bir noktada "kökleştirmek" anlamına geleceğini ancak bunun inkılapların ruhuna aykırı olduğunu dile getirmiştir. Ayrıca, Atatürk inkılaplarının korunması konusunda CHP ile tam anlamıyla aynı çizgide olmadıklarını dile getirmiştir. Menderes, Atatürk'ün ileri görüşlü bir lider olduğunu ve hayatının olumlu ve olumsuz yönleri değerlendirilerek büyük bir devlet adamı olarak kabul edilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Atatürk'ün ileri görüşlü prensiplerinin, Türkiye'nin çıkarları doğrultusunda şekillendiğini ve onun şahsiyetinde somutlaştığını belirtmiştir. Bu açıklamalar, Menderes'in Atatürk ilke ve inkılaplarına tamamen karşı olmadığı, ancak bunları dönemin siyasi ve toplumsal dinamikleri çerçevesinde yorumladığını göstermektedir. Onun yaklaşımı, inkılapların katı bir şekilde korunmasından ziyade, değişen şartlara uyarlanması gerektiği yönünde olmuştur (2009: 299-300).

Akyol'un çalışmasında, Adnan Menderes'in oğlu Aydın Menderes'in aktardığı ifadeler üzerinden değerlendirildiğinde, Adnan Menderes'in Atatürk'e duyduğu saygı ve hürmet açıkça

ortaya çıkmaktadır (2011: 308). Aydın Menderes, babasının Atatürk'ü Türk tarihindeki mümtaz konumuyla kabul ettiğini, ancak Atatürk inkılaplarının zamanla demokratik süreçlerde baskı aracı haline gelmesine karşı eleştirel bir tutum sergilediğini belirtmektedir (2011: 308). Bu bağlamda, Adnan Menderes'in Atatürkçülüğü hem saygıyı koruyan hem de demokratik eleştiriye açık bir anlayış olarak değerlendirilebilir.

Güneş'in önceki bölümde değinilen çalışmasında Adnan Menderes'in Atatürk ve inkılaplara yönelik tutumu, dönemin yazarları ve devlet adamları tarafından farklı şekillerde yorumlanmıştır (2012: 17). Celal Bayar ve bazı devlet yetkilileri Menderes'i Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı bir lider olarak değerlendirirken, bazı yazarlar ise onun inkılaplara zarar verdiğini savunmuştur. Atatürk'ün "Şayan-ı dikkat bir genç" şeklinde övgüyle bahsettiği Menderes'in, inkılapları "millete mal olmuş" ve "olmamış" şeklinde sınıflandırması, onun siyasi çizgisinde zamanla yaşanan değişimin göstergesi olarak ele alındığını belirtmektedir. Konu hakkında çalışmasında, dönemin Ulus gazetesinde yer alan bir eleştiriye de yer vermektedir. Cumhuriyet'in 27. yıl dönümü için Amerika'daki radyolarda yayınlanmak üzere Menderes tarafından gönderilen mesajı eleştirilmiştir. Habere göre, Menderes'in mesajında Cumhuriyet'in gerçekte var olmadığını ve Türk milletinin 26 yıl boyunca aslında olmayan bir rejimi kutladığını ifade ettiği öne sürülmüştür. Gazete, bu sözleri ele alarak Menderes'in Cumhuriyet'in meşruiyetine dair çelişkili bir yaklaşım sergilediğini iddia etmiş ve daha önce bu yönde herhangi bir açıklama yapmamış olmasını eleştirmiştir. Menderes ise bu eleştirilere verdiği yanıtta, "Bugün artık Türkiye'de Cumhuriyet, şeklen olduğu gibi ruh ve mana itibarıyla da mevcuttur, dedimse bundan Türkiye'yi kötülemek manası çıkar mı?" diyerek ifadelerinin yanlış yorumlandığını belirtmiştir. Bu tartışmalar, Menderes'in Cumhuriyet ve Atatürk inkılaplarına yaklaşımının farklı kesimlerce farklı şekillerde algılandığını ve siyasi söylemlerinin dönemsel koşullar çerçevesinde değerlendirildiğini göstermektedir (2012: 1718).

Milliyet gazetesi yazarı Ali Naci Karacan, Adnan Menderes'in Atatürkçülük anlayışını şu şekilde yorumlamaktadır (2012: 119). Karacan'a göre, Atatürk'ün gerçekleştirdiği inkılaplar halk tarafından benimsenmiş ve toplumsal yapının temel taşlarından biri haline gelmiştir. Adnan Menderes'in kısa sürede halk tarafından büyük bir destek görmesi ve ezici bir çoğunlukla iktidara gelmesinin en önemli nedenlerinden biri, iktidarın liderinin Atatürk sevgisine dayanan bir tutum izlemesi olmuştur. Atatürk'ün vefatının ardından bazı çevrelerin onun mirasını olumsuz göstermeye çalıştığını, ancak bu çabaların halk nezdinde ters teperek Atatürk'e duyulan sevginin daha da pekişmesine neden olduğunu belirtmiştir. Türk milletinin

Atatürk inkılaplarını toplumsal düzenin temel ilkeleri olarak benimsediğini ifade eden Karacan, Adnan Menderes'in Atatürkçülüğe yaklaşımını, DP'nin Atatürk ilke ve inkılaplarını reddetmek yerine, dönemin siyasal ve toplumsal koşullarına göre uyarlamaya çalıştığı yönündeki görüşlerle ele alınmaktadır. Menderes'in, halkın Atatürk sevgisini göz ardı etmediği, aksine Atatürkçü söylemleri siyasal meşruiyetinin bir parçası olarak kullandığı değerlendirilmiştir (2012: 119-120).

Yine aynı çalışmada Adnan Menderes, iç siyaset kapsamında eğitim alanında özellikle tarih ders kitapları aracılığıyla Atatürk'e yönelik yaklaşımını belirli bir çerçevede şekillendirmiştir (Güneş, 2012: 172). Söz konusu kitaplarda Atatürk, inkılaplarından ziyade, hükümet ve parti programlarında öne çıkan millî ve vatani hedeflerle ilişkilendirilerek sunulmuştur. Bu çerçevede Atatürk, milli kimliğin inşasında vatan sevgisi, dil ve kültür birliği, merkezîyetçilik, milli semboller ve meclis merkezli parlamenter yapı gibi unsurlar üzerinden ön plana çıkarılmıştır (2012: 172). Bu durum, Menderes'in milliyetçilik ilkesine yönelik yaklaşımının, Atatürk dönemindeki kültürel ve ideolojik bütünlük anlayışından farklı olarak, daha çok toplumsal birlik ve merkezîyetçiliğe dayalı bir perspektifle ele alındığını göstermektedir.

Karpat'ın daha önce bahsedilen ilgili çalışmasında, DP'nin muhalefet döneminde Menderes, milliyetçiliği temel ilkelerinden biri olarak benimsemiş, ancak geçmişte bu alanda yapılan uygulamaların dışlayıcı yönlerini eleştirmiştir (Karpat, 2010: 332). "Ben Türküm" diyen herkesi, din ve etnik köken ayrımı yapmaksızın Türk kabul edeceklerini ifade etmeleri, Atatürk'ün vatandaşlık esasına dayalı kapsayıcı milliyetçilik anlayışıyla belirli ölçüde örtüşmektedir. Ancak Menderes döneminde dini kimliğin millî kimlikle harmanlanmaya başlaması, Atatürk'ün seküler ve daha evrenselci milliyetçilik yaklaşımından uzaklaşma olarak da değerlendirilebilir. Bu durum, Menderes'in Atatürk milliyetçiliğine kısmen uygun ama farklı eğilimler taşıyan bir yorum getirdiğini göstermektedir (2010: 332-333).

Daver'in Türkiye'de Laiklik çalışmasında ele aldığı incelemeler, Adnan Menderes'in Atatürk ilke ve inkılaplarına olan bağlılığı konusunda farklı değerlendirmeleri ortaya koymaktadır (1988: 36-37). Bazı araştırmacılara göre, Menderes ve hükümeti, "laik cumhuriyetin temellerini" sarsacak bir dini tepkiyi ne amaçlamış ne de böyle bir riski göze almıştır. DP'nin ılımlı bir dini canlanmayı desteklediği ancak Adnan Menderes başta olmak üzere üst düzey yöneticilerinin modern bir anlayışa sahip olduğu öne sürülmektedir. Öte yandan, bazı araştırmalarda ise dönemin ekonomik ve sosyal teşvikleri, maddi refah artışı,

teknolojik yenilikler, makineleşme, ticaretin gelişimi ve sosyal değişimin artık dine karşı bir meydan okuma olarak görülmediği; aksine, halk-İslam ile modern yaşam arasında bir uzlaşmanın sağlandığı ifade edilmektedir (1988: 37).

Adnan Menderes'in başkanlığındaki parti teşkilatı, kendisini gerçek Atatürkçü çizgide konumlandırmaya çalışırken, laiklik anlayışında CHP'nin katı pozitivist yaklaşımından farklı, vicdan hürriyeti temelli daha esnek bir tutum benimsemiştir (Toptaş, 2018: 17). Bu durum, DP'nin dini siyasete alet etme söylemi karşısında zaman zaman çelişkili tavırlar almasına yol açmıştır. Ancak çok sesli bir toplumsal tabana hitap eden bir parti olarak, bu tutum Atatürkçülüğün halkçılık ve özgürlükçü yönüyle bağdaştırılabilir. Dolayısıyla Menderes'in laiklik anlayışı, Atatürkçülüğün mutlak yorumundan sapma olarak değil, dönemin toplumsal koşullarına uyumlu bir yeniden yorumlama olarak ele alınabilir (2018: 18).

Adnan Menderes, Zafer Gazetesi'ne verdiği bir demeçte, Atatürk'ün gerçekleştirdiği inkılapların temelinde, özellikle irticaî eğilimlere karşı mücadele etme gerekliliğinin yattığını belirtmiş; ancak dönemin siyasal ve toplumsal koşulları göz önünde bulundurulduğunda, artık bu tür bir mücadeleye ihtiyaç kalmadığını ifade etmiştir (Yıldız, 2020: 48). Menderes, camilerde Arapça duaların okunmasını bir sorun olarak görmemiş, bunun halk için bir engel teşkil etmediğini belirtmiştir. Türkçe ezan konusundaki ısrarın vicdan özgürlüğüne karşı bir engel oluşturduğunu savunarak, laiklik anlayışının din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına alacağını vurgulamıştır. Menderes'in hükümetinin, 1950-1960 yıllarında dini unsurların desteğiyle iktidarda kaldığı ve bu dönemde DP'nin laiklik anlayışından sapmaya yöneldiği sıkça eleştirilmiştir. 1950 seçim zaferinin ardından, DP'nin iktidarda kalabilmek adına dini unsurları taktiksel şekilde kullanması ve laiklik ilkesini zayıflatması önemli tartışma konuları olmuştur. Menderes, DP'nin ilk icraatlarından biri olarak ezanın yeniden Arapça okutulmasını sağlamış ve bu karar Meclis'te oybirliğiyle kabul edilmiştir. Ayrıca, 1950'de okullarda din derslerinin zorunlu hale getirilmesi kararı alınmış ve Menderes, Atatürk'ün inkılaplarını orijinal biçimde korumak yerine, bu inkılapların amacına uygun bir biçimde geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir (2020: 48). Bu açıklamalar, Atatürkçü düşünceden bazılarını mesafe koyma ya da bu ilkeleri esnetme anlamına gelmektedir. Bu süreçte, laiklik ilkesi özellikle yumuşatılmış ve esnetilmiş bir ilke olarak kabul edilmekte olup, Menderes'in laiklik görüşünün dengeleyici bir yaklaşım sergilediğini ortaya koymaktadır.

1953 yılının Haziran ayında gerçekleşen kongrede, kırk milletvekili, MP'nin Atatürk ilke ve inkılaplarına aykırı faaliyetlerde bulunduğunu öne sürerek partiden ayrılmıştır (Özdemir

& oşkun, 2021: 1096). Bu durumu siyasi bir gerekçeye dönüştüren DP, 8 Temmuz 1953'te MP'nin Atatürk ve inkılaplara karşı olduğu iddiasıyla kapatılmasını sağlamıştır. Bu durum, Adnan Menderes'in Atatürkçülük anlayışını DP'nin Atatürkçülüğü savunduğu yönündeki tezleri güçlendirmekle birlikte, bu sürecin aynı zamanda siyasi rakipleri tasfiye etme aracı olarak kullanıldığına dair eleştiriler de gündeme gelmiştir. Dolayısıyla Menderes'in Atatürkçülüğe yaklaşımı, ilkelere bağlılıktan çok, siyasi dengeleri koruma ve iktidarını sürdürme kaygısıyla şekillendiği değerlendirilmektedir (2021: 1096).

Menderes döneminde okullarda din dersinin müfredata dahil edilmesi, dönemin kamuoyunda laiklik ilkesinin anlamı ve uygulanış biçimi üzerine yoğun tartışmalara yol açmış; bu gelişme, devletin din karşısındaki tarafsızlığı ilkesinin yeniden değerlendirilmesine neden olmuştur (Taşdöven, 2013: 52). Bazı aydın ve muhalefet grupları bu uygulamayı, Atatürk devrimlerinden sapma ve laiklikten ödün verme olarak değerlendirirken; diğer kesimler halkın dini konularda doğru bilgi edinmesi, din adamı yetiştirilmesi açısından olumlu bulmuştur. Menderes'in bu yaklaşımı, bazı yorumcular tarafından toplumsal talepleri dikkate alan bir Atatürkçülük yorumu olarak görülürken, bazılarına göre ise devrimlerin özünden uzaklaşıldığı ve laiklik ilkesinin zedelendiği bir yaklaşım olarak eleştirilmiştir. Bu bağlamda, Menderes'in Atatürkçülük anlayışı farklı kesimlerce hem tutarlı hem de tutarsız olarak yorumlanmıştır (2013: 52).

Adnan Menderes'in Atatürk ile ilgili koruma kanunu çıkarması, Anıtkabir'in yapılması gibi Atatürkçü uygulamalarına rağmen parti programında Atatürk inkılaplarını tutan ve tutmayan olarak ayırması, oy kaygısı nedeniyle laiklik ilkesinde liberal tavırlarının, ordu tarafından Atatürkçülükten uzaklaşmak olarak algılandığını ve bu algıda ordu üzerinde büyük bir etkisi olan İsmet İnönü'nün rol oynadığını göstererek Adnan Menderes'in Atatürkçülüğünün ağırlıklı olarak pragmatik olabileceğini ön plana çıkarmaktadır (Yıldız, 2013: 81).

Kanca'nın daha önce bahsedilen ilgili çalışmasında, Demokrat Parti'nin parti programında devletçiliğin tamamen reddedilmediği, ancak ekonomik koşullar çerçevesinde sınırlandırılarak esnek bir anlayışla benimsendiği görülmektedir (2012: 52). Program, devletin ekonomik alanda düzenleyici ve destekleyici bir rol üstlenmesini savunurken, özel sektörün gelişimini de ön plana çıkarmıştır. Ancak 1950 sonrasında Adnan Menderes hükümetinin uygulamaları, bu dengeli yaklaşımın ötesine geçerek belirgin bir şekilde liberal yöntemlerin benimsenmesine neden olmuştur. Bu durum, parti programında yer alan devletçilik ilkesi ile yürütülen icraatlar arasında bir tutarsızlık yaratmıştır. Dolayısıyla Menderes'in yaklaşımı,

devletçilik ilkesine karşı ideolojik olarak belirgin bir karşıtlık sergilemekten ziyade, uygulamada bu ilkeyi arka plana iten ve serbest piyasa ekonomisine yönelen pragmatik bir tutum olarak değerlendirilebilir (2012: 52).

Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti, Atatürkçülüğü ekonomik ve siyasal düzlemde serbest girişimciliği önceleyen bir anlayışla yorumlamıştır (Ahmad, 1994: 62). Menderes'e göre, Atatürk'ün reformlarının temel amacı, Türkiye'yi serbest piyasa temelli bir sistem içerisinde Batı uygarlığına entegre etmektir. Bu bağlamda Menderes, Atatürkçülüğü bireysel girişim özgürlüğünü teşvik eden ve özel sektörü güçlendirmeyi hedefleyen bir çerçevede değerlendirmiştir. 1930'lu yıllarda devletçilik ilkesinin öne çıkması, DP tarafından dönemin iç ve dış koşullarına bağlı geçici bir uygulama olarak yorumlanmıştır; bu dönemde yürütülen devlet faaliyetlerinin, özel girişimciliği teşvik ederek uzun vadede ekonomik bağımsızlığın tesis edilmesine yönelik olduğu savunulmaktadır. Menderes yönetimi, bu anlayış doğrultusunda uyguladıkları çalışmaları, Atatürkçülüğün temel hedeflerine bağlı kalınarak sürdürülen bir dönüşüm süreci olarak görmüşlerdir (1994: 62).

Menderes devletçiliği, ekonomik alanda var olan boşlukları hızla doldurmak, halkın geçim ve refah düzeyini yükseltmek amacıyla devletin etkin bir şekilde düzenleyici tedbirler almasını gerektirdiği vurgulanmıştır. Bu çerçevede, devletin ekonomik faaliyetlere yönelik doğrudan tedbirler alması ve düzenlemeler yaparak özel sektörün gelişimini teşvik etmesi gerektiği vurgulanmıştır (Takım, 2012: 159). Menderes, devletin, özel sektörle uyum içinde hareket etmesi gerektiğine inanıyordu; bu yüzden devlet, sadece piyasayı denetlemekle kalmamalı, aynı zamanda özel girişimleri desteklemeli ve teşvik etmeliydi. Adnan Menderes'in ekonomik anlayışı, devletin piyasa üzerindeki mutlak hâkimiyetini savunan klasik devletçilik modelinden farklı bir çizgide konumlanmıştır. Ancak bu durum, devletin ekonomik alandaki düzenleyici ve destekleyici rolünü tamamen reddettiği anlamına gelmez. Menderes, devletin özel sektörle rekabet içinde değil, onunla iş birliği içerisinde hareket etmesi gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda, devletin ekonomik faaliyetlerde bulunması gerektiğinde, bunu özel sektörün gelişimini engellemeden ve girişimciliği teşvik edecek şekilde yapmasını önemsemiştir (2012: 159). Dolayısıyla Menderes'in yaklaşımı, Atatürk'ün devletçilik ilkesinin temelinde yer alan ekonomik kalkınma ve milli çıkarların korunması hedefiyle çelişmemekte; bilakis, bu hedeflerin, dönemin koşullarına uygun bir şekilde özel sektörle dengeli bir iş birliği içinde gerçekleştirilmesini öngörmektedir.

1950 Genel Seçimlerinin ardından Adnan Menderes'in iktidara gelmesiyle birlikte, Türkiye'de Atatürkçülük yorumu da değişmeye başlamıştır (Bölükbaşı, 2022: 1624). Adnan Menderes'e göre, Atatürk'ün devrimleri halkın ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda yeniden ele alınmalı, eksik kalan yönleri tamamlanmalıdır. Bu bakış açısıyla DP, inkılapları durdurmak değil, onları demokratikleşme süreciyle bütünleştirerek devam ettirmek iddiasında olmuştur. Menderes, halkın değerleriyle barışık bir kalkınma modeli savunmuştur. Atatürk'ün hedeflerinin ancak özgürlükçü ve çoğulcu bir sistem içinde tamamlanabileceğini ifade etmiştir. Bu anlayış, inkılapların yeni bir yorumla sürdürülmesi gerektiği fikrini beraberinde getirmiştir (2022: 1624).

1950 yılında DP'nin iktidara gelmesiyle birlikte özellikle Ticaniler gibi radikal dini grupların Atatürk ilke ve inkılaplarına yönelik saldırılarının artış gösterdiğini belirtmektedir (Uzun, 2024: 261). Bu süreçte muhalefet lideri İsmet İnönü, Menderes'i Atatürk'ün şahsına ve inkılaplarına yönelik saldırılara karşı yeterli önlem almamakla, hatta bu saldırılara zemin hazırlamakla suçlamıştır. Buna karşılık Menderes ise İnönü'nün Atatürk'ün vefatından sonra onun fotoğraflarını para ve pullardan kaldırarak kendi görsellerini bastırmasını, devlet dairelerinde Atatürk'ün resimlerini indirip yerine kendi fotoğraflarını astırmasını eleştirerek, Atatürk'ü sahiplenme noktasında CHP'ye karşı bir söylem geliştirmiştir. Uzun'a göre, Menderes bu tür suçlamalardan sıyrılmak ve DP'nin Atatürk ilkeleriyle uyumlu bir parti olduğunu kanıtlamak amacıyla 31 Temmuz 1951 tarihinde Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu yürürlüğe koymuş, ilerleyen yıllarda da CHP ile Atatürk'ü sahiplenme yarışını sürdürmüştür (2024: 261). Bu bağlamda, Menderes'in Atatürkçülüğe ilişkin tutumunun tamamen karşıt değil, daha çok dinamik ve stratejik bir zemine oturduğunu ileri sürmektedir.

Uluslararası düzeyde, Soğuk Savaş dönemi, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerini ve ekonomik stratejilerini etkileyen önemli bir faktör olmuştur. NATO'ya üyelik ve Marshall Planı gibi gelişmeler, Türkiye'nin Batı ile entegrasyonunu hızlandırmış ve bu süreç, Atatürk yoluyla bağımsızlık ilkesine yönelik tartışmaları da beraberinde getirmiştir (Küçük, 2023: 835). Menderes'in izlediği dış siyaset, bir yandan Türkiye'nin güvenliğini sağlamayı hedeflerken, diğer yandan ulusal bağımsızlık ilkesine zarar verdiği eleştirilerine yol açmıştır. Bu durum, Menderes dönemi dış siyasi stratejilerini Atatürkçülük bağlamında yeniden değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir (2023: 835).

Adnan Menderes'in Atatürk ilke ve inkılaplarına yönelik tutumu hem uygulamaları hem de söylemleriyle dikkat çekmiştir (Pars, 2005: 117). Menderes, Atatürk'ün mirasına saygı

gösterdiğini ifade etmesine rağmen, bazı uygulamaları bu ilkelere farklı yaklaşımlar sergilemiştir. 1951 yılında, Ticani tarikatının Atatürk'ün büst ve heykellerine yönelik saldırıları, hükümetin bu tür eylemlere karşı tutumunu gündeme getirmiştir. Bu olaylara karşılık olarak, 21 Temmuz 1951'de Atatürk'ün manevi hatırasına hakaret edenlere cezai müeyyideler öngören bir yasa çıkarılmıştır. Aynı dönemde, Anıtkabir'in tamamlanarak Atatürk'ün naaşının 10 Kasım 1953'te buraya taşınması, Menderes hükümetinin Atatürk'e olan saygısını göstermektedir.

Menderes'in dini değerlere yönelik yaklaşımları da dikkat çekicidir. Türkçe ezan yasağının kaldırılması, imam hatip okullarının açılması ve Yüksek İslam Enstitülerinin kurulması gibi adımlar, dini özgürlüklerin genişletilmesi olarak görülmüştür. Ancak, bu uygulamalar bazı çevrelerce Atatürk'ün laiklik ilkesine aykırı olarak değerlendirilmiştir. Basın ve muhalefetle ilişkilerde de Menderes hükümetinin tutumu eleştirilmiştir. 1951 yılından itibaren, muhalefetle olan ilişkilerde gerginlikler artmış, basına yönelik kısıtlamalar uygulanmıştır. Özellikle Ulus gazetesi ve yazarları, hükümetin hedefi haline gelmiş, gazetecilere yönelik davalar açılmıştır. Bu gelişmeler, Menderes'in Atatürk ilke ve inkılaplarına yaklaşımında seçici bir tutum benimsediğini ve bazı alanlarda bu ilkelere bağlılık gösterirken, diğer alanlarda farklı uygulamalara yöneldiğini ortaya koymaktadır (2005: 117).

CHP, Cumhuriyet rejimiyle kurduğu tarihsel bağ üzerinden kendisini Atatürk'ün mirasının asli savunucusu olarak konumlandırmış ve iktidardaki DP'nin uygulamalarını özellikle laiklik ilkesi ekseninde sert bir muhalefet anlayışıyla eleştirmiştir (Kılıç, 2020: 965). CHP, DP hükümetinin irticaya taviz verdiği ve rejimin laik niteliğini zedelediği yönündeki söylemleri sıkça dile getirmiştir. Buna karşılık, DP yönetimi 1953'ten itibaren muhalefeti baskı altına alacak bir dizi yasal düzenlemeye yönelmiş; basın, üniversiteler ve muhalefet partileri üzerinde çeşitli kısıtlamalar getirmiştir. Bu uygulamalar, muhalif çevrelerde Menderes'in otoriter bir rejim kurma niyeti taşıdığı şeklinde yorumlanmış ve bu argümanlar, rejimi hedef alan sistematik muhalefet söylemlerinin temelini oluşturmuştur. 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesini gerçekleştiren askeri yönetim ise, müdahalenin siyasal ve toplumsal meşruiyetini pekiştirmek adına süreci Atatürk ilke ve inkılaplarıyla ilişkilendirmeye çalışmış; bu doğrultuda Atatürkçülük, propaganda faaliyetlerinin merkezine yerleştirilmiştir. Söz konusu propagandanın ana teması, Menderes'in liderliğindeki parti, Atatürk devrimlerini zayıflattığı ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin bu mirası koruma sorumluluğunu üstlendiği yönündeki söylemler olmuştur. Ancak bu söylemlerin halk nezdinde sınırlı karşılık bulduğu, 1961 Anayasası'nın halkoylanması ve aynı yıl yapılan genel seçim sonuçlarından anlaşılmaktadır. Zira 1961

seçimlerinde DP'nin devamı niteliğindeki partiler toplamda yüzde 50'ye yakın oy alarak, DP'nin farklı isimler altında da olsa Türkiye'nin en güçlü siyasi hareketi olmaya devam ettiğini göstermiştir. Bu durum, 27 Mayıs müdahalesinin toplumun önemli bir kesimi tarafından meşru görülmediğini ortaya koymaktadır (2020: 965). Bu durum, Menderes'in Atatürkçülüğe bütünüyle karşı bir figür olarak görülmediğini; bilakis, söylem ve tutumunun büyük bir bölümünün halk tarafından Atatürk ilke ve değerleriyle uyumlu bulunduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Menderes, askerî müdahale sonrası dönemde siyasal olarak Atatürkçülük karşıtı bir figür hâline getirilmiş olsa da toplumsal algı bu resmi söylemle tam olarak örtüşmemiştir.

27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi sonrasında, müdahaleyi gerçekleştiren Milli Birlik Komitesi (MBK), müdahaleye siyasal ve toplumsal meşruiyet kazandırmak amacıyla DP'yi hedef alan söylemler geliştirmiştir (Kılıç, 2020: 965). Bu söylemlerde özellikle Adnan Menderes'in otoriter bir rejim inşa etmeye çalıştığı, temel hak ve özgürlükleri ihlal ettiği ve Atatürk ilke ve inkılaplarına aykırı tutumlar izlediği yönündeki argümanlar öne çıkarılmıştır. Bu çerçevede, 27 Mayıs müdahalesi, kamuoyuna Atatürkçülüğün bir devamı ve onun devrimlerini koruma amacı taşıyan bir hareket olarak sunulmuştur. Ancak 1961 Anayasası için yapılan halkoylaması ve aynı yıl gerçekleştirilen genel seçim sonuçları, 27 Mayıs müdahalesine yönelik meşruiyet söylemlerinin toplumun tamamında güçlü bir karşılık bulamadığını ortaya koymuştur. DP'nin devamı niteliğindeki partilerin %50'ye yakın oy alması, halkın önemli bir kesiminin Menderes dönemini yalnızca bir siyasal tercih değil, aynı zamanda Atatürk ilke ve inkılaplarının farklı koşullarda sürdürülebilirliğini sağlayan bir devam olarak değerlendirdiğini göstermektedir. (2020: 965).

Sonuç olarak, yukarıda yapılan incelemeler ışığında, Adnan Menderes'in Atatürkçülüğüne yönelik üç farklı görüşün ortaya çıktığı görülmektedir. Bu durum, literatürde Adnan Menderes'in Atatürkçülüğüne ilişkin bir görüş birliği sağlanamadığını göstermektedir. Söz konusu çalışmalar, Menderes'in Atatürk ilke ve inkılaplarına yaklaşımını farklı perspektiflerle ele alırken, onun bu ilkelere sadık kalıp kalmadığına dair tartışmalar sürmektedir. Bu çalışmada, söz konusu görüşlerden hangisinin daha geçerli olduğunu belirlemek amacıyla, dönemin iç ve dış siyaset uygulamaları dikkate alınacak ve Atatürk'ün Atatürkçülük anlayışı doğrultusunda yapılan incelemelerle en doğru görüşün ortaya konması hedeflenecektir. Bu bağlamda, Atatürkçülüğün Menderes'in görüşlerine nasıl yansıdığı, uygulamalar ve söylemler üzerinden değerlendirilerek daha net bir anlayışa ulaşılmaya çalışılacaktır.

5. ADNAN MENDERES'İN ATATÜRKÇÜLÜK ANLAYIŞI

Adnan Menderes'in iktidara gelmesinin ardından, Atatürk'ün ilkeleri, Cumhuriyetin temel taşları olarak Türk siyasetinde önemli bir yer tutmaya devam etmiştir. Ancak Menderes liderliğinde, bu ilkelere bağlılıkta süreklilik iddiası korunmuş; Atatürkçülük ise doğrudan bir devam çizgisi olarak değil, ilkelerin uygulanmasında dönemin koşullarına göre yeniden yorumlanan bir çerçevede ele alınmıştır.

Adnan Menderes'in meclis konuşmasında sarf ettiği, “Atatürk'ü bu memleketin kurtuluş hareketinde başta bulunan bir zat olarak mütalaa etmek başka, demokratik inkılapları tahakkuk ettirmiş midir, ettirmemiş midir zaviyesinden mütalaa etmek başkadır.” ifadesi, onun Atatürk'e yönelik yaklaşımının temel çerçevesini ortaya koymaktadır. Bu sözlerden hareketle, Menderes'in Atatürk'ün tarihsel rolüne saygı duymakla birlikte, onun gerçekleştirdiği inkılapları dönemin siyasal ve toplumsal koşulları doğrultusunda yeniden değerlendirmeyi benimsediği anlaşılmaktadır. Devamında Menderes, “Onun eserlerinden bugünün zihniyetine uymayanlarını kabul etmemekte, tenkit etmekte elbette devam edeceğiz” diyerek, Atatürk ilke ve inkılaplarını mutlak ve eleştirilemez bir çerçevede görmediğini, aksine bu ilkelerin çağın gereklerine göre tartışılabilir olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda, Menderes'in Atatürkçülüğe yaklaşımı, dogmatik bir bağlılıktan ziyade seçici ve dönemin ihtiyaçlarına göre şekillenen bir anlayışı yansıtmaktadır.

Öte yandan, “Bu, Atatürk'ün tarihte şâşaa ile daima parlayacak olan hüviyetini asla kusufa uğratmaz.” ifadesi, onun Atatürk'ün kişisel karizmasına ve tarihsel liderliğine yönelik bir olumsuzlama içinde olmadığını, eleştirilerinin daha çok uygulamalara yönelik olduğunu göstermektedir. Menderes'in bu söylemlerine bakıldığında, Atatürkçülük anlayışının; Atatürk'ü tarihsel liderliği ve kurucu kimliği açısından yücelten, ancak ilke ve inkılaplarını dönemin sosyo-politik koşulları doğrultusunda yeniden değerlendirmeyi meşru gören bir yaklaşıma dayandığı görülmektedir. Bu yaklaşım, ilkelere mutlak bir bağlılıktan ziyade, onları esnek biçimde yorumlama ve dönemin ihtiyaçlarına uygun hale getirme yönelimini yansıtmaktadır. Bu nedenle Menderes'in Atatürkçülüğü, tam anlamıyla bir karşıtlık değil; seçici bir benimseme ve şartlara göre şekillenen bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

Bu çalışma, Menderes'in Atatürkçülüğünü; dönemin toplumsal ve siyasal koşulları çerçevesinde, Atatürk'ün ilke ve inkılaplarının nasıl yorumlandığını, uygulandığını ve dönüştürüldüğünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Atatürkçülüğün ilkeleri doğrultusunda,

Menderes'in uyguladığı yönetim anlayışı, hem Atatürk'ün devrimlerinin devamı olarak değerlendirilebilecek uygulamalara hem de bu ilkelerin zaman zaman farklı bir biçimde hayata geçirilmesine yol açan değişimlere yer vermektedir. Bu inceleme, Atatürkçülüğün Menderes dönemindeki yansımaları, bilimsel politik düzeyde irdeleyerek, bu dönemdeki uygulamalarının Atatürk'ün ilkeleriyle ne derece örtüştüğünü değerlendirecektir.

5.1. Cumhuriyetçilik Düşüncesi

Cumhuriyetçilik ilkesi, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu, halkın kendi seçtiği temsilciler aracılığıyla yönetime katıldığı bir siyasal düzen anlayışını ifade eder. Bu ilke, Atatürk'ün siyasal düşüncesinde yalnızca bir yönetim biçimini değil, aynı zamanda halkın siyasal yaşama aktif katılımını, bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmasını ve çoğulcu bir siyasal yapının varlığını esas alan bir yönetim sistemini temsil eder. Atatürk'ün cumhuriyet anlayışı, demokrasiyi bir araç değil, yüksek ahlaki değerlere dayanan bir yönetim formu olarak tanımlar; bu yönüyle cumhuriyet, bir fazilet rejimi olarak konumlanır. Ancak bu ilkenin yaşatılması, yalnızca anayasal tanımlarla değil, halkın siyasal süreçlere gerçek ve etkin katılımını sağlayacak kurumsal düzenlemelerle mümkündür. Siyasal iktidarın tek elde yoğunlaşması veya seçim sisteminin temsilde adaleti zedeleyecek biçimde işlemesi, cumhuriyetçilik ilkesinin özünü zayıflatır. Dolayısıyla cumhuriyetçilik, sadece teorik bir egemenlik anlayışı değil, çoğulcu temsile dayalı, katılımcı demokrasiyi zorunlu kılan bir yönetim felsefesi olarak değerlendirilmelidir.

Adnan Menderes'in 1950-1960 yılları arasındaki iktidarı, Türkiye Cumhuriyeti'nin erken döneminde kurulan Cumhuriyetçilik ilkelerinin izinden gidilmesi ve aynı zamanda bu ilkelerle çelişen uygulamalar arasında bir denge kurma çabalarıyla şekillendi. Bu dönemdeki iç ve dış siyasette yürütülen programlar, Atatürk'ün Cumhuriyetçilik ilkesine mutlak bir paralellikten söz etmek güçtür; Menderes döneminde yapılan bazı uygulamalar, bu ilkenin temel yaklaşımlarıyla zaman zaman örtüşmeyen yönler taşımıştır. 1950-1954 dönemi ile 1954-1960 dönemini ele alarak, bu yıllarda uygulamaya konulan kararlar Cumhuriyetçilik anlayışına ne ölçüde yansıdığı veya karşıtlık oluşturduğunu incelemek önemlidir.

Adnan Menderes'in Atatürk ilke ve değerleri temelinde destekleyici bir yaklaşım sergileyen Bölükbaşı, Menderes'in inkılapları halkın ihtiyaçları ve talepleri doğrultusunda yeniden gözden geçirilmesi gerektiğini savunduğunu belirtmektedir. Bu perspektife göre, Menderes inkılapları durdurmak yerine, onları demokratikleşme süreciyle uyumlu bir şekilde

sürdürmeyi amaçlamıştır. Menderes, halkın değerleriyle uyumlu bir kalkınma modeli savunmuş ve Atatürk'ün hedeflerinin ancak özgürlükçü ve çoğulcu bir sistem içinde gerçekleştirilebileceğini ifade etmiştir. Bu görüş, Menderes'in iktidarında uygulamaların cumhuriyetin temel ilkeleriyle uyumlu olduğunu vurgulamaktadır.

Duman'ın çalışmasında yer verilen değerlendirmeler, Adnan Menderes'in Atatürk'ün cumhuriyetçilik ilkesine yaklaşımının tek yönlü bir karşıtlıkla açıklanamayacağını ortaya koymaktadır. Cumhuriyet gazetesi gibi dönemin etkili basın organlarının aktardığı üzere, Menderes yönetiminin ilk yıllarında cumhuriyet rejimiyle açık bir çatışma yaşanmamış, hatta Atatürk ilkelerine bağlılık yönünde bir tutum sergilendiği izlenimi doğmuştur. Ancak zamanla, özellikle 1956 sonrası dönemde, DP iktidarının halk desteğini koruma amacıyla popülist ve çoğunlukçu yönelimler sergilemesi, cumhuriyetçilik ilkesinin temeli olan katılımcı ve dengeleyici unsurlar açısından tartışmalı bir zemin oluşturmuştur. Bu bağlamda, Menderes'in cumhuriyetçilik anlayışı, Atatürk'ün çoğulculuğu ve hukukun üstünlüğünü esas alan kurumsal cumhuriyetçilik anlayışıyla tam anlamıyla örtüşmeyip, pragmatik bir uyarılma biçiminde ortaya çıkmıştır.

Öte yandan, Menderes'in Atatürk ilkelerine karşıt olduğu yönündeki değerlendirme Yücel tarafından ortaya konmuştur. Yücel, Fransız büyükelçilerinin raporlarına atıfta bulunarak, Menderes'in eğitilmiş ve aydın bir lider olmanın ötesinde, daha çok otoriter bir yönetim tarzını benimsediğini ve demokratik değerlerden, özellikle düşünce ve ifade özgürlüğünden uzak bir tutum sergilediğini ifade etmektedir. Yücel'in bu tespiti, Menderes'in iktidarının, Atatürk'ün Cumhuriyetçilik anlayışı ile çelişen unsurlar barındırdığına işaret etmektedir. Menderes'in Atatürkçü görüşlerinin karşıt olduğunu ileri süren bir diğer yorum, Arslan'a aittir. Arslan, Menderes'in giderek daha otoriter bir yönetim biçimi benimsediğini, dini değerleri siyasi sahnede daha belirgin kıldığını ve muhalefeti baskı altına alan adımlar attığını belirtmektedir. Bu tavır, laiklik ve cumhuriyetçilik gibi temel Atatürk ilke ve inkılaplarıyla çelişen bir yönü ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan, Adnan Menderes'in Atatürk ilkeleri temelindeki anlayışa değerlendirmeci bir yaklaşım sergileyen Yıldız'a göre, Menderes, Atatürk ile ilgili olarak çıkardığı koruma kanunu ve Anıtkabir'in yapılması gibi somut adımlar atmasına rağmen, parti programında Atatürk inkılaplarını "tutanlar" ve "tutunmayanlar" şeklinde ikiye ayırarak dikkat çekici bir çelişki ortaya koymuştur. Menderes'in liberal yaklaşımlarını, özellikle de oy kaygıları doğrultusunda uygulaması, ordu tarafından Atatürkçülükten sapma olarak algılanmıştır. Bu

algıyı pekiştiren bir diğer faktör ise, ordu üzerinde büyük bir etkiye sahip olan İsmet İnönü'nün rolüdür. Bu bağlamda, Menderes'in Atatürkçülüğünün, analitik bir biçimde şekillendiği ve hem Atatürk ilkelerine sadık kalmaya çalışırken hem de dönemin siyasi koşullarına uyum sağlamak amacıyla esnek bir yaklaşım benimsediği öne sürülmektedir. Aynı şekilde Adnan Menderes'in Atatürkçü görüşüne yönelik tutumunun dengeli olduğunu savunan Uzun, İnönü'nün Atatürk'ün resimlerini indirip kendi fotoğraflarını astırmasını eleştirerek, Menderes'in Atatürk'ü sahiplenme noktasında CHP ile bir söylem çatışması yaşadığını belirtmektedir. Menderes, Atatürk'ün benimsediği ilkelerle uyumlu olduğunu göstermek için 1951'de Atatürk'ü Koruma Kanunu'nu çıkarıp, CHP ile Atatürk'ü sahiplenme yarışını sürdürmüştür. Uzun'a göre, Menderes'in tutumu tamamen karşıt değil, daha çok dengeli ve stratejik bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Özdemir ve Coşkun da bu doğrultuda görüş bildirmektedir. Menderes'in Atatürkçü görüşlerinin dengeli kaldığını savunmuşlardır. Bu görüşler, Menderes'in Atatürkçülüğünün hem ideolojik hem de pratik anlamda, dönemin siyasi ve toplumsal ihtiyaçları doğrultusunda şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Küçük'ün çalışmasında, Adnan Menderes'in parlamenter sisteme yaklaşımı üzerinden şekillenen cumhuriyetçilik anlayışı, biçimsel bir bağlılık sergilemekle birlikte, uygulamada çoğulcu yapıyı zedeleyen bir eğilim olarak değerlendirilmektedir. Menderes'in liderliğindeki DP iktidarı, yasama organında sağlanan çoğunluğu, muhalefeti baskılayıcı araçlarla tahkim etmiş; bu durum, halk egemenliğine dayalı siyasal çoğulculuğun daralmasına yol açmıştır. Küçük, bu çerçevede Menderes'in cumhuriyetçiliğinin, temsilî demokrasinin temel ilkeleriyle çelişen otoriterleşme eğilimleri taşıdığını ifade etmektedir.

1954-1960 dönemi, Menderes'in iktidarını pekiştirdiği ancak aynı zamanda çok daha otoriter bir yönetim biçimi benimsemeye başladığı bir dönemdir. Menderes, ülke içindeki siyasi muhalefeti giderek daha fazla baskı altına almış ve muhalif basını susturma yönünde sert uygulamalara yönelmiştir. Bu süreçte, basın özgürlüğü ve ifade özgürlüğü gibi Cumhuriyetçilik ilkeleri, büyük ölçüde kısıtlanmıştır. Özellikle, muhalif gazetecilerin tutuklanması ve basın üzerinde kurulan baskı, demokratik değerlerin zedelenmesine ve bireysel hakların ihlaline neden olmuştur. Bu durum, halkın kendi kaderini tayin etme hakkını savunan Cumhuriyetçilik anlayışına doğrudan aykırıdır.

Sonuç olarak, Menderes hükümeti döneminde, devletin egemenliğini sağlama adına yapılan bazı müdahaleler, Atatürk'ün halk egemenliği anlayışına ters düşmektedir. 1954-1960 yılları arasında yapılan çalışmalar, Menderes'in kendi iktidarını pekiştirmeye yönelik

hareketlerini, çoğu zaman halk iradesini ve demokrasiye dayalı yönetim anlayışını zedeleyecek şekilde şekillendirmiştir. Ayrıca, Adnan Menderes'in yaptığı seçimlerde hile iddiaları ve muhalefetin baskı altına alınması, Cumhuriyetçilik ilkelerine ve demokratik değerler ile halka dayalı yönetime aykırı bir uygulama olarak değerlendirilebilir.

5.2. Milliyetçilik Düşüncesi

Milliyetçilik, modern ulus-devletlerin inşa sürecinde belirleyici bir ideolojik yapı taşı olarak kabul edilmekte olup, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisinde de merkezi bir yer tutmaktadır. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojilerinden biri olarak, halkın ortak tarih, kültür ve değerler temelinde bir araya gelmesini amaçlayan bir yaklaşımdır. Irk temelli olmayan bu anlayış, hem milli egemenliği önceleyen bir iç siyaset hem de tam bağımsızlığı esas alan bir dış siyaset temelini oluşturmuştur.

İncelenen kaynaklar doğrultusunda, Mustafa Kemal Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, Türk milletinin tarihsel ve kültürel birliğini esas alan, birleştirici ve kapsayıcı bir yaklaşıma dayanmaktadır. Atatürk, Millî Mücadele sürecinde Türklük bilincini bir rehber olarak benimsemiş, bu bilinci milletin bağımsızlık mücadelesinde harekete geçirici bir unsur olarak kullanmıştır. Bu bağlamda, onun milliyetçilik anlayışı etnik bir ayrımcılıktan ziyade, ortak geçmiş, kültür ve ülkü etrafında birleşen halkın bütünlüğünü esas alan bir yapı sergilemiştir. Cumhuriyet'in kurulmasıyla birlikte milliyetçilik ilkesi, yeni Türk devletinin temel dayanaklarından biri haline gelmiş; özellikle ulus devlet anlayışının kurumsallaşmasında merkezi bir rol oynamıştır. Atatürk'ün düşüncesinde, halkın egemenliğine dayanan bir devlet yapısı, ancak ulusal bağımsızlık ve toplumsal birlik sağlandığında mümkün olabilir. Bu nedenle onun milliyetçiliği, halkın kendi kaderini tayin hakkını savunan cumhuriyetçilik ilkesiyle doğrudan ilişkili olduğu kadar, dışa bağımlılıktan uzak, kendi çıkarlarını önceleyen bir dış strateji anlayışıyla da bütünleşmektedir.

Atatürk'ün uluslararası ilişkilere yönelik “Yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi, milliyetçiliğin sadece iç siyasette değil, dış ilişkilerde de bağımsızlık ve eşitlik temelinde inşa edilmesi gerektiğine vurgu yapar. Millî Mücadele döneminden itibaren dış müdahalelere karşı duruş sergileyen bu yaklaşım, Cumhuriyet döneminde de dış siyasetin temel ilkesi olarak varlığını sürdürmüştür. Dolayısıyla Atatürk'ün milliyetçiliği, hem devletin iç yapısında halkın egemenliğine dayalı bir birlik sağlamayı, hem de uluslararası ilişkilerde tam bağımsızlık ilkesini korumayı amaçlayan bütüncül bir ideolojik duruş olarak değerlendirilebilir.

Adnan Menderes'in liderliğindeki iktidarı, 1950–1960 yılları arasında uygulanan iç ve dış siyaset uygulamaları, Atatürk'ün “milliyetçilik” ilkesine olan bağlılık ve uzaklık açısından çeşitli tartışmalara konu olmuştur. Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı; ırk ya da etnik köken temelli olmayan, kültürel bütünlüğü, ulusal egemenliği ve tam bağımsızlığı esas alan bir yaklaşıma dayanmakta olup, milli birliği korumaya ve dışa bağımlılığını minimize etmeye yönelik bir ilke olarak değerlendirilmiştir. İç siyasi çalışmalarında ele alınan eğitim programlarında, din eğitiminin yaygınlaşmasını sağlayarak halkın geniş kesimlerinin desteğini kazanmasına ve dini taleplerine karşılık vermesine imkân tanımıştır. Ancak sadece din eğitimiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda tarih ders kitapları aracılığıyla Atatürk'e yönelik yeni bir söylem oluşturulmuştur. Söz konusu kitaplarda Atatürk, inkılaplarından ziyade hükümet ve parti programlarında öne çıkan millî ve vatani hedeflerle ilişkilendirilerek sunulmuştur. Bu durum Menderes'in milliyetçilik anlayışının, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışından farklı bir yön izlediği göstermektedir. Atatürk, milli kimliği oluştururken dil, kültür ve tarih gibi unsurları kullanarak toplumu birleştirmeye çalıştı. Bu anlayış, toplumu bir arada tutmak için kültürel ve değerler üzerinden bir birlik yaratmayı hedefliyordu. Ancak Menderes, milliyetçiliği sadece kültürel bir bütünlükten daha geniş bir çerçevede ele almış ve Türkiye'deki farklı toplumsal kesimlerin, dini inançları ve değerleri gibi farklı özellikleriyle bir arada tutularak merkezi bir yönetim altında birleşmelerini amaçlamıştır.

1950–1954 döneminde DP iktidarının halk merkezli ve kalkınmacı planları, özellikle tarım sektörüne yönelik destekler, köy hizmetlerinin artırılması ve halkla doğrudan temas kurma stratejileri, Atatürk'ün halkçı ve milliyetçi yaklaşımıyla büyük oranda örtüşmektedir. Ancak bu dönemde, özellikle dinî taleplere yönelik esneklikler ve dinin kamusal alanda daha görünür hâle gelmesi, bazı çevrelerce milliyetçilik ilkesine zarar verebilecek bir geleneksel muhafazakârlıkla harmanlanma riski taşıdığı yönünde eleştirilmiştir.

Torun'un çalışmasında Adnan Menderes'in iki kutuplu dünya sisteminde izlediği dış ilişkiler yaklaşımı, milliyetçilik ilkesinin uluslararası boyutunu yeniden tanımlamaya yönelmiştir. Menderes, Batı bloğuna entegre olmayı Türkiye'nin güvenliği ve kalkınması açısından zorunlu bir adım olarak görmüş; bu doğrultuda Türkiye'yi NATO'ya dahil etmiş ve Bağdat Paktı gibi ittifaklarla Batı'nın bölgesel çıkarlarını destekleyen bir aktöre dönüştürmüştür. Bu yaklaşım, milliyetçiliği bağımsızlık temelinde tanımlayan Atatürkçü çizgiden belirgin biçimde ayrıldığı görülmektedir.

Atatürk'ün milliyetçilik anlayışı, tam bağımsızlık ilkesine sıkı sıkıya bağlı olup, dış politikada denge ve tarafsızlık esasına dayanır. Bu anlayış, Türkiye'nin hiçbir uluslararası gücün nüfuzu altına girmeden, kendi çıkarları doğrultusunda özerk hareket etmesini öngörür. Oysa Menderes'in dış ilişkilerde izlediği yönelim, Türkiye'yi Batı eksenine daha bağımlı hale getirmiş; bu da Atatürk'ün milliyetçiliğinde vurgulanan bağımsız dış duruşla çelişen bir tablo ortaya koymuştur. Dolayısıyla Menderes'in milliyetçilik anlayışı, güvenlik ve ekonomik iş birliği adına pragmatik yönelimler içermesine rağmen Atatürk'ün ideolojik tutarlılıkla şekillendirdiği bağımsızlık merkezli milliyetçilik anlayışıyla tam anlamıyla örtüşmemektedir. Bu durum, milliyetçiliğin dış politika düzeyinde evrildiği, fakat özü itibarıyla Atatürkçü çizgiden sapma gösterdiği bir dönüşüm olarak değerlendirilebilir.

Benzer şekilde Oran'ın da vurguladığı gibi, bu dönemde Türkiye'nin dış politikasında gözlemlenen dengesizlikler, yalnızca uluslararası ilişkilerde değil, milliyetçilik ilkesinin uygulama biçiminde de bir kırılmaya işaret etmektedir. Atatürk milliyetçiliği, dış ilişkilerde temkinli, çok taraflı ve jeopolitik gerçeklikleri gözetten bir çizgi izlerken, Menderes döneminde bu ilkeler göz ardı edilmiş; milliyetçilik, dış güvencelere dayalı bir ulusal çıkar söylemine indirgenmiştir. Menderes'in dış ilişkiler kapsamında milliyetçilik anlayışı, Atatürk'ün bağımsızlık, denge ve ulusal özneleşme temelindeki milliyetçilik ilkesiyle örtüşmemekte; aksine, ulusal çıkarları küresel güç dengelerine endeksleyen pragmatik bir sapma olarak öne çıkmaktadır.

Uluslararası arenadaki ilişkiler açısından, 1954 sonrası dönemde Türkiye'nin Batı Bloku ile ilişkileri daha da derinleşmiş, özellikle ABD ile kurulan stratejik ve ekonomik ilişkiler ön plana çıkmıştır. Marshall Planı kapsamında alınan yardımlar, Türkiye ekonomisini dışa bağımlı hâle getirmiştir. Bununla birlikte, bu dönemde Kıbrıs meselesi gibi ulusal bir dava etrafında şekillenen milliyetçilik anlayışı da belirginleşmiştir. Kıbrıs'taki Türk nüfusunun haklarını savunmak, milliyetçi duruşun önemli bir parçası olmuştur. Menderes'in dış siyasi uygulamasında millî çıkarları savunma çabası, Türkiye'nin milliyetçilik anlayışını yansıtmaktadır. Ancak, Soğuk Savaş'ın etkisiyle Türkiye'nin Batı Bloğuna yaklaşması, NATO'ya katılması ve ABD ile ekonomik ve askeri ilişkilerin güçlendirilmesi, Menderes'in dış siyasetinde bağımsızlık ilkesine ters düşen bir duruş sergilemesine yol açmıştır. Marshall Planı ve ABD yardımlarıyla artan dışa bağımlılık, Atatürk'ün bağımsızlık ilkesine aykırı bir durum oluşturmuş, bu da milliyetçilik anlayışının ekonomik bağımsızlık yönünü zayıflatmıştır.

Adnan Menderes'in Atatürkçü bir yaklaşım benimsediğini savunan Karpat, Türkiye'de milliyetçiliğin zamanla İslamiyet ile özdeşleştirilmesinin, özellikle laik kesimlerde seküler ve modern bir Türk milliyetçiliğinin yeniden vurgulanması gerektiği yönünde tepkilere neden olabileceğini ileri sürmektedir. Karpat'a göre, bu tür tepkilerin ifade özgürlüğü çerçevesinde, herhangi bir kınanma endişesi taşımaksızın dile getirilebilmesi, Türkiye'de daha liberal ve ilerlemeci bir milliyetçilik anlayışının gelişmesine katkı sağlayabilir. Bu bağlamda, Atatürk devrimlerini ve laik değerleri savunmak amacıyla kurulan Türk Ocakları gibi yapılar, İslamî temelli milliyetçilik akımlarına karşı, laikliğe dayalı bir ideolojik duruşu temsil eden meşru savunma alanları olarak değerlendirilmektedir. Buna benzer olarak Baytal, Adnan Menderes'in politik programında tarım ve sanayi sektörlerine öncelik verileceğini, özel teşebbüsün desteklenmeye devam edileceğini ve Türk parasının değerinin korunmasının temel hedeflerden biri olarak belirlenmesini ekonomik yaklaşımı millî iktisat anlayışına dayalı bir milliyetçilik yorumunun, Menderes tarafından uygulamada da sürdürüldüğünü göstermektedir.

Buna karşılık, Adnan Menderes'in uygulamalarının Atatürk ilke ve değerlere uygunluk taşımadığını savunan Özgedik'e göre, Adnan Menderes'in dış yönelimi ve ekonomik tercihleri, onun Atatürkçülük anlayışıyla olan ilişkisi bağlamında sıkça tartışılan konular arasında yer almaktadır. Özellikle, Menderes döneminde izlenen dış siyasal çizgi ve liberal ekonomik tercihler, Atatürk'ün bağımsızlık ve ekonomik kalkınma ilkelerinden bir sapma olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Atatürk döneminde kurulan uçak motoru, traktör ve basma fabrikalarının, Menderes'in uyguladığı serbest piyasa yanlısı yaklaşımlar sonucunda kapatılması, ekonomik bağımsızlık ilkesine aykırı bir tutum olarak eleştirilmiştir. Menderes'in dış ilişkiler vizyonu çerçevesinde Türkiye, Birleşmiş Milletler kararlarına uygun olarak Kore'ye asker göndermiş, NATO'ya üye olmuş ve Batı Bloku ile yakın ilişkiler kurmuştur. Bu gelişmeler, Türkiye'nin Soğuk Savaş döneminde Batı ittifakında konumlanmasını sağlarken, aynı zamanda ülkenin dış ilişkilerde Amerika Birleşik Devletleri etkisine açık hale gelmesine neden olduğu yönünde eleştirilmiştir.

Karataş da benzer şekilde, Marshall Planı sürecinde Türkiye'nin ABD ile giderek artan ilişkilerinin kamuoyunda olumlu bir algı oluşturduğunu ve Amerikan ürünlerinin kullanımının modernlik göstergesi olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Bu kültürel etkiler, dönemin siyasetçileri üzerinde de etkili olmuş ve siyasi söylemlere yansımıştır. Ancak Marshall Yardımının doğurduğu ekonomik ve siyasal bağımlılık ilişkileri, zamanla Atatürk'ün "tam bağımsızlık" ilkesiyle çelişen bir tablo ortaya koymuştur. Bu doğrultuda, Çetiner de ABD ile

geliştirilen ilişkiler ve alınan ekonomik yardımların Türkiye’yi dışa bağımlı hale getirdiğini ve bunun da Atatürkçü düşünceyle bağdaşmadığını öne sürmektedir. Çetiner’e göre, Menderes’in bu uygulamaları, millî bağımsızlık ilkesine ters düşmekte ve Atatürkçülük açısından eleştirel değerlendirmelere açık hale gelmektedir.

Adnan Menderes’in Atatürkçülüğe yönelik tutumunu dengeli bir bakış açısıyla ele alan Karpat, DP’nin özellikle muhalefet yıllarındaki söylemlerine dikkat çekerek, Menderes’in milliyetçiliği parti programının temel dayanaklarından biri olarak benimsediğini ifade eder. Ancak bu benimseyiş, geçmişteki uygulamaların dışlayıcı etkilerine dönük eleştirilerle birlikte şekillenmiştir. Menderes’in “Ben Türküm” diyen herkesi, dinî ya da etnik ayrım gözetmeden Türk kabul edeceklerini ifade etmesi, Atatürk’ün yurttaşlık temelli, kapsayıcı milliyetçilik anlayışıyla belirli oranda örtüşmektedir. Buna karşın, Menderes iktidarında dinin kamusal alanda daha görünür hâle gelmesi ve millî kimliğin dini referanslarla bütünleştirilmesi, Atatürk’ün seküler temelli milliyetçilik anlayışından bir sapma olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle Menderes, Atatürk’ün milliyetçilik ilkesini olduğu gibi devam ettirmektense, dönemin toplumsal yapısına, siyasi gerekliliklere ve halkın isteği doğrultusunda uyarlayarak daha esnek bir yaklaşım geliştirmiştir.

Bu anlayışla uyumlu şekilde, Menderes yönetiminin NATO üyeliği, Marshall Planı’na katılımı ve ABD ile kurduğu yakın ilişkiler, Türkiye’yi Batı bloğuna açık biçimde entegre etmiş; bu da milliyetçilik ilkesini dış bağımlılık ilişkileri içinde yeniden tanımlamaya yol açmıştır. Küçük’ün vurguladığı üzere, bu dış yönelim, Atatürk’ün dış yönetiminde benimsediği denge anlayışıyla yapısal düzeyde örtüşmemekte; aksine bu ilkelerden sapmalar barındırmaktadır. Menderes’in dış siyaset pratiği çerçevesinde ortaya çıkan milliyetçilik anlayışı, Atatürk milliyetçiliğiyle fıkırsel ve uygulama açısından uyumsuz bir karakter sergilemektedir.

Adnan Menderes’in milliyetçilik yaklaşımı değerlendirildiğinde, Atatürk’ün milliyetçilik anlayışıyla belirgin farklılıklar taşıdığı görülmektedir. Atatürk’ün milliyetçiliği, seküler temelli, etnik köken ayrımı gözetmeksizin vatandaşlık esasına dayanan kapsayıcı bir yapıya sahipken, Menderes döneminde millî kimlik, dini referanslarla bütünleştirilmiş ve bu durum milliyetçilik ilkesinin seküler niteliğini zedelemiştir. Dinî değerlerin, özellikle siyasal alanda milliyetçilik söylemine entegre edilmesi, laiklik ilkesiyle birlikte Atatürk’ün modern, çağdaş ve eşitlik temelli ulus anlayışından sapma olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, Menderes’in milliyetçilik anlayışı Atatürkçü düşünceye paralel bir devamlılık değil, tersine,

dini kimliği ön plana çıkararak milliyetçilik ilkesinin içeriğini dönüştüren bir yaklaşım sergilemiştir. Dolayısıyla Menderes'in uygulamaları, Atatürk'ün milliyetçilik anlayışına karşıt bir yönelim izlediği şeklinde akademik literatürde değerlendirilmeye açıktır.

5.3. Halkçılık Düşüncesi

Atatürk'ün halkçılık anlayışı, Cumhuriyet rejiminin siyasal ve toplumsal temelini oluşturan ilkelerden biri olarak, toplumun tüm kesimlerini eşit kabul eden ve devletin yönetiminde halkın doğrudan iradesini esas alan bir düşünce sistemine dayanmaktadır. Atatürk, halkçılığı sınıfsız ve imtiyazsız bir toplum yapısının gereği olarak görmüş ve halkın hiçbir ayırım gözetilmeksizin devlet hizmetlerinden eşit biçimde faydalanmasını savunmuştur.

Halkçılık, aynı zamanda halkın refah düzeyinin artırılması ve bireylerin yaşam kalitesinin yükseltilmesi doğrultusunda atılan sosyal reformları da kapsamaktadır. Bu bağlamda, özellikle eğitim alanındaki dönüşümler halkçılık ilkesinin doğrudan yansımalarıdır. Köy Enstitüleri, halk evleri ve kırsal eğitim çalışmaları hem kültürel kalkınmayı hem de bireylerin aktif yurttaşlar olarak yetişmesini sağlamayı amaçlamıştır.

Adnan Menderes'in 1950-1954 dönemindeki iç ve dış siyasal uygulamaları, halkçılık ilkesine kısmi bir uyum göstermektedir. İç siyasette, Menderes hükümeti köylüye yönelik çalışmalarla halkçılığı yansıtmaya çalışmıştır. Köylüye kredi desteği sağlanması, tarım ürünlerinin fiyatlarının artırılması ve kırsal kalkınma projeleri gibi uygulamalar, halkın ekonomik durumunu iyileştirmeyi hedefleyen adımlardır. Ancak, 1950-1954 döneminde sosyal ve kültürel alanda halkçılık ilkesine ters düşen gelişmeler de yaşanmıştır. Özellikle Halkevleri ve diğer kültürel kurumların CHP'nin siyasal destek yapıları olarak değerlendirilmesi, bu kurumların işlevlerinin kısıtlanmasına ve halkın kültürel gelişimine yönelik devlet desteğinin zayıflamasına yol açmıştır; bu durum ise halkçılık ilkesinin kültürel eşitlik yönüyle çelişmiştir. Ayrıca, toplumdaki sınıfsal farkların giderilmesine yönelik somut adımların eksikliği, halkçılık ilkesinin sosyal eşitlik boyutunda bir zaaf oluşturmuştur.

1954-1960 dönemi, Adnan Menderes yönetiminde iç ve dış alanda kayda değer dönüşümlerin yaşandığı kritik bir süreç olarak öne çıkmaktadır. İç alanda, özellikle köylülere yönelik ekonomik desteklerin artırılması ve tarımsal kalkınma projelerinin yaygınlaştırılması önemli bir yer tutmuştur. Ancak bu olumlu gelişmelere rağmen, halkçılık ilkesinin temel hedeflerinden biri olan toplumsal eşitlik ve adalet sağlama yönünde belirgin bir sapma

gözlemlenmiştir. Menderes'in ekonomik uygulamaları büyük oranda özel sektörün ve sanayinin gelişimine odaklanmıştır; bu durum, kırsal kesimdeki özellikle köylü nüfusun sosyal refah seviyesini yeterince iyileştirememiştir. Buna karşılık, tarımsal ürün fiyatlarının artırılması ve köylülere yönelik diğer destek mekanizmalarının devreye alınması, halkçılığın ekonomik boyutuna katkı sağlamıştır. Aynı dönemde, Türkiye'de şehirleşme ve sanayileşme süreçleri hız kazanmış, ancak bu gelişmeler büyük şehirlerde gelir dağılımında derinleşen uçurumlara ve sosyal eşitsizliklere yol açmıştır. Kültürel alanda ise, Halkevleri gibi halkın kültürel gelişimine yönelik önemli kurumların işlevlerinin kısıtlanmasıyla birlikte eğitim ve kültür yatırımlarında bir gerileme yaşanmıştır. Bu durum, halkçılık ilkesinin kültürel eşitlik ve gelişim boyutlarıyla ne tam uyumlu ne de tamamen uyumsuz bir seyir izlemiştir; devletin kültürel destek misyonunda önemli bir değişim yaşandığını göstermektedir. Sonuç olarak, Menderes dönemi uygulamalarının halkçılık ilkesinin sosyal ve kültürel hedefleriyle belirli açılardan tutarlı olduğu, ancak diğer yönlerden farklılıklar içerdiği ifade edilebilir.

Adnan Menderes'in Atatürk'ün ilkelerine olan bağlılığı ve bu görüşü desteklediği görüşü, çeşitli akademik çalışmalarda ele alınmıştır. Güneş'in değerlendirmesine göre, Türk milletinin Atatürk inkılaplarını toplumsal düzenin temel ilkeleri olarak benimsediği ifade edilmektedir. Bu bağlamda Karacan, Adnan Menderes'in Atatürkçülüğe yaklaşımını, Atatürk ilke ve inkılaplarını reddetmek yerine, dönemin siyasal ve toplumsal koşullarına uygun şekilde uyarlamaya çalıştığı bir yaklaşım olarak değerlendirmektedir. Menderes'in, halkın Atatürk sevgisini göz ardı etmediği, aksine Atatürkçü söylemleri siyasi meşruiyetinin bir parçası olarak kullandığı ifade edilmiştir.

Benzer şekilde, Baytal'ın incelediği çalışmalarda, vergi sisteminde sosyal adaletin sağlanması ve toprak dağıtımının sürdürülmesi gibi ifadeler, devletin ekonomideki düzenleyici rolünü koruduğunu göstermektedir. Bu durum, Menderes'in ekonomi uygulamasının Atatürk'ün halkçı anlayışına dayalı bir çerçevede şekillendiğini ortaya koymaktadır. Aynı çerçevede Göktürk Çetinkaya da Menderes'in siyaset tarzını, sadece elit kesimlere hitap etmeyen, toplumun alt ve orta sınıflarına da ulaşmaya çalışan bir yaklaşım olarak ele almaktadır. Özellikle tek parti döneminde kendini dışlanmış hissedenden dindar, kırsal kesimden gelen ya da ekonomik olarak geri planda kalan gruplara yönelik çabalar, Atatürk'ün halkın yönetime katılması ve toplumda ayrıcalıklı sınıfların oluşmaması gerektiğini vurgulayan Halkçılık ilkesiyle örtüşmektedir. Menderes'in halkla doğrudan bağ kurma çabası, halkın

devletle olan mesafesini azaltma ve temsil gücünü artırma yönünde önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir.

Toptaş, Menderes'in halkın taleplerine duyarlı tutumlarıyla halkçılık ilkesine bağlı kaldığını savunmaktadır. Adnan Menderes'in halkçılık anlayışı, toplumun farklı kesimlerine seslenen kapsayıcı bir siyaset biçimiyle şekillenmiştir. Bu yönüyle Menderes, halkın taleplerine duyarlı bir lider profili çizmiş; halkla doğrudan temas kurarak halkçılık ilkesini daha katılımcı ve esnek bir çerçevede uygulamaya çalışmıştır.

Adnan Menderes'in halkçılık ilkesine aykırı kararlar aldığı yönündeki eleştiriler, özellikle DP'nin iktidarda olduğu dönemde devletin kurumsal yapısında meydana gelen değişimlerle ilişkilendirilmiştir. Karpat'ın değerlendirmesine göre, Menderes hükümeti ilk aşamada Atatürk'ün reformlarına bağlı kalacağına ve geçmişteki siyasi kutuplaşmaları yeniden alevlendirmeyeceğine dair bir söylem geliştirmiştir. Ancak zamanla bu söylemden uzaklaşarak, muhalefeti ve devletin temel kurumlarını hedef alan bir yönetim anlayışı benimsemiştir. Siyasi iktidarın yalnızca yürütme erkinde değil; ordu, yargı ve üniversiteler gibi kurumsal yapılarda da yoğunlaşması, halkın iradesine dayalı çoğulcu ve katılımcı yönetim anlayışıyla çelişmiştir. Bu durum, halkın yönetime aktif katılımını esas alan halkçılık ilkesiyle bağdaşmayan bir otoriterleşme sürecine işaret etmektedir. Kılıç'ın değerlendirmesine göre ise, Menderes'in din ve eğitim çalışmaları özellikle kırsal kesimlerin desteğini almak amacıyla şekillendirilmiş, bu grupların eğitim düzeyinin düşük olması, onların siyasal süreçte daha kolay yönlendirilmesine neden olmuştur. Bu durum, fırsat eşitliği ve sosyal adalet ilkesini temel alan halkçılıkla açıkça çelişmektedir.

Yücel'in analizine göre, Menderes'in yönetim uygulamaları, halkçılık ilkesinin özüne aykırı düşmekte ve bu durum özellikle döneme tanıklık eden yabancı gözlemcilerin raporlarında da açıkça görülmektedir. Adnan Menderes, entelektüel yönü zayıf, otoriter ve baskıcı eğilimleri olan, ifade ve düşünce özgürlüğü gibi temel demokratik değerlere mesafeli duran, dini ise siyasal meşruiyet aracı olarak kullanan bir lider olarak değerlendirildiğini belirtmektedir. Bu nitelikler, Atatürk'ün halkçılık ilkesinin temelini oluşturan demokratik katılım, ifade özgürlüğü ve laiklik gibi unsurlarla çelişmektedir. Menderes'in bu dönemde uyguladığı tutumlar, halkı yönetime etkin biçimde katmaktan ziyade, halkın dini duygularını siyasal amaçlarla kullanma yönünde şekillenmiştir. Bu durum, onun halkçılık ilkesine bağlı kalmadığını ve Atatürkçü düşünceden uzaklaştığını göstermektedir.

Gülen'e göre, dönemin tanıklarından olan eski bir milletvekilinin anlatımları, Adnan Menderes'in halkçılık ilkesinden uzaklaştığını ve bu ilkeyi yalnızca siyasal bir araç olarak kullandığını ortaya koymaktadır. Menderes hükümetinin inkılaplara yönelik yaklaşımını eleştiren Erim, hükümetin halk tarafından benimsenen reformları sürdürme; buna karşın benimsenmeyenleri ise zamanla terk etme yönündeki söylemini, Atatürk'ün ilkesine aykırı bir tutum olarak değerlendirmiştir. Bu değerlendirme, Menderes liderliğindeki DP kadrolarının

Atatürk inkılaplarına yeterince bağlı kalmadıkları yönündeki eleştirileri gündeme getirmektedir. Erim'in değerlendirmesi, Adnan Menderes'in halkçılık ilkesini özünden saparak yalnızca halk desteğini sağlamak amacıyla araçsallaştırdığını göstermektedir. Halkın onayını esas alan bu yaklaşım, halkçılığı bir yönetim ilkesi değil, politik meşruiyet aracı olarak kullanmak anlamına gelmiş; böylece Atatürk'ün halkçılık anlayışından uzaklaşmıştır.

Halkçılık ilkesine ne tam anlamıyla karşı çıkan ne de tamamen savunan Uzun, dönemin ekonomik ve sosyal teşviklerinin, maddi refah artışının, teknolojik yeniliklerin, makineleşmenin, ticaretin gelişiminin ve sosyal değişimin, halkın gözünde dini değerlere karşı bir meydan okuma olarak görülmediği, aksine halk ile İslam'ın ve modern yaşam arasında bir uzlaşmanın sağlandığı belirtilmektedir. Bu durum, Menderes'in halkçılık ilkesine olan yaklaşımının, toplumsal değişim ve modernleşme ile birlikte dinsel değerlere de bir saygı gösterdiğini ortaya koymaktadır. Menderes'in siyasetindeki bu eğilim, halkın dini hassasiyetlerine ve geleneksel yaşam biçimlerine hitap ederken, aynı zamanda ekonomik kalkınmayı ve toplumsal refahı artırmaya yönelik uygulamaları desteklemesiyle dikkat çeker. Ancak, bu yaklaşım, halkçılık ilkesinin evrensel eşitlik ve laiklik anlayışından sapma olarak değerlendirilebilir. Zira Menderes'in, modernleşme sürecini dini değerlerle uzlaştırmaya yönelik tutumları, Atatürk'ün halkçılık ilkesinin bir parçası olan seküler ve laik toplumsal yapıyı zayıflatma riski taşıyan bir yönelim olarak yorumlanabilir. Bu bağlamda, Menderes'in halkçılık ilkesine değerlendirmeye dayalı bir duruş sergileyerek, toplumsal refahı sağlamakla birlikte laiklik ilkesi ile dini değerler arasında denge kurmaya çalıştığı, ancak bu çabanın Atatürk'ün halkçılık ilkesinin modern yorumuna tam olarak uyum sağlamadığı ileri sürülebilir.

Yılmaz'ın çalışmasında belirtildiği üzere, Adnan Menderes'in halkçılık anlayışı, ideolojik zeminde halkçı ilkeleri benimsemiş olmakla birlikte, uygulamada siyasal katılımı daraltan ve halkı karar alma süreçlerinden nispeten dışlayan bir yapıyı ortaya koymuştur. Bu bağlamda, Menderes'in merkezîyetçi yönetim modeli, halkın taleplerine açık görünmesine karşın, demokratik katılım açısından sınırlamalar içermiştir. Dolayısıyla, Menderes'in halkçılık

anlayışı ile Atatürk'ün halkçılık ilkesi arasında tam bir uyum sağlanmadığı; özellikle katılım, eşitlik ve halkın yönetime etkin dâhil edilmesi bağlamlarında farklılaşmalar gözlemlendiği ifade edilebilir.

Bu doğrultuda, Adnan Menderes'in halkçılık anlayışı, genel olarak halkın alt ve orta sınıflarına yönelik bir siyaset tarzını benimsemiştir. Özellikle kırsal kesimden gelen ve eğitim düzeyi düşük olan gruplara hitap etmesi, onun halkçılık ilkesine yakın bir yaklaşım sergilediğini göstermektedir. Ancak, Menderes'in halkçılık anlayışı, Atatürk'ün halkçılık ilkesinin ideolojik boyutlarına tam anlamıyla sadık kalmamıştır.

Sonuç olarak, Adnan Menderes'in halkçılık anlayışı, Atatürk'ün halkçılıkla tam uyumlu olmamakla birlikte, bu ilkeyi dönemin toplumsal ve siyasal koşullarına göre yorumlamaya çalışmıştır. Halkçılık uygulamalarındaki esneklik ve halkla kurduğu doğrudan bağ, Menderes'in halkçılığa yaklaşımının dengeli bir tutum sergilediğini, yani ideolojik bir bağlılıktan ziyade toplumsal ve siyasal hedeflere odaklanan bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Bu bağlamda, Menderes'in halkçılık anlayışı, ideolojik bir tutum olmaktan çok, dönemin ihtiyaçlarına ve siyasi koşullarına göre şekillenen bir yaklaşımdır.

5.4. Laiklik Anlayışı

Atatürk'ün laiklik anlayışı, dinin ve dini kuralların toplum ve devlet hayatının çeşitli alanlarında, siyasetten hukuka, eğitimden ekonomiye kadar etkisinin ortadan kaldırılmasını hedeflemiştir. Bu yaklaşım, Batı medeniyetinin temel ilkelerinden olan özgür düşünce, akıl, bilim ve bireysel hakların Türkiye'de de benimsenmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Laiklik, bireylerin din ve inanç özgürlüğünü güvence altına alırken, devletin tüm vatandaşlarına eşit mesafede durmasını sağlar. Atatürk, laiklik ilkesini dinin kendisine karşı değil, dinin istismarına karşı bir duruş olarak ifade etmiştir. Bu anlayış, dinin toplumsal ilerlemeye engel olmadan, toplumun gelişmesine katkı sunmasını amaçlamaktadır. Atatürk'ün laiklik anlayışı, dini, kendi çıkarları doğrultusunda kullananların elinden alarak, bireylerin özgürce bilinçlenebilmesini sağlamak için geliştirilmiştir. Bu şekilde, devletin dini dayatma ya da yönlendirmelerde bulunmaması gerektiği görüşü benimsenmiştir.

Laiklik ilkesi, Türkiye'nin siyasi ve toplumsal dönüşüm süreçlerinde önemli bir tartışma konusu olarak akademik literatürde geniş yer bulmuş ve farklı perspektiflerden kapsamlı incelemelere konu olmuştur.

Adnan Menderes dönemi, Türkiye’de laiklik anlayışının hem pekiştirildiği hem de zayıflatıldığı bir süreç olmuştur. Menderes’in hükümetinin ilk yıllarında, laiklik ilkesine olan bağlılık bazen sorgulanmış, bazen de bu ilkenin sınırları esnetilmiştir. 1950 seçimleri sonrasında halkın dini duygularına hitap eden bir söylem geliştiren Menderes, özellikle kırsal kesimde güçlü bir destek bulmuş ve dini unsurları entegre etmiştir. 1950’de Arapça ezanın serbest bırakılması, Atatürk’ün 1932’deki Türkçe ezan reformuna ters düşen bir adım olmuş ve laiklik ilkesinin zayıflaması olarak görülmüştür. Ayrıca, dini eğitim veren imam hatip okullarının sayısının artırılması, devletin dini eğitime verdiği desteği ve laik eğitim sisteminin zayıflamasını ortaya koymuştur. Menderes hükümetinin, dini muhafazakâr kesimlerden destek alabilmek amacıyla dini hareketlere sağladığı güç, şeriatçı ve irticai grupların etkisini arttırmış ve laiklik ilkesine olan bağlılık sorgulanır hale gelmiştir. Dini bayramların ve etkinliklerin daha fazla kutlanması ve dini simgelerin toplumsal hayatta daha görünür hale gelmesi, laiklik ile din arasındaki sınırları belirsizleştirmiştir. Tüm bunlar, Menderes’in laiklik ile din arasında bir denge kurma çabalarının tam anlamıyla başarılı olamadığını ve bu dönemde laiklik anlayışının toplumsal düzeyde karmaşık bir hal aldığını göstermektedir.

Menderes'in Atatürkçülük anlayışında laiklik ilkesini savunduğunu öne süren çalışmalar da bulunmaktadır. Demir'in çalışmasında, Menderes'in laiklik anlayışının Atatürk'ün çizdiği sınırlar içinde şekillendiğini savunmaktadır. Laikliğe verdiği önemin arttığı bir dönemde, İstanbul Üniversitesi'nde gençlere Atatürk ilke ve inkılaplarının korunacağına dair güvence vermiştir. Menderes, Atatürk'ün söylemlerine sıkça atıfta bulunarak Cumhuriyet ve özgürlüklerin önemini vurgulamıştır. Bu açıklamalar, Menderes'in Atatürkçülüğe olan bağlılığının ve inkılapları benimseme çabasının bir göstergesidir.

Bu doğrultuda Bozdağ, Celal Bayar’ın, Adnan Menderes’in laiklik ve Atatürkçülük anlayışını değerlendirirken, Menderes’in hem dinine bağlı bir Müslüman hem de Atatürk’ün siyaset anlayışını benimsemiş bir lider olduğunu vurguladığını belirtmiştik. Bayar, bu iki kimliğin birbirini dışlamadığını, aksine İslam’ın değerleriyle yaşamının ve Batı uygarlığının kazanımlarını kabul etmenin mümkün olduğunu savunmuştur. Menderes’in laiklik anlayışının aslında dini değerlerle çatışmaya girmeyen, aksine bu değerlerin kamusal alandaki yerini koruyarak, Batılılaşma sürecinin sürdürülebileceği bir yaklaşım olduğunu gösteriyor. Menderes, laiklik ilkesini yalnızca dinin devlet işlerine müdahalesinin engellenmesi olarak değil, aynı zamanda dinin toplumsal yaşamda denetimsiz biçimde etkili olmasını önleyen bir düzenleyici mekanizma olarak değerlendirmiştir.

Taşıyürek, Menderes'in laiklik ilkesine karşı olmadığına ve Cumhuriyet'in laik yapısını korumak için çeşitli adımlar attığına dikkat çekmiştir. Hükümet, 1951'de Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkararak ve Ticani tarikatının faaliyetlerini durdurarak dini unsurların siyasal alandaki etkisini sınırlamıştır. 1953'teki Malatya Olayı sonrası ise İslamcı basına kısıtlamalar getirilmiş ve MP kapatılmıştır. Bu önlemler, Menderes'in laiklik anlayışını koruma çabalarının bir parçası olarak görülmüştür.

Aynı şekilde, farklı bir perspektiften Toptaş, Adnan Menderes'nin Atatürkçülüğü farklı bir şekilde yorumladığını ve laiklik anlayışında, CHP'nin katı yaklaşımından farklı olarak vicdan hürriyetini temel alan daha esnek bir tutum benimsediğini ifade etmektedir. Bu tutum, DP'nin zaman zaman çelişkili tavırlar sergilemesine neden olsa da Atatürkçülüğün halkçılık ve özgürlükçü yönüyle uyumludur. Menderes'in laiklik anlayışı, Atatürkçülüğün mutlak yorumundan sapma değil, dönemin koşullarına uygun bir yeniden yorumlama olarak değerlendirilebilir. Menderes, laikliği koruma çabalarını, toplumun farklı kesimlerinin taleplerine uyacak şekilde şekillendirmiştir.

Albayrak, Adnan Menderes'in, laiklik ilkesini bireysel özgürlükler ve vicdan hürriyeti çerçevesinde ele almıştır. İmam-Hatip okullarının yaygınlaşması, din derslerinin isteğe bağlı hale getirilmesi ve İlahiyat Fakültesi'nin yeniden açılması gibi adımlar, Menderes'in laikliği, toplumsal talepleri göz önünde bulundurarak uygulama biçimini yansıtır. Bu uygulamalar, Atatürkçülüğün daha sert bir yorumuna karşı bir farklılık oluşturmuş ve dönemin sosyal ve kültürel gereksinimlerine daha uygun, daha esnek ve halkın taleplerine cevap veren bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Menderes'in laiklik anlayışı, toplumsal uyumu sağlamak amacıyla Atatürkçülüğün temel ilkelerine sadık kalınarak yeniden yorumlanmıştır.

Bu alandaki incelemelerden birine göre, Şur, Menderes'in çeşitli konuşmalarında ve DP'nin parti programlarında ortaya konan laiklik tanımlamaları ile uygulamalardaki pratiği arasında belirgin bir çelişki bulunmaktadır. DP hükümetinin laiklik karşıtı söylemleri ve uygulamaları, kısa sürede rejim karşıtı hareketlerin yükselmesine neden olmuştur. Bu tür yaklaşımların etkisiyle, Atatürk büstlerine yönelik saldırılar başlamış, eğitim sisteminde çağdaşlık yerine geleneksel ve geri dönük yaklaşımlar benimsenmiş, din ile siyaset arasındaki ilişki güçlenmiştir. Ayrıca, laiklik anlayışına yönelik yapılan politik açıklamalar ve uygulamalar, toplumun birlik ve beraberliğini sağlamaktan çok, siyasi bir dilin kullanılmasına ve toplumsal kutuplaşmanın artmasına yol açmıştır. Menderes'in laiklik ilkesine karşıt

yaklaşımı, toplumsal ve siyasal huzursuzluğu derinleştirmiş, devletin laik karakterini tehdit eder hale gelmiştir.

Aynı perspektiften Özçelik, Arapça ezanın serbest bırakılması, laiklik üzerine tartışmaları körüklemiş, bazı milletvekillerinin dini taleplerine karşı iktidarın daha hoşgörülü bir yaklaşım sergilemesi, dini unsurların toplumsal alanda daha fazla görünür olmasına neden olmuştur. Bu dönemde, Atatürk heykellerine yönelik saldırılar ve tarikatların güç kazanmaya başlaması, laik kesimin tepkisini çekmiştir. 1950-1960 yılları, Atatürk devrimlerine karşı çıkan faaliyetlerin artış gösterdiği, laiklik ve modernleşme uygulamalarında ödün verildiği bir dönem olmuştur. Menderes'in Atatürkçülüğe yaklaşımı, ilke ve inkılapları devam ettiren bir tutumdan ziyade, siyasi şartlara uyum sağlama ve inkılapların bazı yönlerine karşı mesafeli bir yaklaşım benimseme şeklinde değerlendirilmiştir. Bu, Menderes'in laiklik ilkesine yönelik eleştirilerinin ve uygulamalarının, Atatürkçülüğün geleneksel yorumundan sapma gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Tıpkı bunun gibi Arpacı ve Bulut, Adnan Menderes'in laiklik anlayışını, Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki sert ve katı modernleşme yaklaşımlarından farklı bir yönelim sergilediğini ifade etmiştir. Menderes, laikliği, sadece devletin dini etkilerden arındırılmasını değil, aynı zamanda toplumda dini inançların daha serbest bir şekilde ifade bulmasını öngören bir yaklaşım olarak ele almıştır. Bu dönem, dinin toplumsal hayattaki rolünün arttığı ve dini sembollerin kamusal alanda daha fazla yer bulduğu bir süreç olmuştur. Menderes Hükümeti, inkılapları “millele mal olmuş” ve “olmayan” olarak ayırarak, bu ayrımcı tutumun kurumsal bir boyut kazandığını ortaya koymuştur. Menderes, halkın dini taleplerini göz önünde bulundurarak, devletin bu taleplerle uyumlu bir şekilde yönelim geliştirmeyi hedeflemiştir. Bu tutum, halkın tek parti dönemindeki sert modernleşme sürecine karşı geliştirdiği tepkinin bir sonucu olarak değerlendirilebilir. Sanayileşmenin sınırlı olduğu ve toplumsal yapının henüz çoğulcu bir karakter kazanmadığı bir ortamda, din bir aidiyet aracı haline gelmiş ve toplumun devletle olan mesafesi giderek artmıştır. Menderes'in laiklik anlayışı, bu toplumsal değişimi göz ardı etmeyen, fakat aynı zamanda Atatürk'ün laiklik ilkesinin katı yorumundan saparak, halkın taleplerine daha esnek bir şekilde yanıt veren bir tutum olmuştur. Ancak bu yaklaşım, Atatürk inkılaplarıyla örtüşmeyen bir duruş olarak yorumlanmış ve laiklik anlayışının çelişkili bir biçimde uygulandığına dair eleştiriler ortaya çıkmıştır.

Atayakul'un incelemesinde belirtildiği üzere, Adnan Menderes'in laiklik anlayışı, Atatürk'ün laiklik ilkesiyle tam bir uyum sergilemekten ziyade, daha esnek ve toplumsal

taleplere yanıt verme odaklı bir karakter taşımıştır. Menderes, inkılapların "millete mal olmuş" ve "mal olmamış" olarak ayrılması yoluyla, laiklik uygulamalarında bazı geri adımlar atarak dini unsurlara daha geniş alan tanımıştır. Bu durum, Atatürk'ün laiklik anlayışında vurgulanan devletin dine tarafsız ve mesafeli duruşu ile kıyaslandığında, önemli bir sapma olarak değerlendirilebilir. Öte yandan, Menderes'in yaklaşımı, dönemin sosyo-politik dinamikleri ışığında, laiklik ve dini değerler arasında yeni bir denge arayışının ifadesi olarak da yorumlanabilir. Dolayısıyla, Menderes'in laiklik pratiği, Atatürk'ün laiklik ilkesiyle ne tam uyumlu ne de tamamen uyumsuz; daha çok, dönemin gereksinimleri doğrultusunda şekillenen pragmatik ve kısmen yeniden yorumlanan bir anlayış olarak ortaya çıkmaktadır.

Benzer fikirleri ifade eden Konca, Adnan Menderes'in laiklik anlayışı, özellikle dini özgürlüklerin genişletilmesi yönündeki söylemleri ve uygulamalarıyla dikkat çekmiştir. Bu yaklaşım, bir yandan vicdan hürriyetine dayalı bir özgürlük vurgusu yaparken, diğer yandan bazı çevrelerce dini değerlerin siyasete alet edilmesi olarak değerlendirilmiştir. Menderes'in dönemsal açıklamaları, özellikle muhalefet tarafından Atatürk'ün liderliğine ve devrim anlayışına ters düşen ifadeler olarak yorumlanmıştır. Uygulamalarda ise, laiklik ilkesinin esnetildiği ve hatta bazı durumlarda Cumhuriyetin kurucu ilkeleriyle çelişen uygulamaların gündeme geldiği öne sürülmüştür. Bu dönemde, toplumsal bütünlüğün zayıfladığı, din temelli ayrımcılığın arttığı ve siyasal kutuplaşmanın derinleştiği gözlemlenmiştir. Menderes'in bu laiklik anlayışı, Atatürkçülüğün esaslarıyla uyumsuz bir biçimde halkın dinî taleplerine daha fazla alan tanınması yönünde şekillenmiş, bu da 27 Mayıs askeri müdahalesine giden süreçte tartışmalı bir mesele olmuştur.

Jean Paul Garnier ve Henry Spitzmuller'in kaleme aldığı düşünce ve analizler doğrultusunda, Yücel'in çalışmasında yer alan Fransız büyükelçilerinin raporları, Adnan Menderes'in iç siyasetteki adımlarının Atatürkçülük ile olan ilişkisi bağlamında önemli bir perspektif sunmaktadır. Raporlara göre, Menderes'in din ve eğitim alanındaki yaklaşımlarını, özellikle eğitim seviyesi düşük, kırsal kesimdeki halktan siyasi destek sağlama amacına yönelik olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, Garnier ve Spitzmuller, Menderes'in bu tutumlarının, Atatürk'ün başlattığı modernleşme hareketine karşıt bir duruş sergileyerek, Cumhuriyetin laik temellerini tehdit ettiğini vurgulamışlardır. Menderes'in laiklik anlayışının, Atatürk'ün devrimci vizyonuyla uyumsuz olduğu, dini öğelerin toplumsal ve siyasal yaşamdaki etkisini artırdığı belirtilmiştir. Bu yorumlar, Menderes'in Atatürkçülükle olan bağının zayıfladığını ve onun siyasi yönelimlerinin, laiklik ilkesine mesafeli bir yaklaşım sergilediğini ortaya koymaktadır.

Şerif Mardin'in tespitlerine göre, 1950'de çok partili hayata geçişle birlikte laiklik, Türkiye'deki toplumsal kesimler tarafından daha fazla sorgulanmaya başlanmıştır. DP, laikliği anayasal çerçevede muhafaza etmeye devam etmiş olmakla birlikte, uygulamaya koyduğu bazı düzenlemeler, laiklik ilkesinin zeminini aşındırdığı yönünde eleştirilere konu olmuştur. Menderes, dini sembol ve söylemleri benimseyerek halkın dini hassasiyetlerine hitap etmiş, ancak laik çevreler bunu anayasal düzene tehdit olarak görmüştür. Bu durum, 1960'taki askeri müdahalenin gerekçelerini güçlendirmiştir. 1960 askerî müdahale aktörleri Cumhuriyetin kurucu ilkelerine dönüşü savunmuştur. Menderes'in laiklik anlayışı, anayasal düzeyde ilkeyi koruma amacını güderken, pratikte daha esnek bir yaklaşım benimseyerek Atatürk'ün ilkelerinden sapmıştır. Bu, onun laiklik ilkesini siyasi çıkarlarla harmanlayarak dönemin sosyal koşullarına uyum sağlamaya çalıştığını gösterir.

Laiklik anlayışına dair yapılan bazı değerlendirmelerde, Menderes'in bu ilkeye yaklaşımının tamamen karşıt değil, daha çok dönemin toplumsal koşullarına uygun şekilde şekillenen, görece objektif bir tutum olduğu öne sürülmektedir. Daver'e göre, Adnan Menderes ve DP yönetimi, laik cumhuriyetin temel ilkelerini doğrudan zedelemeyi amaçlamamış, dini canlanmayı ise toplumsal bir ihtiyaç olarak değerlendirmiştir. Menderes'in laiklik anlayışı, devletin din karşısında uyarlanabilir bir konumda kalmasını esas almıştır. Bu doğrultuda dinin kamusal alandaki görünürlüğünü artıran bazı uygulamalar, dini değerlerin toplumsal yaşamla uyumlu biçimde var olabileceği anlayışıyla açıklanmıştır. Dönemin ekonomik ve sosyal dönüşümleriyle birlikte, dinin modernleşme süreciyle çelişmediği; aksine, bireylerin değer dünyasıyla bütünleşebildiği bir çerçeve içinde ele alındığı görülmektedir. Bu yaklaşım, laikliğe karşı bir tutumdan ziyade, dönemin toplumsal yapısına uygun, daha kapsayıcı ve esnek bir yorum olarak değerlendirilebilir.

Yıldız'ın değerlendirmelerine göre, Adnan Menderes, laiklik ilkesine yaklaşımında, Atatürk'ün belirlediği çizgiden saparak daha esnek ve toplumsal koşullara uygun bir yorum geliştirmiştir. Özellikle Türkçe ezan tartışmasında, vicdan özgürlüğünü vurgulamış ve laikliği, din ve vicdan özgürlüğünü güvence altına alacak şekilde savunmuştur. DP'nin iktidarda kalabilmek için dini unsurları kullanması ve okullarda din derslerini zorunlu hale getirmesi, Menderes'in laiklik ilkesine yönelik esnek bir tutum sergilediğini göstermektedir. Bu tutum, Menderes'in laiklik anlayışını, belirli toplumsal talepleri dikkate alarak şekillendiren, daha liberal bir yaklaşım olarak ortaya koymaktadır. Menderes'in laikliği savunma biçimi, tam anlamıyla katı bir laiklikten sapmayı ve toplumsal koşullara uygun bir denge kurmayı

amaçlayan bir duruş sergilemiştir. Bu da onun laiklik anlayışını hem dinî hassasiyetleri gözetmeye çalışan hem de temel laiklik ilkelerinden sapmayan dengeli bir yaklaşım olarak tanımlamaya olanak tanımaktadır.

Taşdöven'in ele alınan çalışmasında, Menderes döneminde okullarda din derslerinin eklenmesi, laiklik anlayışının toplumsal algısını önemli ölçüde etkilemiş ve bu durum geniş bir tartışma ortamı yaratmıştır. Bazı çevreler, bu uygulamanın Atatürk'ün devrimlerinin temel ilkeleriyle çeliştiğini ve laiklik ilkesinden sapma anlamına geldiğini savunmuştur. Buna karşın, diğerleri dinin doğru bir şekilde öğretilmesi ve din adamı yetiştirilmesinin toplum açısından gerekli olduğunu ileri sürerek, bu adımı olumlu değerlendirmiştir. Menderes'in laiklik anlayışı, bir yandan halkın taleplerine karşı duyarlı bir tutum olarak değerlendirilirken, diğer yandan devrimlerin temel unsurlarından sapıldığı ve laiklik ilkesinin zayıflatıldığı yönündeki eleştirilerin odağında yer almıştır. Bu bağlamda, Menderes'in uygulamaları, farklı perspektifler ve ideolojik yaklaşımlar doğrultusunda çelişkili değerlendirmelere tabi tutulmuştur.

Yıldız'ın analizine göre, Adnan Menderes'in Atatürk inkılaplarına yönelik yaklaşımının özgün bir uyum biçimi sergilediği tespit edilmiştir. Menderes, Atatürk'ün mirasını koruma adına Anıtkabir'in yapılması ve Atatürk'ü koruma kanununun çıkarılması gibi önemli adımlar atmıştır. Bu adımlar, Menderes'in özellikle oy kaygısıyla laiklik ilkesine yönelik daha liberal yaklaşımlar izlemesine neden olmuştur. Ancak bu yaklaşım, ordu ve Atatürkçülüğün savunucusu olan bazı çevreler tarafından, laiklik ilkesinde taviz verme olarak algılanmış ve hatta bu algı, İsmet İnönü'nün ordu üzerindeki etkisiyle pekişmiştir. Yıldız, bu gelişmeleri değerlendirerek, Menderes'in Atatürkçülük anlayışının, önemli ölçüde nesnel ve siyasi kaygılar doğrultusunda şekillenen bir çizgide ilerlediği vurgulanmaktadır. Bu durum, Menderes'in Atatürkçülüğe tamamen sadık kalmakla birlikte, siyasi gerçeklikler doğrultusunda pragmatik bir yaklaşım sergilediğini ortaya koymaktadır.

Pars'ın incelemesinde, Menderes'in dini özgürlükleri genişleten uygulamaları, Atatürk'ün laiklik ilkesinden belirgin bir sapma olarak görülmektedir. Türkçe ezan yasağının kaldırılması ve din eğitimine verilen destekler, laiklik anlayışının sınırlarını zorlayan adımlar olmuştur. Ayrıca, muhalefet ve basın üzerindeki kısıtlamalar, Menderes'in Atatürk ilke ve inkılaplarına karşı seçici ve tutarsız bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir. Bu durum, Menderes'in laiklik anlayışının, Atatürk'ün laiklik vizyonu ile uyumlu olmaktan ziyade, zaman zaman karşıt bir tutum sergilediğini ortaya koymaktadır.

Türköz, Adnan Menderes'in laiklik ilkesine yönelik tutumunun, Cumhuriyet'in kurucu laiklik anlayışıyla belirgin şekilde karşıt bir yönelim taşıdığını ifade etmektedir. Menderes'in ezan dilinde değişiklik, dinî yayınların artışı ve dini eğitimdeki düzenlemeleri, Atatürk'ün laiklik ilkesindeki devletin din karşısındaki tarafsız ve seküler duruşuyla açık bir şekilde çelişmektedir. Bu uygulamalar, laiklik anlayışında belirgin bir sapma olarak, devletin din üzerindeki kontrolünü gevşetmiş ve dinin kamusal alandaki etkisini artırmıştır. Dolayısıyla, Menderes'in laiklik yaklaşımı, Atatürk'ün laiklik modeline karşıt, daha din odaklı ve toplumun dini taleplerine cevap veren bir yönelim sergilemiştir.

Şahin, Adnan Menderes'in laiklik ilkesine yönelik tutumunu, Atatürk'ün laiklik anlayışıyla benzerlik taşımayan ve temel ilkelerden sapma gösteren bir anlayış olarak değerlendirmektedir. Adnan Menderes'in laiklik anlayışı, Atatürk'ün laiklik ilkesinden temel olarak ayrılmıştır. Dinî unsurların siyasi araç olarak kullanılması ve laiklikteki esneklik,

Menderes döneminde laikliğin pragmatik ve gevşek yorumlandığını göstermektedir. Bu durum, Atatürk'ün devletin din karşısındaki tarafsızlığını savunan laiklik anlayışıyla açıkça çelişmektedir.

Oral ve Kaya'nın çalışmasında, Adnan Menderes'in uygulamalarının analizinde Atatürk'ün laiklik ilkesine zıt bir yönelim sergilediği belirtilmektedir. Dini unsurların kamusal alanda artan etkisi ve din eğitime verilen öncelik, laiklik anlayışındaki temel ayrışmayı göstermektedir. Bu yaklaşım, Cumhuriyet'in kurucu değerleriyle uyumsuzluk yaratmıştır.

Adnan Menderes'in laiklik anlayışı, Atatürkçülüğün temel ilkelerinden olan laiklik ilkesini anayasal düzeyde korumaya çalışırken, pratikte daha esnek bir tutum sergilemiştir. Dini taleplere duyarlı bir yaklaşım benimsemesi, laiklik ilkesinin sınırlarını zorlayan uygulamalara yol açmış, bu durum bazı çevrelerce Atatürkçü düşünceye ters bir yaklaşım olarak eleştirilmiştir. Menderes'in laiklik konusundaki esnekliği, dönemin toplumsal ve siyasal koşullarına yanıt verme amacı taşırken, Atatürkçülükle tam bir uyum içinde değerlendirilmektense, halkçı bir yorum olarak şekillenmiştir. Bu da onun Atatürkçü düşüncesinin, koşullara göre evrilen dinamik bir anlayış olduğunu göstermektedir.

5.5. Devletçilik Düşüncesi

Atatürk'ün devletçilik düşüncesi, ekonomik kalkınma, bağımsızlık ve toplumsal eşitlik hedefleri doğrultusunda şekillenmiştir. Devletçilik ilkesi, devletin ekonomide düzenleyici ve denetleyici bir rol üstlenmesi gerektiğini savunur. Atatürk, ekonomik kalkınmanın yalnızca özel sektörün çabalarıyla değil, aynı zamanda devlet etkinliğinin desteklenmesi gerektiğine inanmıştır. Kamu yatırımları ve sanayileşme planları vasıtasıyla ekonomik bağımsızlığın tesis edilmesi hedefi, devletçilik ilkesinin temel bileşenlerinden biri olarak kabul edilmiştir.

1950-1954 yılları arasını konu alan incelemelere bakıldığında, Menderes'in yönetim yılları, ekonomik alanda özel girişimciliği önceleyen bir yaklaşımı benimsemiştir. Özellikle savaş sonrası dönemin getirdiği kalkınma arzusu ve ABD'den alınan yardımlar, bu dönemde devletin doğrudan ekonomik kontrol mekanizmalarını azaltmaya yönelik çalışmaları gündeme getirmiştir. Ancak bu süreçte, devletin ekonomide tamamen geri çekildiği değil; aksine bazı sektörlerde yönlendirici ve destekleyici bir rol üstlendiği görülmektedir.

Adnan Menderes özel sektörün önünü açmaya yönelik düzenlemeler yaparak vergi teşvikleri sunmuş, ithalat rejimini esnetmiş ve yerli girişimciliği desteklemiştir. Ancak aynı zamanda devletin düzenleyici ve denetleyici rolü korunmuş, fiyat kontrolleri ve bazı temel ürünlerde devlet alım garantisi gibi mekanizmalar da işlemeye devam etmiştir.

1954-1960 dönemlerini kapsayan çalışmalarda, ilk döneme kıyasla daha belirgin ekonomik sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır. Hızla artan dış borçlar, döviz darboğazı ve enflasyonist baskılar nedeniyle ekonomideki liberalleşme eğilimleri sınırlarına ulaşmış; bu durum, hükümetin ekonomik yönetimde daha müdahaleci tedbirler almasına yol açmıştır. Bu gelişmeler, devletin ekonomideki rolünü yeniden gözden geçirdiğini ve devletçilik ilkesine dolaylı olarak dönüş sinyalleri verdiğini göstermektedir. Bu dönemde yaşanan ekonomik daralma, devletin ekonomik hayatta artan düzeyde müdahil olmasını zorunlu kılmıştır. Özellikle 1958 yılında yaşanan döviz krizi ve ödeme dengesi sorunları, dış yardımlara olan bağımlılığı daha görünür hâle getirmiştir. Bununla birlikte, artan dış borçlar ve ithalata dayalı büyüme modeli, ekonomik bağımsızlık ilkesini zayıflatmıştır.

Adnan Menderes'in ekonomik yaklaşımında devlete geniş idari yetkiler tanınması ve kamu yatırımlarına öncelik vermesi, yüzeysel olarak Atatürk'ün Cumhuriyetin ilk yıllarında benimsediği devletçilik ilkesine benzerlik göstermektedir. Ancak bu yaklaşım, ekonomik

bağımsızlık ve sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden sapmalara yol açmış; kısa vadeli büyüme hedefleri, uzun vadeli ekonomik istikrar ve yapısal dönüşümün önünde engel teşkil etmiştir. Bu bağlamda, Menderes'in ekonomi alanındaki uygulamaları Atatürk ilkeleriyle tam uyum göstermemiş; dışa bağımlılık artmış ve kısa vadeli büyüme odakları uzun vadede ekonomik dengesizliklere neden olmuştur.

Bazı akademik değerlendirmeler ise, Menderes döneminde benimsenen ekonomik uygulamaların Atatürk'ün devletçilik ilkesinden önemli ölçüde sapma içerdiğini belirtmektedir. Bu görüşlere göre, Menderes'in özel sektöre verdiği öncelik, devletin ekonomideki yönlendirici ve denetleyici rolünü zayıflatmıştır.

Şur'un tespitlerine göre, Adnan Menderes'in ekonomi stratejileri, Atatürk'ün devletçilik ilkelerinden saparak farklı bir ekonomik model izlemektedir. İlk yıllarda serbest piyasa ekonomisine yönelmesi, kısa vadeli ekonomik canlanma sağlasa da uzun vadede sürdürülebilir kalkınma için gerekli yapısal reformlar yapılmamıştır. Menderes'in öncelik verdiği popülist yatırımlar ve üretim odaklı büyüme stratejisinin eksikliği, ekonomik istikrarsızlığa yol açmıştır. Bu durum, Menderes'in devletçilik anlayışını savunmadığını ve daha çok piyasa odaklı bir ekonomi modelini tercih ettiğini göstermektedir.

Benzer şekilde, Aslaner'in değerlendirmesine göre, Menderes döneminde uygulanan ekonomiye ilişkin uygulamaları, devletin ekonomideki doğrudan girişim rolünü azaltarak daha serbest piyasa odaklı bir yaklaşıma yönelmiştir. Bu tercih, kalkınmayı hızlandırma amacıyla dış yardımlara ve özel sektöre dayalı bir büyüme modeli geliştirilmesine yol açmıştır. Ancak bu süreçte, devletçilik ilkesinin temelinde yer alan kamusal denetim ve yönlendirme işlevi geri planda kalmış; bu da Menderes'in devletçilik ilkesine mesafeli bir tutum sergilediği şeklinde yorumlanmasına neden olmuştur.

Arslan'a dayanan bir görüşe göre, 1950'lerin başındaki kısa süreli ekonomik iyileşme, on yılın ikinci yarısında ekonomik krizler ve toplumsal huzursuzluklarla yer değiştirmiştir. Menderes'in bu dönemdeki tedbirleri, Atatürk'ün ilke ve inkılaplarıyla uyumsuz bir siyasal eğilim sergilemiştir. Devletin ekonomide düzenleyici işlevini azaltarak serbest piyasa ekonomisine yönelmesi, Adnan Menderes'in devletçilik anlayışını savunmadığını ve Atatürk'ün benimsediği devletçilik ilkesine aykırı hareket ettiğini ortaya koymaktadır.

Özgedik'in yaptığı çalışmada, Adnan Menderes'in dış ilişkileri ve ekonomik tercihleri, Atatürkçülük anlayışıyla sıkça mukayese edilmiş ve özellikle ABD'ye bağımlı bir dış siyaset izlediği yönünde eleştiriler yöneltmiştir. Bu eleştiriler, Menderes'in Atatürk'ün ekonomik bağımsızlık ve kalkınma ilkelerinden uzaklaştığı şeklinde değerlendirilmiştir. Atatürk döneminde kurulan uçak motoru, traktör ve basma fabrikaları gibi stratejik tesisler, Menderes döneminde benimsenen liberal ekonomik yaklaşımlar neticesinde kapatılmış; bu durum ise ekonomik bağımsızlık ilkesine aykırı bir tutum olarak değerlendirilmiştir.

Bir başka deyişle Karataş'ın ifadesine bakılınca, Marshall Planı çerçevesinde Türkiye'nin ABD ile yakınlaşması, kamuoyunda olumlu bir algı yaratmış ve Amerikan ürünlerinin kullanımı, modernlik ve ayrıcalık göstergesi olarak görülmeye başlanmıştır. Ancak Marshall Yardımının ekonomik ve siyasi karşılıklar doğurması, zamanla Atatürk'ün "tam bağımsızlık" ilkesine ters düşen bir duruma yol açmıştır. Adnan Menderes, bu yardımlara duyulan yüksek bağımlılıkla, Atatürk'ün ulusal egemenlik anlayışından sapma olarak öne sürülmüştür. Menderes'in devletçilik görüşü, dış yardımlarla ekonomik kalkınmayı hedefleyen bir yaklaşım benimsemesi tam bağımsızlık ve ulusal egemenlik ilkeleriyle çelişen bir dış yönetim anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Turhan'ın değerlendirmelerine göre, Adnan Menderes döneminde benimsenen ekonomik yönelim, Atatürk'ün devletçilik ilkesinden belirgin bir şekilde ayrılmaktadır. Atatürk'ün devletçiliği, ekonomik bağımsızlığı önceleyen, kamu öncülüğünde kalkınmayı hedefleyen bir modelken; Menderes yönetimi, dış borçlanmayı ve yabancı sermaye girişini teşvik eden serbest piyasaya dayalı bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu strateji, devletin ekonomik alandaki yönlendirici ve koruyucu rolünün gerilemesine neden olmuş; böylece Atatürk'ün ulusal kalkınma vizyonuyla yapısal bir uyumsuzluk ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, Menderes'in ekonomik uygulamaları, devletçiliğin temel ilkeleriyle tam anlamıyla örtüşmemektedir.

Zürcher'in değerlendirmesine göre, Başvekil Adnan Menderes'in öncülüğündeki parti yönetimi, ekonomik planlamayı devletçilikle ve dolaylı olarak komünizmle özdeşleştirdiği için planlamaya mesafeli kalmıştır. Menderes'in, planlamayı "komünizmle eşdeğer" görmesi nedeniyle, 1958'e kadar gerçekleştirilen yatırımlar büyük ölçüde koordinasyondan uzak, parçalı ve plansız bir biçimde yürütülmüştür. Bu yaklaşım, Atatürk'ün kalkınma ve planlı ekonomi anlayışıyla tam anlamıyla örtüşmemektedir.

Çetiner'e göre, 1960 müdahalesinin sebeplerinden biri, Türkiye'nin ABD ile artan ilişkileri ve bu ilişkiler çerçevesinde alınan ekonomik yardımların, ülkeyi dışa bağımlı hale getirdiği algısıdır. Bu durum, millî bağımsızlık ilkesine ters düşen bir yaklaşım olarak değerlendirilmiş ve Menderes'in uygulamaları, Atatürkçü düşünce çerçevesinde tartışılmıştır. Çetiner'in analizine göre, Adnan Menderes'in dışa bağımlı ekonomi uygulamaları, Atatürk'ün devletçilik anlayışıyla uyumsuzdur ve devletin ekonomik bağımsızlık ilkesini zayıflatmıştır. Menderes'in serbest piyasa ekonomisine yönelmesi, devletçilik ilkesiyle çelişen bir tutum sergilemiş ve uzun vadeli sürdürülebilir kalkınma hedeflerinden sapılmasına yol açmıştır.

Literatürde, Adnan Menderes'in ekonomi yaklaşımlarının devletçilik ilkesiyle çeliştiğini savunan pek çok çalışma bulunmakla birlikte, devletçilik ilkesine uygun ya da bu ilkenin dönemin koşullarına dayanarak sürdürüldüğünü öne süren görüşler de mevcuttur. Bu yaklaşımlardan biri, Erdoğan'ın çalışmasında ortaya konulmaktadır. Erdoğan, Menderes'in ekonomik uygulamalarında devletin yönlendirici rolünü tamamen ortadan kaldırmadığını; aksine, özel sektörle birlikte kamu girişimlerini de dikkate alan bir kalkınma anlayışı benimsediğini belirtmektedir. Bu bağlamda, Menderes'in ekonomik tavrının Atatürk'ün devletçilik ilkesine belirli ölçüde uyum sağladığı ileri sürülmektedir.

Devletçilik ilkesinin benimsendiğini ortaya koyan bir diğer görüş ise, Baytal'ın çalışmasında dile getirilmektedir. Adnan Menderes'in ikinci dönem programında tarım ve sanayiye öncelik verilmesi, girişimciliğin teşvik edilmesi ve Türk parasının değerinin korunması öne çıkmıştır. Vergi sisteminde sosyal adaletin vurgulanması ve toprak dağıtımının sürdürülmesi ise, devletin ekonomideki düzenleyici rolünü koruduğunu göstermektedir. Sanayileşme özel sektöre dayansa da devletin denetleyici fonksiyonu sürmüştür. Bu yönüyle Menderes'in ekonomi düzenlemeleri, Atatürk'ün devletçilik ilkesiyle tamamen çelişmediği görülmektedir.

Albayrak'ın çalışması, devletçilik ilkesinin tamamen terk edilmediğini ortaya koyan bir diğer önemli değerlendirmedir. DP'nin programında yer alan devletçilik anlayışına göre Menderes, devletin özel girişimin gelişimine yardımcı olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu anlayış, devletin ekonomik alandaki denetimini sınırlamayı ve özel sektöre destek sağlayarak büyümesini teşvik etmeyi amaçlamaktadır. Adnan Menderes'in ekonomik faaliyetleri, devletin yönlendirici rolünü sürdürmesi gerektiğini savunurken, aynı zamanda özel girişimciliği teşvik etme yönünde bir yaklaşımı benimsemiştir. Bu bağlamda, Menderes'in devletçilik anlayışı,

Atatürk'ün benimsediği ilkelerle uyumlu bir şekilde, devletin düzenleyici rolünü korurken özel sektörün güçlenmesini hedeflemiştir.

Adnan Menderes'in ekonomi stratejilerine dair bazı değerlendirmeler, devletçilik ilkesine karşı tutumunun kesin bir karşıtlık ya da tam bir uyumdan ziyade, dönemin ihtiyaçları doğrultusunda şekillenen esnek bir yaklaşım olduğunu ortaya koymaktadır. Kanca'nın gözlemlerine göre, DP'nin parti programında devletçilik ilkesi tamamen reddedilmemiş, ancak ekonomik koşullar göz önünde bulundurularak esnek bir biçimde benimsenmiştir. Programda, devletin ekonomik alanda düzenleyici ve destekleyici bir rol üstlenmesi savunulurken, aynı zamanda özel sektörün gelişiminin teşvik edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Ancak 1950 sonrasında Adnan Menderes hükümetinin uygulamaları, bu dengeli yaklaşımın ötesine geçerek liberal prensipler benimsemiştir. Bu durum, parti programındaki devletçilik ilkesi ile uygulamadaki uygulamalar arasında bir tutarsızlık yaratmıştır. Bu çerçevede, Menderes'in ekonomik yaklaşımlarda izlediği yönelim, devletçilik ilkesini pasifleştirmek yerine bu ilkeyi geri planda bırakan ve serbest piyasa ekonomisine yönelen bir strateji olarak öne sürülmüştür.

Aynı biçimde Takım'ın değerlendirmesine göre, Demokrat Parti'nin parti programında devletçilik ilkesi, ekonomik alandaki boşlukların hızla doldurulması ve halkın yaşam standartlarının yükseltilmesi amacıyla devletin aktif rol üstlenmesini gerektiren bir araç olarak tanımlanmıştır. Bu çerçevede, devletin doğrudan kontrolünün bulunması, gerekli düzenlemeleri yapması ve özel sektörün gelişimini desteklemesi gerektiği vurgulanmıştır. Adnan Menderes de bu anlayış doğrultusunda, devletin yalnızca piyasayı denetleyen bir aktör değil; aynı zamanda özel girişimleri teşvik eden ve yönlendiren bir yapı olması gerektiğine inanmaktaydı. Menderes'in ekonomi anlayışı, devletçiliği tamamen reddetmemekle birlikte, özel sektöre öncelik tanıyan bir yönelim sergilemiştir. Bu durum, Atatürk'ün devletçilik ilkesine karşı doğrudan bir kopuş değil, ilkenin farklı bir yorumlanması olarak değerlendirilmiştir.

Ahmad'ın aktardığı üzere, Adnan Menderes liderliğindeki Demokrat Parti'nin devletçilik anlayışı, Atatürk'ün ilkesel çerçevesiyle ne tamamen örtüşmekte ne de kesin bir karşıtlık taşımaktadır. DP yönetimi, devletin ekonomik alandaki rolünü bütünüyle reddetmeyip özel girişimi önceleyen bir kalkınma yaklaşımı benimsemiş; devletçilik ilkesini ise dönemin koşullarına bağlı, esnek bir araç olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, Menderes'in yaklaşımı, Atatürk dönemindeki devletçi uygulamaları geçici ve bağlamsal olarak yorumlarken; Atatürkçülüğü bireysel girişim özgürlüğüyle bağdaştıran bir perspektif geliştirmiştir.

Dolayısıyla, DP'nin benimsediği ekonomi modeli, Atatürk ilkelerindeki devletçilikle tam bir paralellik göstermemekle birlikte, bu ilkenin farklı bir yorumu olarak ifade edilebilir.

Menderes'in devletçilik anlayışı, Atatürk'ün kurduğu devletçi ekonomiyi, zamanın gereksinimlerine göre uyarlama çabası olarak değerlendirilebilir. Adnan Menderes'in 1950-1954 yılları arasındaki ekonomik yaklaşımı, Atatürk'ün devletçilik ilkesinin tamamen dışlandığı bir modeli yansıtmamaktadır. Buna karşılık, devletin hem üretim hem de sosyal alanlardaki müdahaleleri sınırlı olmakla birlikte stratejik bir şekilde devam etmiştir. Bu nedenle, Menderes'in devletçilik anlayışı, klasik anlamda devletin üretici güç olması fikrinden uzaklaşmakla birlikte, devletin yönlendirici ve destekleyici rolünü sürdürdüğü dengeli veya kısmen uyumlu bir yaklaşıma işaret etmektedir. 1954-1960 döneminde Menderes hükümetinin ekonomik tavrı, devletçilik ilkesinin yalnızca bazı yönlerini taşıyan, ancak bütüncül anlamda bu ilkeye tam uyum sağlamayan bir çizgide ilerlemiştir. Devletin ekonomideki rolü giderek düzenleyicilikten uzaklaşmış, dış bağımlılık artmış ve özel sektör teşvik edilse de bu süreç, sürdürülebilir bir ekonomik bağımsızlık yaratamamıştır.

Sonuç olarak, bu dönemde hayata geçirilen girişimler, devletçilik ilkesine büyük oranda aykırılık teşkil etmekte; özellikle ekonomik bağımsızlık, planlı kalkınma ve kamu öncülüğünde sanayileşme gibi temel ilkelerle çelişmektedir. Devletin belirli alanlarda yatırım yapmaya devam etmesi, tamamen devletçilikten uzaklaşıldığını göstermese de uygulanan ekonomik modelin Atatürk'ün devletçilik anlayışıyla kısmen örtüşmediği açık biçimde görülmektedir.

5.6. İnkılapçılık Düşüncesi

Atatürk'ün inkılapçılık ilkesi, toplumsal yapının sadece bir defaya mahsus olarak dönüştürülmesini değil, sürekli bir değişim ve gelişim sürecini de beraberinde getiren bir anlayışa dayanır. Bu ilke, çağdaşlaşma hedefi doğrultusunda geçmişin köhnemiş yapılarının terk edilmesini ve toplumun ilerici bir çizgide sürekli olarak yenilenmesini esas alır. Bu anlayış, toplumsal yapının çağdaşlaşma doğrultusunda dinamik bir şekilde yeniden inşa edilmesini zorunlu kılar. Atatürk'ün düşünce sistematüğinde inkılapçılık, modernleşme ve medeniyet seviyesine ulaşma hedefiyle doğrudan ilişkilidir. Toplumun, çağın gereksinimlerine uygun olarak ilerlemesini sağlamak için değişimin sürekliliği temel bir gereklilik olarak görülür. Bu çerçevede, inkılapçılık ilkesi, Atatürkçü düşüncenin itici gücü olarak işlev görür; toplumun dinamizmini canlı tutan ve onu sürekli gelişmeye sevk eden bir yönelim ortaya koyar.

Çalışmalarda yer verilen inkılapların "millete mal olmuş olanlar" şeklinde ayrılması, inkılapçılık ilkesi konusunda çeşitli tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu ayırım, inkılapların toplumun geniş kesimleri tarafından benimsenip benimsenmediği sorusunu gündeme getirmiş ve Atatürk'ün inkılapçılık ilkesinin nasıl uygulanması gerektiği üzerine farklı görüşlerin ortaya çıkmasına yol açmıştır.

İncelenen çalışmalara göre özellikle tarımsal üretimi artırmak ve kırsal alanı modernize etmek amacıyla yapılan sulama projeleri ve tarımda uygulanan yenilikçi programlar, inkılapçılık ilkesine uygun bir çaba olarak izlenim oluşturmuştur. Ayrıca, sanayileşme ve devlet yatırımları da Menderes'in inkılapçılığı sürdürmeye yönelik bir yaklaşımını göstermektedir. Devletin sanayiye yönelik yatırımları, Atatürk'ün hedeflediği ekonomik kalkınmayı ilerletme amacını taşıırken, özel sektörün teşvik edilmesi, daha liberal bir ekonomik anlayışa doğru bir yönelimi işaret etmiştir.

Adnan Menderes, eğitimde köklü reformlar yapmayı ve okullaşma oranlarını artırmayı hedeflemiş, ancak halkevlerinin kapatılması gibi bazı uygulamalar, Atatürk'ün inkılapçılık ilkesinin eğitimdeki köklü dönüşümüne ters düşmüştür. Bu durum, inkılapçılık ilkesinin sürekliliği açısından tartışmalı bir konu oluşturmuştur. Bununla birlikte, Menderes'in demokrasiye yönelik adımlar atarak çok partili hayata geçişi sağlaması, inkılapçılığın bir diğer önemli boyutu olan demokratikleşme açısından olumlu bir gelişme olarak görülebilir. Ancak bu süreç bazen demokratik özgürlüklerin kısıtlanmasıyla paralel gitmiş, dolayısıyla inkılapçılığın dinamik ve yenilikçi yönü tam anlamıyla gerçekleşmemiştir.

Adnan Menderes'in inkılapçılık ilkesine dair destekleyici ve uygulamaları ele alan önemli çalışmalardan biri Baytal'ın araştırmasıdır. Baytal, Adnan Menderes'in, Atatürk inkılaplarını tamamlanmış bir süreç olarak görmek yerine, bunların devam ettirilmesi gereken bir dönüşüm olduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda, inkılaplar iki gruba ayrılmış; Menderes yönetimi, uygulanmamış inkılapların hayata geçirilmesi gerektiğini savunmuştur. Menderes, tıpkı Atatürk'ün ulusal bağımsızlığı sağlayarak inkılapları başlattığı gibi, DP'nin de demokrasiyi yerleştirerek bu inkılapları tamamlayacağı görüşündedir. Menderes iktidarı, Atatürk inkılaplarını yalnızca çağdaşlaşma süreci olarak değil, aynı zamanda toplumun manevi değerleriyle uyumlu bir kalkınma modeli olarak görmüştür. Menderes, yeni nesillerin sadece ilim ve teknikle değil, aynı zamanda millî ve manevi değerlerle de donatılması gerektiğini vurgulamıştır.

Güneş'in çalışmasında, Menderes'in inkılapçılık ilkesine yönelik tutumunu değerlendirebilmek amacıyla Karacan'ın görüşlerine yer verilmiştir. Karacan'a göre, Adnan Menderes'in Atatürkçülüğe yaklaşımını, inkılapları reddetmekten ziyade, dönemin siyasi ve toplumsal koşullarına uyarlamaya çalışan bir tutum olarak değerlendirmektedir. Menderes'in, halkın Atatürk'e duyduğu sevgiyi göz ardı etmediği; aksine bu söylemi, siyasi meşruiyetinin bir unsuru olarak benimsediği belirtilmektedir. Bu çerçevede, Adnan Menderes'in inkılapçılık ilkesine yaklaşımı, inkılapların sabit yapılar değil, halkın ihtiyaç ve talepleri doğrultusunda yeniden yorumlanması gerektiği düşüncesiyle şekillenmiş; bu durum da onun inkılapçılığı destekleyen bir yaklaşım benimsediğini göstermektedir.

Buna benzer olarak Alpbaz'a göre, Adnan Menderes, Atatürk ilke ve inkılaplarına olan bağlılığını sıkça vurgulamıştır. Yargılandığı dönemde yaptığı bir savunmada, Atatürk'ün demokratik bir rejimi tam anlamıyla hayata geçiremeden vefat ettiğini, ancak bunun onun döneminin önemini gölgelemeyeceğini ifade etmiştir. Bu açıklamalar, Menderes'in Atatürk'ü eleştirmekten çok, onun hedeflediği demokrasi idealinin çok partili hayatla gerçekleştiğine inandığını göstermektedir. Menderes'in bu yaklaşımı, inkılapçılık ilkesinin yalnızca dönüşümleri korumakla sınırlı kalmayıp, onları dönemin ihtiyaçlarına göre yeniden yorumlamayı da kapsadığını göstermektedir. Atatürk inkılaplarına olan bağlılığını sürdüren Menderes, bu devrimleri daha demokratik bir çerçevede ilerletme arzusuyla, inkılapçılığı dinamik ve gelişime açık bir süreç olarak izlenim oluşturmuştur.

Adnan Menderes'in inkılapları destekleyip uyguladığına dair görüşlerin yanı sıra, bu tutumu eleştiren bazı çalışmalar da mevcuttur. Karpat'a göre, Adnan Menderes'in Atatürkçülüğe ve inkılapçılığa olan tutumu, DP'nin iktidar sürecindeki değişimler bağlamında değerlendirildiğinde, başlangıçta Atatürk'ün ilkelerine sadık kalma sözü verilmiş ancak zamanla bu ilkelerden sapıldığı ve daha liberal bir yaklaşımın benimsenmeye başladığı gözlemlenmiştir.

Bu kapsamda Demir'in çalışmasında ifade edilen, Adnan Menderes'in ilk hükümet programında Atatürk'e doğrudan atıfta bulunmaması ve inkılapları "millete mal olmuş olanlar" şeklinde ayırması, ordu içinde Atatürkçülükten sapma olarak değerlendirilmiştir. Menderes, Atatürk'ün mirasını sahiplenip irticaya karşı önlemler almasına rağmen, askeri çevrelerde bu söylemler inandırıcı bulunmamıştır. Askeri kesim, DP'nin Atatürk'e bağlı olmadığına dair bir görüş benimsemiştir. Bu durum, Menderes'in Atatürkçülük anlayışının geleneksel çizgiden farklı olduğunu ve ordu içinde güven inşa etmede yetersiz kaldığını göstermektedir. Çalışma da

bahsedilen ordu içindeki rahatsızlık, Menderes'in daha geleneksel bir Atatürkçülük anlayışından farklı bir yaklaşım sergilemesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, inkılapları "millete mal olmuş olanlar" şeklinde tanımlaması, Atatürk'ün inkılaplarının halk tarafından benimsendiğini vurgulamasına rağmen bazı kesimler tarafından inkılapçılık ilkesine sadakatsizlik olarak kabul edilmiştir.

Özçelik, Başbakan Adnan Menderes'in inkılapları "millete mal olmuş" ve "mal olmamış" olarak ayırma yaklaşımı, sonraki yıllarda gelişen olayların ciddi sonuçlar doğurabileceğini göstermektedir. Bu süreç, Arapça ezanın serbest bırakılması, milletvekillerinin irtica talepleri ve Atatürk büstlerine yapılan saldırılar gibi olaylarla şekillenmiştir. Ayrıca, halkevlerinin kapatılması ve tarikatçılığın yayılması, dönemin önemli toplumsal gelişmeleri arasında yer almıştır. Bu olaylar, Menderes'in inkılapçılık anlayışının, Atatürk'ün devrimlerine karşıt bir şekilde şekillendiğini göstermektedir. Menderes, inkılapları daha geniş halk kitlelerine uygun bir biçimde uygulamaya çalışmış, ancak bu yaklaşım, toplumda gerilimlere yol açmış ve Atatürk ilke ve inkılapları karşıtlarının güç kazanmasına neden olmuştur.

Aydemir'e göre, Menderes'in ilk Meclis konuşmasında Atatürk'ten bahsetmemesini ve inkılapları "tutan" ve "tutmayan" olarak ayırmasını, inkılapları sadece sembolik olarak sahiplenmekle kalmayıp, aslında bunları uygulamada ve toplumsal düzeyde yeterince hayata geçirmediğini, hatta zaman zaman bunlarla ters düşen adımlar attığını ifade etmektedir. Bu, Menderes'in Atatürkçülüğe yönelik yaklaşımının daha çok kendi siyasi çıkarları doğrultusunda şekillendiği ve zaman zaman Atatürkçülük ile çatıştığı anlamına gelmektedir.

Gülen'in incelemesine göre, Menderes Hükümeti'nin Atatürk devrimlerine yaklaşımı, dönemin basınında tartışma konusu olmuştur. Nihat Erim, DP'nin inkılaplara yaklaşımını eleştirerek, halkın benimsemediği inkılapların terk edileceği görüşünü, inkılapçılıkla uyumsuz bir tutum olarak değerlendirmiştir. Bu, Menderes yönetiminin Atatürkçülükten saparak halk desteğini önceliklendirdiğini ve temel prensipleri geri planda tuttuğunu göstermektedir. Bu bağlamda, DP'nin uygulamaları, Atatürkçülük düşüncesiyle tamamen örtüşmeyen bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

Kemal'in çalışmasında, Adnan Menderes'in inkılapçılık ilkesine yaklaşımını değerlendirebilmek amacıyla, 27 Mayıs müdahalesine doğrudan katılmış isimlerden Albay Sami Küçük'ün görüşlerine başvurulmuştur. Albay Sami Küçük'ün 27 Mayıs 1960

müdahalesine dair açıklamaları, Adnan Menderes döneminde Atatürk'ün inkılapçılık anlayışının zedelendiği yönündeki algıyı açıkça ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, inkılapçılık ilkesinin sadece geçmiş devrimlerin korunması değil, aynı zamanda çağdaşlaşma doğrultusunda sürekli ilerleme anlamına geldiği dikkate alındığında, Menderes yönetiminin özellikle 1950'li yılların ikinci yarısında izlediği muhafazakârlaşan söylem ve uygulamalar, bu ilke ile tam anlamıyla örtüşmemektedir. Eğitim, din ve kültür uygulamalarında gözlenen geriye dönük adımlar ve toplumsal yapıyı dönüştürme idealinden uzaklaşılması, Atatürk'ün inkılapçılık anlayışının süreklilik taşıyan dinamizmine aykırı olarak yorumlanmıştır.

Menderes'in yönetim anlayışındaki Atatürk ilke ve inkılaplarıyla olan çelişkisine yer veren Kılıç, çalışmasında 27 Mayıs 1960 müdahalesinin meşrulaştırılması amacıyla yürütülen propaganda sürecini ele almıştır. Bu kapsamda, askerî müdahalesi aktörleri, Menderes'in liderliğinde Atatürk'ün laiklik ilkesine ihanet ettiğini ve 1950 seçimlerinin bir "karşı devrim" niteliği taşıdığını öne sürdükleri belirtilmiştir. 27 Mayıs'ın, Atatürk'ün başlattığı devrimleri tamamlamak ve onun ideallerini yaşatmak için yapılmış bir müdahale olduğu savunulmuştur. Hatta bu tarihsel müdahalenin 19 Mayıs ile benzer bir anlam taşıdığı kamuoyuna aktarılmaya çalışılmıştır. Ancak Kılıç'a göre, bu söylem ve semboller müdahalenin halk nezdinde meşruiyetini sağlamakta yetersiz kalmış, kamuoyunun geniş kesimlerinden beklenen destek alınamamıştır.

Kılıç'ın değerlendirmesi, Menderes'in inkılapçılık anlayışına yönelik eleştirilerin, özellikle laiklik başta olmak üzere inkılaplar arasındaki mesafeye dayandığını ortaya koymaktadır. Her ne kadar Menderes döneminde inkılaplara tamamen karşı bir tavırdan söz etmek mümkün olmasa da uygulamaların devrimlerin özünden sapma olarak algılandığı anlaşılmaktadır. Bu çerçevede, Menderes'in inkılapçılığı sahiplenme biçimi, geleneksel Atatürkçü anlayıştan farklı ve daha pragmatik bir yaklaşıma işaret ederken; askerî ve aydın çevrelerde bu yaklaşım, inkılapçılık ilkesine karşıtlık olarak yorumlanmıştır.

Karşıt görüşler bağlamında benzer bir değerlendirme yapan Konca, ordunun müdahalesini hazırlayan sürecin, Menderes'in zaman zaman Atatürk'e sahip çıkan bir tutum sergilemesine ve irticai hareketlere karşı çeşitli yasal önlemler almasına rağmen, ordu çevrelerinde yeterince samimi bulunmadığını ifade etmektedir. Söz ve eylemleri arasındaki uyumsuzluklar, onun Atatürk ilke ve devrimlerine bağlılığı konusunda kuşkular doğurmuştur.

Bu durum, Menderes yönetiminin Atatürkçülüğü yalnızca sembolik düzeyde sahiplendiği, ancak uygulamada bu ilkelere gereken önemi göstermediği yönünde bir algının oluşmasına neden olmuştur.

Akyol'un çalışmasında Aydın Menderes'in ifadeleri üzerinden yapılan değerlendirmeye göre, Adnan Menderes'in inkılapçılık anlayışı, Atatürk devrimlerine duyulan saygıyı muhafaza ederken, bu devrimlerin uygulama biçimlerine yönelik eleştirel bir tutumu da içinde barındırmaktadır. Menderes'in inkılaplara yaklaşımı, devrimlerin halk iradesi ve demokratik süreçlerle uyumlu şekilde sürdürülmesi gerektiği yönünde şekillenmiştir. Bu durum, onun inkılapçılık ilkesine tamamen bağlı ya da tamamen karşı bir duruş sergilemediğini, aksine bu ilkeyi dönemin siyasal koşullarına göre yeniden yorumlama çabası içerisinde olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Menderes'in inkılapçılık anlayışı, Atatürk'ün ilkeleriyle kesin bir paralellik göstermemekle birlikte, onlardan tamamen kopuk da olmamış; daha çok, mevcut dönemin ihtiyaçlarına göre yeniden yorumlanan ve uyarlanmış bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır.

Özdemir ve Coşkun'un çalışmasında aktarıldığı üzere, 1953 yılında MP'nin kapatılması süreci, Menderes'in Atatürk ilke ve inkılaplarını koruma iddiası temelinde yürütülmüş olmasına rağmen aynı zamanda siyasal muhalefeti etkisizleştirme amacı taşıdığı yönünde değerlendirmelere de konu olmuştur. Bu durum, Adnan Menderes'in inkılapçılık anlayışının, ilkelere olan inançtan ziyade siyasal pragmatizme dayalı olarak şekillendiğini göstermektedir. Menderes'in inkılapçılığa yaklaşımı, Atatürk ilkelerini açıkça reddetmeyen; ancak bu ilkeleri siyasal pozisyonunu güçlendirmek amacıyla araçsallaştıran bir nitelik taşımaktadır. Bu doğrultuda, Menderes'in tutumu Atatürk çizgisine bağlı kalmakla birlikte, ilkeleri zamanın koşullarına göre dönüştüren bir anlayışa işaret etmektedir.

Adnan Menderes dönemine bakıldığında, iktidarın bazı uygulamalarının bu ilkenin ruhuyla çeliştiği yönünde değerlendirmeler yapılmaktadır. Özellikle Atatürk döneminde hayata geçirilen inkılapların bazıları, Menderes'in siyasi yaklaşımı çerçevesinde ya göz ardı edilmiş ya da toplumun talepleri doğrultusunda esnetilmiştir. Örneğin, laiklik ilkesiyle doğrudan ilişkili olan eğitim ve din çalışmaları, inkılapçılık ilkesinin yenilikçi ve ilerici yönüyle örtüşmeyen bir biçimde yeniden şekillendirilmiştir. Bununla birlikte, Menderes'in dönemsel olarak değişen toplumsal ihtiyaçlara karşı duyarlılık göstermesi ve demokratikleşme yönündeki bazı adımları, inkılapçılığın toplumla etkileşim hâlinde gelişmesi gerektiği düşüncesiyle kısmen örtüşmektedir. Ancak bu düzenlemeler çoğu zaman inkılapçılığın temelinde yer alan köklü ve

sistemli bir dönüşüm hedefinden ziyade, toplumsal memnuniyet odaklı, tepkisel düzenlemeler şeklinde kalmıştır. Dolayısıyla Menderes dönemindeki uygulamalar, inkılapçılık ilkesine karşı ne tamamen uyumlu ne de tamamen karşıt olarak değerlendirilebilir. Ancak genel hatlarıyla değerlendirildiğinde, Atatürk'ün inkılapçılık anlayışının süreklilik ve çağdaşlaşma vurgusuna kıyasla, Menderes yönetimi altında bu ilkenin ikinci planda kaldığı ve yeterince derinlemesine işlenmediği söylenebilir.

6. SONUÇ

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonraki dönemde Atatürkçülük, devletin temel ideolojisi olarak şekillenmiş ve siyasal hayatın yönlendirilmesinde belirleyici olmuştur. Bu bağlamda, Adnan Menderes'in siyasal kariyeri ve düşünceleri, Atatürk'ün ilkeleriyle ilişkisi incelenmiştir. Adnan Menderes, 1950-1960 arasındaki siyasi dönemde Atatürkçülüğün ilkelerini hem benimsemiş hem de çeşitli açılardan yorumlamıştır.

Akademik literatürde Menderes'in bu yaklaşımları üç temel görüş etrafında ele alınmıştır: Bazı araştırmalar onun Atatürk ilke ve inkılaplarına bağlı kaldığını savunurken, bazıları ciddi bir uzaklaşma yaşandığını belirtir. Üçüncü bir yaklaşım ise Menderes'in bazı ilkelerle kısmi bir uyum sağladığını, ancak uygulamalarda dönemin sosyoekonomik koşullarına göre esneklik gösterdiğini öne sürer.

Adnan Menderes'in 1950 ile 1960 yılları arasında sürdürdüğü başbakanlık dönemi, sadece demokratikleşme yönündeki yapısal değişimlerin değil, aynı zamanda Atatürk ilkeleriyle kurulan Cumhuriyet ideolojisinin pratikte nasıl dönüştüğüne dair önemli ipuçları barındırmaktadır.

Bu çalışma, Adnan Menderes'in Atatürkçülük anlayışını 1950-1960 dönemi boyunca sistemli ve karşılaştırmalı bir yaklaşımla ele almaktadır. İnceleme süreci, Menderes'in başkanlığında kurulan dört ayrı hükümet dönemi esas alınarak yapılandırılmış; bu dönemlerde izlenen politikalar, Atatürk'ün ilke ve inkılaplarıyla karşılaştırılmıştır. Çalışmada özellikle altı temel ilke üzerinde durulmuş; Nutuk ve Atatürk'ün söylemleriyle bağ kurularak, ilkelere bağlılık düzeyi ya da sapma eğilimleri analiz edilmiştir. Böylece, Menderes döneminin Atatürkçülük çerçevesindeki yeri, tutarlı ve kapsamlı bir biçimde değerlendirilmiştir.

1950 seçimleriyle Adnan Menderes'in iktidara gelişi, Atatürk'ün miras bıraktığı demokratikleşme hedefinin sandık aracılığıyla somutlaşmasını sağlamıştır. Bu yönüyle, cumhuriyetçilik ve halkçılık ilkeleriyle yapısal bir uyum dikkat çekmektedir. Ancak takip eden yıllarda uygulanan ekonomik ve sosyal politikalar, devletçilik ve laiklik gibi temel ilkelerle farklı düzlemlerde gerilim yaratmıştır. Özellikle 1950-1954 arası dönemde, ekonomik alanda özel teşebbüsün ön plana çıkarılması ve piyasa ekonomisinin teşviki, devletin yönlendirici rolünü sınırlamış; bu durum, devletçilik ilkesinden önemli ölçüde uzaklaşma olarak yorumlanmıştır. 1954 sonrasında dinin kamusal görünürlüğünde yaşanan artış, laiklik ilkesinin

daha esnek bir yorumla yeniden ele alındığını göstermektedir. Ezanın Arapça okunmasına yeniden olanak tanınması, imam hatip okullarının sayısındaki artış ve din eğitiminin kapsamının genişletilmesi gibi uygulamalar, bazı araştırmacılar tarafından Atatürk döneminin laiklik anlayışından sapma olarak değerlendirilmiş; buna karşın kimi görüşlerde ise bu adımlar, toplumsal taleplerin karşılanması ve din özgürlüğünün genişletilmesi bağlamında ele alınmıştır. Bu süreçte laiklik ile halk desteğini pekiştirme amacı arasında pragmatik bir denge kurulmaya çalışılmıştır. 1957 sonrası dönemde ise siyasal baskıların artması, basın özgürlüğü üzerindeki kısıtlamalar ve muhalefete yönelik müdahaleler de eleştirilere yol açmıştır.

Bu çerçevede değerlendirildiğinde, Adnan Menderes'in başbakanlığı döneminde izlediği politikalar, Atatürk ilkeleriyle mutlak bir uyum ya da kopuştan ziyade, dönemselsel olarak değişen bir etkileşim göstermiştir. Bazı ilkelerde bütünlük sürdürülmeye çalışılmış, bazı alanlarda ise siyasal ihtiyaçlara göre ilkelerden sapmalar yaşanmıştır. Dolayısıyla, Menderes dönemi, Atatürkçülüğün yalnızca ideolojik değil, aynı zamanda siyasal pratikler yoluyla yeniden yorumlandığı ve sınındığı bir dönem olarak değerlendirilebilir.

Adnan Menderes'in düşünce ve uygulamalarında Atatürkçülük anlayışı altı temel ilke çerçevesinde ele alınmıştır. Cumhuriyetçilik bağlamında, halk egemenliğini benimsemekle birlikte, demokratik kurumlarda pragmatik ve çoğunlukçu bir yaklaşım sergilemiştir. Hukukun üstünlüğü ve demokratik denge açısından zaman zaman zayıflamalar görülmüş; böylece Atatürk'ün cumhuriyetçilik ilkesiyle tam uyumlu olmaktan uzak kalmıştır. Milliyetçilik ilkesine bakıldığında halkla doğrudan temasa dayalı politikalar, Atatürk'ün toplumsal yönü güçlü milliyetçilik anlayışıyla paralellik göstermektedir. Ancak dinin kamusal alanda daha görünür hâle gelmesi ve dış politikada Batı ittifaklarına yönelim, Atatürk'ün bağımsızlık temelli milliyetçilik anlayışından sapma olarak değerlendirilmiştir. Halkçılık anlayışı, toplumsal eşitlik ve kamu yararını esas alan yapısından belirli ölçülerde sapmalar göstermiş; ancak halkın ekonomik kalkınmasını önceleyen politikalar aracılığıyla bu ilkenin bazı boyutlarıyla örtüşmeyi sürdürmüştür. Laiklik konusunda ise, resmî ideolojiyle uyumlu kalmaya çalışmış, ancak dinin toplumdaki yerini yeniden değerlendirme eğiliminde olmuştur. Devletçilik ilkesine yaklaşımı, devletin ekonomik alandaki düzenleyici ve destekleyici rolünü korumakla birlikte, özel sektörü önceleyen ve serbest piyasa koşullarını teşvik eden bir yaklaşım benimsemiştir. Bu bağlamda, devletçilik ilkesi kalkınma hedefleri doğrultusunda pragmatik biçimde yeniden yorumlanmış; kamu yatırımlarıyla birlikte özel girişimciliğe alan açılmıştır. İnkılapçılık alanında, Atatürk'ün toplumsal ve siyasal dönüşümleri sürekli kılama vurgusuna karşın, özellikle ekonomik ve sosyal

alanlarda daha muhafazakâr ve koşullara göre düzenlenen uygulamalarla farklılaşmıştır. Bu yaklaşım, inkılapçılığın dinamizmini sınırlamış, Atatürk ilkelerinden kısmi sapmaların yaşandığını ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, Adnan Menderes'in Atatürkçülük düşüncesi, ilkelerin tarihsel bağlama uyarlanması ve siyasi pragmatizmin etkisiyle şekillenmiş; bu yönüyle, Atatürk ilkelerinin tam anlamıyla devamı değil, dönemin ihtiyaçlarına göre esnetilmiş ve yeniden yorumlanmış bir versiyonunu temsil etmiştir. Gelecek çalışmalarda, bu esnek yorumun Türkiye siyasetindeki uzun vadeli etkilerinin ortaya konması için 1960 sonrası siyasi parti liderlerinin Atatürkçülük anlayışları bu yöntemle derinlemesine incelenebilir.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F.** (1993). *The making of modern Turkey*. London: Routledge.
- (1994). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. Hil Yayın.
- Akın, D. & Akın, F.** (2023). Demokrat Parti'nin İlk Yıllarında Uyguladığı Tarım Politikası (1950-1951). *JOEEP: Journal of Emerging Economies and Policy*, 8(1), 155-165.
- Akıncı, T.** (2021). *Demokrat Parti (1946-1960)*. Remzi Kitabevi.
- Akşin, S.** (2023). *Kısa Türkiye Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Albayrak, M.** (2007). Demokrat Parti Döneminde Milli Korunma Kanunu Uygulamaları (1955-1960). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 23, 67-68-69.
- (2020). Demokrat Parti'nin Muhalefet Yılları (1946-1950). A. Arslan (Ed.). *MerAk Yayınları*. [Erişim Tarihi: 13.07.2024, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/8yilin->].
- Alpbaz, M. M.** (2022). Yassıda'da Kemalizm ve Anayasa Tartışmaları. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1186-1201. [Erişim Tarihi: 15.01.2025, <https://doi.org/10.11616/asbi.1148514>]
- Armaoğlu, F.** (2015). *Yirminci Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*. Timaş Yayınları.
- Arpacı, İ.** (2020). Seçkin Siyaset Bağlamında Bir 28 Şubat Analizi. *Liberal Düşünce Dergisi*, 25(97), 187-203. [Erişim Tarihi: 12.05.2024, <https://doi.org/10.36484/liberal.679077>]
- Arslan, D. A.** (2010). Türkiye'nin Siyasi ve Toplumsal Modernleşme Sürecinde Ordu ve Askeri Elitler / Turkish Army and The Military Elit During The Period Of Political and Social Modernite In Turkey. *Atatürk Dergisi*, 3(4).
- Aslan, E.** (2014). *Türkiye'nin İç Siyasetinde Demokrat Parti (1950-1960)*. (Yüksek Lisans Tezi). Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırşehir.
- Aslaner, M.** (2022). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları. *İNTOBA - İnsan ve Toplum Bilimleri Akademi Dergisi*, 2(1), 67-87, 2022. [Erişim Tarihi: 11.02.2025, <https://doi.org/10.5281/zenodo.6667663>]
- Atalay, L.** (2021). *Atatürk Milliyetçiliği. Türkiye'de Siyasi Partiler ve Milliyetçilik*, Palet Yayınları.
- Atatürk, G. M. K.** (1961). *Nutuk (Cilt I: 1919-1920)*. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü.
- (1961). *Nutuk (Cilt II: 1919-1920)*. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü.
- (1945). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I.* (N. Unan, Derleyen), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.

- (1959). Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II. (N. Unan, Derleyen), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.

- (1961). Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri III. (N. Unan, Derleyen), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.

- (1972). Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri V. (N. Unan, Derleyen), Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.

Atayakul, F. A. (2007). *Türkiye 'de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Avşar, Z. vd. (2017). Arapça Ezan Yasağı ve Kaldırılması. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, 33.

Aybars, E. (1992). Atatürk ve İnkılapçılık. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Cilt 1, Sayı: 2.

Aydemir, Ş. S. (1999). İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali. Remzi Kitabevi Yayınları.

Bayraktar, B. (2015). Atatürk'ün Orta Doğu Politikası. [Erişim Tarihi: 14.04.2024, <https://www.ayk.gov.tr/wp-content/uploads/2015/01/BAYRAKTAR-Bayram-ATAT%C3%9CRK%E2%80%99%C3%9CN-ORTA-DO%C4%9EUPOL%C4%B0T%C4%B0KASI.pdf>].

Baytal, Y. (2007). Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957). Atatürk Yolu Dergisi 10, 40. [Erişim Tarihi: 11.02.2025, https://doi.org/10.1501/Tite_0000000070].

- (2020). Demokrat Parti'nin Eğitim Politikalarında Din ve Dini Okullar. Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Atatürk Yolu Dergisi Sayı: 66, 91-122.

Bolat, M. (2023). Atatürk Dönemi Hükümet Programlarında Kalkınma Politikaları. Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi s.307-323, [Erişim Tarihi: 02.09.2023, <https://doi.org/10.33692/avasyad.1360172>].

Bozdağ, İ. (1993). Değişim Şafağı. Emre Yayın.

Bölükbaşı, Y. Z. (2022). Kemalizmin Yeniden İnşasında Yön Dergisi ve İlhan Selçuk. Third Sector Social Economic Review, 57(3), 1623-1646.

Bulut, F. (2011). 68 Kuşağı Gençlik Olaylarının Uluslararası Boyutu ve Türkiye'de 68 Kuşağına Göre Atatürk ve Atatürkçülük Anlayışı. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 11, 23.

Bulut, S. (2008). Sovyet Tehdidine Karşı Güvenlik Arayışları: I. Ve II. Menderes Hükümetlerinin (1950-1954) NATO Üyeliği ve Balkan Politikası. Atatürk Yolu Dergisi 11, [Erişim Tarihi:

15.06.2025, https://doi.org/10.1501/Tite_0000000258].

- (2009). 27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası. Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2009(19), 73-90.

Coşar, N. (2005). Demokrat Parti Dönemi Maliye Politikası. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,60(01),29-58.[Erişim Tarihi: 25.04.2024, https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001415]

Çakmak, F. (2015). Halkevlerinin Kapatılması ve Cumhuriyet Halk Partisi Mallarına El Konulması. ISSN: 1309 4173 (Online) 1309- 4688 (Print) Volume 7 Issue 3, 1-21.

Çakmak, M. D. (2022). Türkiye’ de Demokrat Parti Döneminin Mali Sosyolojik Açından İncelenmesi. The Journal of Academic Social Science Studies, 15(89), 509–526.

Çalık, Ü. (2012). Demokrat Parti Dönemi İktisat Politikalarına Yeni Bir Yaklaşım. Liberal Düşünce Dergisi (65), 187-196.

Çelik, H. İ. (2023). Mustafa Kemal Paşa'nın Millî Mücadele Dönemindeki Dış Politikasının Millî Bağımsızlık İlkesi Çerçevesinde Analizi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (50), 116-132.

Çeliker, İ. (2018). Atatürk'ün Ortadoğu Politikası. Journal of History School (JOHS) June 2018, Sayı XXXIV, 645-666.

Çetin, G. (2022). *Adnan Menderes Döneminde Türkiye'nin Ortadoğu Politikası (1950-1960)*. (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Çetiner, S. (2019). *27 Mayıs İhtilali'nde Milli Birlik Komitesi ve 14'Ler Olayı*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Çetinkaya, S. (2016). Ahmet Emin Yalman Suikastı ve Etkileri. Balkan ve Yakın Doğu Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 2, Sayı: 1, 42-57.

Çetinoğlu, N. (2003). Cumhuriyet Kavramı ve Atatürk'ün Cumhuriyet Anlayışı. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 19, 56.

Çimenli, Ş. (2024). Balkan Paktı ve Balkan İttifakı Evresinde Balkanlarda Zirve Diplomasisi (19521954). Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, XL (110), 641-682.

Dağcı, G. T. & Diyarbakırlıoğlu, K. (2013). Turkish Foreign Policy during Adnan Menderes Period. Turkish Journal Of International Relations, 12(1), 18–31. [Erişim Tarihi: 12.03.2025, www.alternativesjournal.net].

Daver, B. (1988). Türkiye’de Laiklik. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 4, 297-310.

Demir, Ş. (2009). *Türk Siyasi Tarihinde Adnan Menderes (1930–1960)*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

- (2011). *Düello Menderes ve İnönü Demokrat Parti'den 27 Mayıs'a Olaylar*. Timaş Yayınları.

Demirağaç, A. (2023). *Demokrat Parti İktidarında Bir Dönüm Noktası Olarak 1957 Seçimleri Üzerine Bir İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

Demirbaş, M. (2024). Türkiye'de 1950-1960 Döneminde Uygulanan İktisat Politikalarının Yoksulluk Bağlamında İncelenmesi. *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, 15(3), 1250-1275. [Erişim Tarihi:22.04.2024, <https://doi.org/10.54688/ayd.1521325>].

Demirtürk, S. (2016). 1960–1980 Döneminde Türkiye'de Sosyo-Ekonomik Değişimin ve Dışa Yönelişin Toplumsal Dinamikleri. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 4(12).

Diñç, S. (2008). Atatürkçü Düşünce Sistemine Göre Milliyetçilik İlkesi. *ÇÜ Türkoloji*, No: 3799. **Doğaner, Y.** (2022). 27 Mayıs İhtilaline Giden Süreçte Vatan Cephesinin Rolü. XVIII. Türk Tarih Kongresi, Cilt 6, 1-5 Ekim 2018, Semiha Nurdan (Hzl.) - Muhammed Özler, TTK, 779-790.

Duman, S. (2018). *Adnan Menderes Dönemi Gazete İncelemesi: Cumhuriyet Gazetesi Örneği*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Ecer, A. V. (1988). Atatürk'ün Cumhuriyetçilik İlkesi ve Bu İlkeyi Benimsemeyenler. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 6(5), 129-144.

Efe, İ. (2019). NATO'ya Üyelik Sürecinde Türkiye-ABD İlişkileri ve Türk Kamuoyundaki Akisleri. *History Studies*, 11/2, 601-619.

Erayman A. (2019). Demokrat Parti'nin Bölünmesi ve Millet Partisi'nin Kuruluşuna Giden Süreç. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*; p-ISSN: 1308-8041, e-ISSN: 1309-4033, Cilt: 11 Sayı: 44.

Erdoğan, S. & Aslan, Z. (2021). Demokrat Parti Döneminde Türkiye-Sovyetler Birliği İlişkileri: İkinci Dünya Savaşı Sonrası Dönemin Mirası ve Soğuk Savaş Etkisi. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 21, 295-317.

Erdoğan, Ü. (2006). *Demokrat Parti ve 1960 İhtilali*. (Yüksek Lisans Tezi). Niğde Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.

Erenel, F. & Gedik, A. (2024). Türk Milliyetçiliğinin Serüveni ve Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışı. *Felsefelogos Dergisi*, Sayı: 83 (2024/2). **Eroğlu, C.** (1990). *Demokrat*

Parti (Tarihi ve İdeolojisi). İmge Kitabevi. [Erişim Tarihi: 11.12.2023, <https://archive.org/details/cem-erogul-demokrat-parti-tarihi-veideolojisi/page/n1/mode/2up>].

Ertan, T. F. (2019). Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyet Tarihi. Siyasal Kitabevi.

Ezer, F. (2020). Menderes Dönemi Türkiye'nin Eğitim Politikaları (1950-1960). Turkish Studies-Historical Analysis, [Erişim Tarihi: 5.06.2024, <https://doi.org/10.29228/TURKISHSTUDIES.403171>].

Gez, B. O. (1996). İbadet Dilinin Türkçeleştirilmesi Aşamalarından Biri: Türkçe Ezan ve Uygulamaları. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 2.

Giritli, İ. (1985). İdare Hukuku. Harp Akademileri Basımevi.

- (1991). Atatürk ve Halkçılık. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 7, Sayı: 20.

Göktepe, C. & Seydi, S. (2015). Soğuk Savaş Başlangıcında Türk Dış Politikası. Bilig, 22: 197- 222.

Göktürk Çetinkaya, S. (2020). Adnan Menderes'in Siyasal Karakteri ve 27 Mayıs. Journal of Universal History Studies, 3(Prof. Dr. Mustafa Keskin Special Issue), 112-130. [Erişim Tarihi: 07.09.2024, <https://doi.org/10.38000/juhis.803470>].

Gülcü, N. (2022). Atatürk'ün Halkçılık Politikasında Köycülüğün Yeri ve Antalya Halkevi'nin Solak Köyü'nde Yaptığı Örnek Köy Çalışması. Gazi Akademik Bakış, 16(31), 147-168.

Gülen, A. (2019). Erken Demokrat Parti Döneminde Kemalizm Tartışmaları (1950-1953). 9. Uluslararası Atatürk Kongresi, Bildiriler, Cilt 1, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

- (2023). İnönü ve Demokratlar. Cumhuriyet Kitapları.

Güneş, M. (2012). Adnan Menderes ve Halkevleri. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmalar Dergisi 12, Sayı: 25.

Güneş, T. (2012). *Demokrat Parti Dönemi Atatürk İmajı (1950-1960)*. (Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

Vurmay Güzel, M. (2021). Eisenhower Doktrininin Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikasına Etkileri. Atatürk Yolu Dergisi, [Erişim Tarihi: 04.02.2025, <https://doi.org/10.46955/ankuayd.1028722>].

Haykır, Y. & Demir, Ö. (2017). 6326 Sayılı Petrol Kanunu ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası. Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (41). [Erişim Tarihi: 05.05.2024, <https://doi.org/10.21563/sutad.318025>].

İlyas, A. (2013). İktidar Muhalefet İlişkisine Bir Örnek: Atatürk'ü Koruma Kanunu. Turkish Studies, 8, 7, 223-235.

İnan, A. A. (1988-2000). Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları. Atatürk Araştırma Merkezi.

- (1968). Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

İpek, D. (2024). 27 Mayıs Darbesi Öncesi Cepheleşme Hareketi: Vatan Cephesi Örneği (1958-1960). Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 33, No: 2 391-409 [Erişim Tarihi: 01.03.2024, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cusosbil>].

Karataş, M. (2021). Türk Demokrasi Tarihi (1945-1980) Liderler, Partiler ve Seçimler. Efe Akademi Yayınevi.

Karataş, M. (2022). Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinin İç ve Dış Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum, 11(32), 303-323.

Karpat, K. H. (1972). Political Developments in Turkey. 1950-70. Middle Eastern Studies, 8(3), 349– 375.

- (2010). Türk Demokrasi Tarihi. Timaş Yayınları.

- (2012). Kısa Türkiye Tarihi 1800-2012. Timaş Yayınları.

Kartal, A. (2000). *Demokrat Partinin İktisat Politikası (1950-1954)*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Kanca, O. (2012). 1950-1960 Arası Türkiye'de Uygulanan Sosyo-Ekonomik Politikalar/ SocioEconomic Policies Applied In Turkey Between The Years Of 1950-1960. Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9(19).

Kaya, Y. & Yeter, B. (2018). Demokrat Parti Döneminde Kıbrıs Sorunu. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 20(2), 215-229. [Erişim Tarihi: 04.05.2025, <https://doi.org/10.32709/akusosbil.407564>].

Kayiran, M. & Metintaş, M. Y. (2013). Atatürkçü Düşünce Sistemi: Atatürkçülük (Kemalizm). Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı: 51.

- (2018). Cumhuriyetçilik İlkesi ve Türk Milleti için Önemi. Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi, 2(4), 35-53.

Kazarel, H. vd. (2023). Demokrat Parti Dönemi Dış Politikaları. Premium E-Journal of Social Sciences (PEJOSS), 7(37), 1977–1990. [Erişim Tarihi: 05.08.2023, <https://doi.org/10.5281/zenodo.10459272>].

Kemal, Y. (1960). İkinci Cumhuriyet'in İhtilal Meclisi Üyeleri: 5, Albay Sami Küçük ile Görüşme, Cumhuriyet Gazetesi. [Erişim Tarihi: 07.03.2025, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/24394>].

Keser, İ. (1993). Türkiye'de Siyaset ve Devletçilik. Gündoğan Yayınları.

Keskin, Y. (2012). The Democracy Rhetoric of Democrat Party. Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 5(1), 107-130.

Kili, S. (1976). 1960-1975 Döneminde Cumhuriyet Halk Partinde Gelişmeler. Boğaziçi Üniversitesi Yayınları. Kiraz, S. (2020). Menderes Dönemi Türk Dış Politikasının NATO Üyeliği ve Bağdat Paketi'nin Kurulması Örnekleri Üzerinden Analizi. Turkish Studies-Economics, Finance, Politics, [Erişim Tarihi: 16.12.2023, <http://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.41483>].

Kılıç, E. (2008). *Demokrat Parti Dönemi Milli Eğitim Politikası (1950–1960)*. (Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Kılıç, A. (2020). 27 Mayıs 1960 Darbesine Meşruiyet Kazandırma Çabaları. ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi (ODÜSOBİAD), 10(3), 954–967. [Erişim Tarihi: 15.12.2023, <https://doi.org/10.48146/odusobiad.809055c>].

Kocatürk, U. (1999). Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Semih Ofset.

Konca, Ö. F. (2011). *Adnan Menderes'in Siyasal Yaşamı ve Kişiliği*. (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Kurban, V. (2014). 1950-1960 Yıllarında Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasındaki İlişkiler. Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi 14, Sayı: 28, 253-82.

Kutlu, A. (2023). Cumhuriyet ve Kavramsal Komşuları Monarşi, Devlet ve Demokrasi: Benzerlikler ve Farklılıklar Üzerine Bir Değerlendirme. Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 24(3), 469-482. [Erişim Tarihi: 27.12.2023, <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.1294877>].

Kuzgun, M. (2020). Amerikan Basınında Demokrat Parti, Başbakan Adnan Menderes ve Türk Amerikan İlişkileri Üzerine Bazı Notlar (1950-1955). Gazi Akademik Bakış, 14(27), 309-330.[Erişim Tarihi: 22.12.2023, <https://doi.org/10.19060/gav.839023>].

Küçük, A. (2009). Türkiye’de 1950-1960 Arası Dönemde Hukuki Gelişmeler ve Fiili Uygulamalar: “Türkiye Ne Oranda Demokratikleşebildi”? Demokrasi Platformu, Orion Kitabevi.

- (2023). Uluslararası Sistemik Dönüşümler ve Türk Dış Politikasının 100. Yılı. Akademik Hassasiyetler, Sayı: 10, 825-852. [Erişim Tarihi: 23.11.2023, <https://doi.org/10.58884/akademikhassasiyetler.1358145>].

Kürkçüoğlu, Ö. E. (1972). Türkiye’nin Arap Orta Doğu’suna Karşı Politikası (1945-1970). AÜ SBF Yayınları.

Mardin, Ş. (1991). Türkiye’de Din ve Siyaset Makaleler III. İletişim Yayınları.

Menderes A. & Akyol T. (2011). Demokrasiden Darbeye Babam Adnan Menderes. Doğan Kitap.

Meral, S. P. M. (2012). *Bir ‘Sivil’ Toplum Girişimi Olarak Atatürkçü Düşünce Derneği.* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Nal, S. (2005). Demokrat Partinin 1950-1954 Dönemi Din Siyaseti. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 60(03), 137-171. [Erişim Tarihi: 05.01.2024, https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001425].

Neziroğlu, İ. & Yılmaz, T. (2013). Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı Yayınları. TBMM Basımevi.

Oktar, S. & Varlı, A. (2015). Türkiye’de 1950–54 Döneminde Demokrat Parti’nin Tarım Politikası. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 28(1), 1-22.

Oral, M. & Kaya, M. (2024). 27 Mayıs 1960 Darbesi’nin Nedenleri. Sayı: 15, 191-214.

Oran, B. (2019). Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar. Cilt: 1919-1980. İletişim Yayınları.

Osion, R. vd. (1977). Turkish Foreign Policy From 1923-1960: Kemalism and Its Legacy. A Review and A Critique, Oriente Moderno, 227-241.

Öz, E. (2021). Cumhuriyetin İlk Dönemlerinde Halkçılık İlkesinin Tarım Politikası Üzerindeki Yansımaları. Sosyal Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirme, Cilt 1, [Erişim Tarihi: 28.09.2023, https://www.gecekitapligi.com/Webkontrol/uploads/Fck/sosyal1_8.pdf <http://hdl.handle.net/20.500.11787/1424>].

Özbudun, E. (1992), Atatürk ve Laiklik. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 8, Sayı: 24, 429-438.

Özçetin, Y. (2005). Atatürkçü Düşünce Sistemi. KEFAD, G.Ü. Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi, Cilt 6.

Özçelik, M. H. (2011). 1938-1960 Yılları Arasında Atatürk Devrimlerine Karşı Faaliyetler. İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi, 3(10), 93-114.

Özdemir, H. & Coşkun, C. (2021). Investigation of Adnan Menderes From the Elite Theory Perspective. Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 12(24), 1079–1107. [Erişim Tarihi: 11.07.2024, <https://doi.org/10.36543/kauuibfd.2021.044>].

Özgedik, G. (2019). *Çok Partili Dönemde Türk Siyasal Hayatında Öne Çıkan Liderler: Adnan Menderes ve Turgut Özal'ın Siyasal Hayattaki Benzerlikleri Üzerine Bir Analiz.* (Yüksek Lisans Tezi). Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Özgişi, T. (2012). Demokrat Partinin Balkan Politikaları Bağlamında Balkan İttifakı ve Projesi. Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi (22), 135-163.

Özkaya Duman O. & Birsnel, H. (2016). Demokrat Parti Dönemi Türk Dış Politikası ve Bu Politikanın Dinamiklerine Etki Eden Dış Gelişmeler. Atatürk Dergisi, 1(1), 299-318.

Özkaya, Y. (2002) Altı İlke, Türkler, XVI. (Ed: Hasan Celal Güzel-Kemal Çiçek-Salim Koca). Yeni Türkiye Yayınları.

Pars, V. (2005), *Demokrat Parti Döneminde Siyasal Örgütlenme.* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Sarıkoçuncu, A. (2006), Atatürk Din ve Din Adamları. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Serbest, M. B. (2016). Bağdat Paktı'nın Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü. MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5(3), 401-424.

Sertel, E. (2009). *Laiklik ve Türkiye'de Laiklik Sorunu.* (Yüksek Lisans Tezi). Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

Sırım, V. vd. (2021). Türkiye'de Demokratikleşme Süreci ve Bu Sürecin Ekonomik Gelişme/Kalkınma Üzerindeki Yansımaları. New Era Disiplinlerarası Sosyal Araştırmalar Dergisi 6(10):177-213.

Solak, M. (2019). Türkiye'nin Güvenlik Politikası Çerçevesinde Bağdat Paktı. Recent Period Turkish Studies (35), 125-145.

Sükan, F. (1992). Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları TBMM 1950-1960. Kültür Ofset Limited Şirketi.

Sülün, B. (2024). Nutuk ve Türk Devrimi: Tarihi, Yazım Süreci ve Okunması. Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi, 8(1), [Erişim Tarihi: 13.09.2023, <https://doi.org/10.47088/utad.1468258>].

Şahin, M. B. (2024). *Menderes Dönemi Dış Politikası*. (Yüksek Lisans Tezi). Kapadokya Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Araştırma Enstitüsü, Nevşehir.

Şahin, M. C. (2012). Demokrat Parti Dönemi Türkiye'sinde Din, Siyaset ve Eğitim İlişkileri. Religion, Politics and Education Affairs in the Period of the Democratic Party, Toplum Bilimleri, 6(12).

Şavklı, C. (2020). 1957 Seçimleri ve XI. Dönem TBMM ve Faaliyetleri. Yüzüncü Yılında TBMM Oluşumu, Çalışma Koşulları ve İşlevleri, Cilt 1, TBMM Basımevi.

Şur, Ş. (2015). Demokrat Parti ve Atatürk'ün Üç İlkesi: Cumhuriyetçilik, Laiklik ve Devletçilik (1950-1960). Atatürk Yolu Dergisi, 14(56).

Uca, A. (2017). Atatürk İlkeleri Türk Milletine Neler Kazandırdı? Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 19(33) [Erişim Tarihi: 20.12.2023, <https://doi.org/10.18493/kmusekad.400729>].

Takım, A. (2012). Demokrat Parti Döneminde uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 67, No. 2, 2012, 157-187.

Tansel, Ö. (2010). *Demokrat Parti Dönemi Kıbrıs Politikası*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Taşdöven, Z. (2013), *Demokrat Parti Dönemi Eğitim Anlayışı (1950-1960)*. (Yüksek Lisans Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Taşkıran, C. (2002), "Atatürk İlke ve İnkılâpları", Türkler, XVI. (Ed: Hasan Celal Güzel Kemal Çiçek-Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları.

Taşyürek, M. (2009). Adnan Menderes (1.Baskı). Anonim Yayıncılık. Tekin, F. (2024). İttifaktan İzolasyona: Bağdat Paktı ve Türkiye'nin Ortadoğu'daki Yalnızlığı. Anadolu Strateji Dergisi, 6(2), 79-92.

Tokathoğlu, İ. & Öztürk, F. (2008). 1950-1980 Yılları Arasındaki Dönemde Türkiye'de Uygulanan Para ve Maliye Politikalarının Etkinliği, Ekonomik Yaklaşım. Ekonomik Yaklaşım Derneği, Cilt 19(66), 155-174.

Toptaş, E. (2018). *Sebilürreşad ve Büyük Doğu Dergilerinde Demokrat Parti'nin Laiklik Anlayışının Eleştirel Analizi*. (Yüksek Lisans Tezi). Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.

Torun, E. (2002). II. Dünya Savaşı Sonrasında Türkiye'de Kültürel Değişimlere Yol Açan İç ve Dış Etkenler / İç ve Dış Etkiler Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı Sonrası Kültürel Değişimlerin Seyri. (Doktora Tezi). Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara.

Turan, E. (2021). Atatürk Milliyetçiliği, Türkiye'de Siyasi Partiler ve Milliyetçilik. Palet Yayınları.

Tunaya, T.Z. (2023). Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük. Kronik Yayınları.

Turan, Ş. (1988). Atatürk Milliyetçiliği. BELLETEN, 52(204), 849-868, [Erişim Tarihi: 28.08. 2024, <https://doi.org/10.37879/belleten.1988.849>].

Turhan, Y. (2010). *Merkez Sağ Partilerin Ekonomi Politikaları Üzerine Bir İnceleme*. (Yüksek Lisans Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antalya.

Tünay, B. (1987). Atatürk'ün İnkılâpçılık İlkesi. Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi 3, Sayı: 9, 67180.

Türköz, E. N. (2021). Demokrat Parti Erken Dönemi Din-Siyaset İlişkisi. Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı: 9(4), 1067-1084.

Uzun, T. (2009). Türkiye'de Demokrasiye Geçişin İç ve Dış Etkenleri. Muğla Üniversite, Demokrasi Platformu, Orion Kitabevi.

Uzun, H. (2024). Demokrat Parti'nin Atatürk ve Türk İnkılabı ile İmtihanı: "Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun". Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi/Journal of Atatürk Yolu, 74 (2024), 244-270.

Ülger, E. (2015). Atatürk Milliyetçiliği. Parola Yayınları.

Ülman, H. & Tachau, F. (1965). Turkish Politics: The Attempt to Reconcile Rapid Modernization with Democracy. Middle East Journal, 19(2), 153–168.

Yalçınkaya, H. P. (2018). Liberalizm ve Muhafazakârlık Bağlamında Demokrat Parti. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Gelişim Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Yeşilbursa, B. K. (2011). Bağdat Paktı (1955-1959). Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Sayı: 6, 85-100.

Yıldırım, İ. (2021). Atatürk'ün 1930-1931 Yurt Gezisi ve Gezi Notlarının Ülke Politikasına Etkileri. ÇAKÜ Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi Karatekin Journal of the Faculty of Letters Cilt/Volume: 9, Sayı/Number: 2.

Yıldız, M. (2020). *Türkiye'de Liberal Siyaset ve Adnan Menderes*. (Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Yıldız, T. (2013). *Demokrasi Hayatımızda Adnan Menderes*. (Yüksek Lisans Tezi). Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.

Yılmaz, H. (2004). *Demokrat Parti'nin İrticaya Bakışı; Ticani Hareketi*. (Yüksek Lisans Tezi). Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Tarihi Enstitüsü, İzmir.

Yılmaz, Z. (2007). *Siyasi Açıdan I. ve II. Menderes Hükümetleri 1950- 1954*. (Yüksek Lisans Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Yılmaz, H. (2016). Adnan Menderes Dönemi Türkiye Ortadoğu İlişkileri. Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi, 6(2), 203-231.

Yücel, H. (2017). Cumhuriyet Ekonomisinin Kuruluşu ve Gelişimi. Türkiye Barolar Birliği Yayınları.

Yücel, İ. (2007). Turkish Experiments in Democracy: The Democratic Party And Religion In Politics Through The Eyes Of Frenc Diplomats. Journal for the Study of Religions and Ideologies, 15(44), 144–176.

Yücel, M. S. (2016). Çankaya'dan Beştepe'ye: Türkiye'de Cumhurbaşkanı Seçimleri. Ülke Kitapları.

Zarakolu, A. (1954), Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt 11, Sayı: 1, Ankara, 590-600.

Zürcher, E. J. (2004). Turkey: A modern history (3rd ed.). London: I.B. Tauris.